Сельма Лагерлеф

Дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми

Розділ перший. Лісовий гном

1

У маленькому шведському селі Вестменхег жив колись хлопчик на ім'я Нільс. З виду — хлопчик як хлопчик. Та годі з ним було раду дати.

На уроках він ловив ґав і хапав двійки, в лісі руйнував пташині гнізда, гусей у дворі дражнив, курей ганяв, кидав у корів камінці, а кота смикав за хвіст, наче хвіст — це мотузка від дверного дзвоника.

Так прожив він до дванадцяти років. І тут трапилася з ним незвичайна пригода.

Ось як воно було насправді.

Якось у неділю батько з матір'ю зібралися на ярмарок у сусіднє село. Нільс не міг дочекатися, поки вони підуть.

"Ішли б швидше! — думав Нільс, поглядаючи на батьківську рушницю, що висіла на стіні. — Хлопці, коли побачать мене з рушницею, від заздрощів луснуть".

Але батько наче відгадав його думки.

— Дивися, з дому ані руш! — попередив він. — Відкривай підручника і берися за розум. Чуєш?

— Чую, — відповів Нільс, а про себе подумав: "Отакої, витрачатиму недільний день на уроки!"

— Вчися, синку, вчися, — сказала мати.

Вона навіть сама дістала з полиці підручник, поклала на стіл і присунула крісло.

А батько відлічив десять сторінок і суворо-пресуворо наказав:

— Щоб до нашого повернення все напам'ять знав. Сам перевірю.

Нарешті батько з матір'ю пішли.

"Добре їм, бач як весело крокують! — важко зітхнув Нільс. — А я наче в мишоловці з цими уроками!"

Але що вдієш! Нільс знав, що з батьком жарти погані. Він знову зітхнув і всівся за стіл. Щоправда, дивився він не так у книжку, як у вікно. Адже це було куди цікавіше!

За календарем був іще березень, але тут, на півдні Швеції, весна вже долала зиму. У канавах весело виблискувала вода. На деревах набубнявіли бруньки. Буковий ліс розпрямив свої гілки, закляклі в зимові холоди, і тепер тягнувся догори, неначе хотів дістатися до голубого весняного неба.

А під самісіньким вікном поважно розгулювали кури, стрибали і билися горобці, у скаламучених калюжах хлюпалися гусаки. Навіть корови, замкнені у хліву, відчули весну і мукали на всі голоси, наче просили: "Ви-ипустіть нас, ви-ипустіть нас!"

Нільсу теж хотілося і співати, і кричати, і чалапати по калюжах, і битися з сусідськими хлопчаками. Він з досадою відвернувся від вікна і втупився в книжку. Але прочитав він не багато. Букви стали чомусь стрибати перед очима, рядки то зливалися, то розбігалися… Нільс і сам не помітив, як заснув.

Хтозна, можливо, Нільс так і проспав би весь день, якби його не розбудив шурхіт.

Нільс підвів голову і насторожився.

У дзеркалі, що висіло над столом, відбивалася вся кімната. Нікого, крім Нільса, в кімнаті немає… Все начебто на місці, все гаразд… І раптом Нільс ледь не зойкнув! Хтось відкрив віко скрині!

У скрині мати зберігала всі свої коштовності. Там лежали наряди, які вона носила ще молодою, — широченні спідниці з домотканого селянського сукна, розшиті кольоровим бісером ліфи, білі як сніг, накрохмалені чепці, срібні пряжки і ланцюжки.

Мати нікому не дозволяла відкривати без неї скриню, а Нільса й близько до неї не підпускала. І вже про те, що вона могла піти з дому, не замкнувши скриню, не могло бути й мови! Не бувало такого! Та й сьогодні — Нільс чудово це пам'ятав — мати двічі поверталася від порога, щоб посмикати замок — чи добре замкнений?

Хто ж відкрив скриню?

Можливо, поки Нільс спав, у будинок пробрався злодій і тепер ховається де-небудь тут, за дверима або за шафою? Нільс затамував подих і, не моргаючи, вдивлявся в дзеркало.

Що це за тінь там, у кутку скрині? Ось вона поворухнулася… Ось поповзла по краю… Миша? Ні, на мишу не схоже…

Нільс аж очам не повірив. На краю скрині сидів малесенький чоловічок. Він наче зійшов із недільної картинки в календарі. На голові — крислатий капелюх, чорний каптанець оздоблений мереживним коміром і манжетами, панчохи біля колін зав'язані пишними бантами, а на червоних сап'янових чобітках виблискують срібні пряжки.

"Так це ж гном! — здогадався Нільс. — Справжнісінький гном!"

Мати часто розповідала Нільсові про гномів. Вони живуть у лісі, вміють говорити і по-людськи, і по-пташиному, і по-звіриному. Вони знають про всі скарби, які хоч сто, хоч тисячу років тому були зариті в землю. Захочуть гноми — взимку на снігу квіти зацвітуть, захочуть — улітку річки замерзнуть.

Ну а боятися гнома не варто. Що лихого може заподіяти така крихітна істота!

До того ж гном не звертав на Нільса ніякої уваги. Він, здається, нічого не бачив, окрім оксамитової, розшитої дрібними річковими перлами безрукавки, що лежала в скрині аж під віком.

Поки гном милувався химерним старовинним візерунком, Нільс уже думав, яку б штуку утнути з дивовижним гостем.

Цікаво було б зіштовхнути його в скриню і потім зачинити віко. А можна ще ось що…

Не повертаючи голови, Нільс оглянув кімнату. У дзеркалі вона відбивалась уся як на долоні. На полицях у строгому порядку вишикувалися кав'яник, чайник, миски, каструлі… Біля вікна — комод, заставлений усякою всячиною… А ось на стіні — поряд з батьківською рушницею — сачок для ловлі мух. Саме те, що потрібно!

Нільс обережно зісковзнув на підлогу і зірвав сачок із цвяха.

Один змах — і гном забився в сітці, як спіймана бабка.

Його крислатий капелюх збився на потилицю, ноги заплуталися в підлогах каптанця. Він борсався на дні сітки і безпорадно розмахував руками. Та щойно йому вдавалося трохи підвестися, Нільс струшував сачок, і гном знову падав униз.

— Послухай, Нільсе, — заскиглив нарешті гном, — відпусти мене на волю! Я дам тобі за це золоту монету, велику, як ґудзик на твоїй сорочці.

Нільс на мить задумався.

— Що ж, це, мабуть, непогано, — сказав він і перестав розгойдувати сачок.

Чіпляючись за ріденьку тканину, гном вправно поліз угору Ось він уже вхопився за залізний обруч, і над краєм сітки показалася його голова…

Тут Нільсу спало на думку, що він продешевив. Упридачу до золотої монети можна було зажадати, щоб гном учив за нього уроки. Та мало що ще можна придумати! Гном тепер на все згодиться! Коли сидиш у сачку, сперечатися не станеш.

І Нільс знову трусонув сітку.

Але тут раптом хтось дав йому такого ляпаса, що сітка випала у нього з рук, а сам він сторчголов покотився в кут.

2

Якусь мить Нільс лежав нерухомо, потім, крекчучи й охаючи, встав.

За гномом уже й слід простиг. Скриня була зачинена, а сачок висів на своєму місці — поряд із батьківською рушницею.

"Мені все це, мабуть, наснилося? — подумав Нільс. — Та ні, права щока пломеніє, наче по ній пройшлися праскою. Це гном мене так огрів! Звичайно, батько з матір'ю не повірять, що гном побував у нас у гостях. Скажуть — усе це твої вигадки, щоб уроки не вчити. Ні, хоч як крути, а треба знову сідати за книжку!"

Нільс ступив два кроки і зупинився. З кімнатою щось скоїлося. Стіни їх маленького будиночка розсунулися, стеля пішла високо вгору, а крісло, на якому Нільс завжди сидів, височіло над ним неприступною горою. Щоб забратися на нього, Нільсові довелося дертися по витій ніжці, наче по корявому стовбуру дуба. Книжка і досі лежала на столі, але вона була така величезна, що зверху сторінки Нільс не міг розгледіти жодної букви. Він улігся животом на книжку і поповз від рядка до рядка, від слова до слова. Він аж спітнів, поки прочитав одну фразу.

— Та що ж це таке? Так і до завтрашнього дня до кінця сторінки не доберешся! — вигукнув Нільс і витер рукавом піт із лоба.

І раптом він побачив, що з дзеркала на нього дивиться крихітний чоловічок — точнісінько такий самий, як той гном, що попався в його сіть. Тільки одягнений по-іншому: у шкіряних штанцях, у жилеті та в картатій сорочці з великими ґудзиками.

— Ей, ти, чого тобі тут треба? — крикнув Нільс і погрозив чоловічкові кулаком.

Чоловічок теж погрозив кулаком Нільсові.

Нільс узявся в боки і висолопив язика. Чоловічок теж узявся в боки і теж показав Нільсові язика.

Нільс тупнув ногою. І чоловічок тупнув ногою.

Нільс стрибав, вертівся дзиґою, розмахував руками, але чоловічок не відставав від нього. Він теж стрибав, теж вертівся дзиґою і розмахував руками.

Тоді Нільс сів на книжку і гірко заплакав. Він зрозумів, що гном зачаклував його і що крихітний чоловічок, який дивився на нього з дзеркала, — це він сам, Нільс Хольгерсон.

"А може, це все-таки сон?" — подумав Нільс.

Він міцно примружився, потім — щоб зовсім прокинутися — дошкульно ущипнув себе і, почекавши якусь мить, знову розплющив очі. Ні, він не спав. І рука, яку він ущипнув, боліла по-справжньому.

Нільс підібрався до самісінького дзеркала й уткнувся в нього носом. Так, це він, Нільс. Тільки був він тепер завбільшки з горобця.

"Треба знайти гнома, — вирішив Нільс. — Може, гном просто пожартував?"

Нільс сповз по ніжці крісла на підлогу й обнишпорив усі кутки. Він заліз під лаву під шафу — зараз йому це було неважко, — заліз навіть у мишачу нору, але гнома ніде не було.

Жевріла ще надія — гном міг сховатись у дворі.

Нільс вибіг у сіни. Де ж його черевики? Вони мали б стояти біля дверей. І сам Нільс, і його батько з матір'ю, й усі селяни у Вестменхегу, та й у всіх селах Швеції, завжди залишають свої черевики біля порога. Адже черевики дерев'яні. У них ходять тільки по вулиці, а вдома знімають.

Але як він, такий маленький, упорається тепер зі своїм великим, важким обуттям?

І тут Нільс побачив перед дверима пару крихітних черевичків. Спочатку він зрадів, а потім злякався. Якщо гном зачаклував навіть черевики, то він і не збирався знімати закляття з Нільса!

Ні, ні, треба пошвидше знайти гнома! Треба просити його, благати! Ніколи, ніколи більше Нільс нікого не образить! Він стане найчемнішим, найзразковішим хлопчиком... Нільс засунув ноги в черевички і прослизнув у двері. Добре, що вони були прочинені. Хіба міг би він дотягтися до клямки і відсунути її!

Біля ґанку, на старій дошці, перекинутій через калюжу стрибав горобець. Щойно горобець помітив Нільса, як застрибав іще швидше і зацвірінькав на все своє гороб'яче горло. І — дивовижа! — Нільс його чудово розумів.

— Погляньте на Нільса! — вигукував горобець. — Погляньте на Нільса!

— Кукуріку! — весело загорлав півень. — Скинемо його в річку!

А кури залопотіли крильми і навперебій закудкудакали:

— Так йому і треба! Так йому і треба!

Гуси обступили Нільса зусібіч і, витягуючи шиї, шипіли йому у вухо:

— Хорош-ший! Ох і хорош-ший! Що, боїш-шся тепер? Боїш-шся?

І вони клювали його, щипали, били дзьобами, смикали за руки та за ноги.

Бідолашному Нільсові добряче б перепало, якби в цей час на подвір'ї не з'явився кіт. Помітивши кота, кури, гуси та качки одразу ж кинулися врозтіч і почали ритися в землі з таким виглядом, наче їх нічого на світі не цікавить, окрім черв'яків і торішніх зерен.

А Нільс зрадів котові, як рідному.

— Милий котику, — сказав він, — ти знаєш усі закутки, всі діри, всі нірки на нашому дворі. Будь добрий, скажи, де мені знайти гнома? Адже він не міг далеко піти.

Кіт відповів не відразу. Він усівся, обвив хвостом передні лапи і подивився на хлопчика. Це був величезний чорний кіт, з великою білою цяткою на грудях. Його гладка шерсть аж блищала на сонці. Вигляд у кота був цілком добродушний. Він навіть втягнув кігті й примружив жовті очі з вузенькою-вузесенькою смужкою посередині.

— М-р-р, м-р-р! Я, звичайно, знаю, де знайти гнома, — заговорив кіт ласкавим голосом. — Але це ще невідомо, скажу я тобі чи ні...

— Котику, котику, золотий ротику, ти повинен мені допомогти! Хіба ти не бачиш, що гном мене зачаклував?

Кіт ледь-ледь розплющив очі. У них спалахнув зелений злий вогник, але муркотів він і досі ласкаво.

— Це ж за віщо я повинен тобі допомагати? — сказав він. — Може, за те, що ти засунув мені у вухо осу? Або за те, що ти підпалив мені шерсть? Або за те, що ти щодня смикав мене за хвіст? Га?

— А я й зараз можу смикнути тебе за хвоста! — закричав Нільс. І, забувши про те, що кіт разів у двадцять більший за нього самого, ступив крок уперед.

Що тут стало з котом? Очі у нього загорілися, спина вигнулася, шерсть стала дибки, з м'яких пухнастих лап вилізли гострі кігті. Нільсові навіть видалося, що це якийсь небачений дикий звір вискочив з лісової гущавини. І все-таки Нільс не відступив. Він ступив іще крок… Тоді кіт одним стрибком перекинув Нільса і притис його до землі передніми лапами.

— Допоможіть, допоможіть! — закричав Нільс з усіх сил. Але голосок у нього був тепер не гучнішим, ніж у мишеняти. Та й нікому було його виручати.

Нільс зрозумів, що йому прийшов кінець, і з жаху заплющив очі.

Раптом кіт утягнув кігті, випустив Нільса з лап і сказав:

— Гаразд, на перший раз доволі. Якби твоя мати не була такою доброю господинею і не поїла мене вранці й увечері молоком, тобі було б непереливки. Заради неї я залишу тебе в живих.

З цими словами кіт обернувся і, мов і не було нічого, пішов геть, тіхенько муркочучи, як і годиться доброму домашньому котові. А Нільс встав, обтрусив зі шкіряних штанців бруд і поплентався в кінець двору. Там він видерся на виступ кам'яної огорожі, всівся, звісивши крихітні ніжки в крихітних черевичках, і задумався.

Що ж буде далі?! Скоро повернуться батько й мати. Як же вони здивуються, побачивши свого сина! Мати, звичайно, заплаче, а батько, може, скаже: так Нільсові й треба! Потім

зберуться сусіди зі всієї округи, розглядатимуть його й охатимуть… А що як його хтось украде, щоб показувати роззявам на ярмарку? От потішатимуться над ним хлопчиська!.. Ох, який він нещасний! Який нещасний! На всьому білому світі, напевно, немає людини нещаснішої за нього!

Убогий будиночок його батьків, притиснутий до землі похилим дахом, ніколи не здавався йому таким великим і красивим, а тісний дворик — таким просторим.

Десь над головою Нільса зашуміли крила. Це з півдня на північ летіли дикі гуси. Вони летіли високо в небі, витягнувшись рівним клином, але, побачивши своїх родичів — домашніх гусей, — спустилися нижче і закричали:

— Летіть з нами! Летіть з нами! Ми летимо на північ, до Лапландії! До Лапландії!

Домашні гуси захвилювалися, заґелґотали, залопотіли крильми, неначе пробували, чи можуть вони злетіти. Але стара гуска — вона доводилася бабусею добрій половині гусей — бігала довкола них і кричала:

— З глузду з'їх-хали! З глузду з'їх-хали! Схаменіться! Ви ж не якісь там бродяги, ви поважні домаш-шні гуси!

І, задерши голову, вона закричала в небо:

— Нам і тут добре! Нам і тут добре!

Дикі гуси спустилися ще нижче, наче шукаючи щось у дворі, і раптом — усі разом — злетіли в небо.

— Ґе-ґе-ґе! Ґе-ґе-ґе! — кричали вони. — Хіба це гуси? Це якісь жалюгідні кури! Залишайтесь у вашому курнику!

Від злості й образи у домашніх гусей навіть очі почервоніли. Такої образи вони ще ніколи не чули.

Тільки білий молодий гусак, задерши голову догори, стрімко побіг по калюжах.

— Зачекайте мене! Зачекайте мене! — кричав він диким гусям. — Я лечу з вами! З вами!

"Так це ж Мартін, найкращий мамин гусак, — подумав Нільс. — Чого доброго, він і справді полетить!"

— Стій, стій! — закричав Нільс і кинувся за Мартіном.

Нільс ледь наздогнав його. Він підстрибнув і, обхопивши руками довгу гусячу шию, повис на ній усім тілом. Але Мартін навіть не відчув цього, наче Нільса й не було. Він сильно змахнув крильми — раз, другий — і, сам того не сподіваючись, злетів.

Перш ніж Нільс зрозумів, що сталося, вони вже були високо в небі.

Розділ другий. Верхи на гусакові

1

Нільс і сам не знав, як йому вдалося перебратися на спину Мартіна. Ніколи Нільс не думав, що гуси такі ковзкі. Обома руками він учепився в гусяче пір'я, весь зіщулився, увібрав голову в плечі й навіть заплющив очі.

А навколо завивав і гудів вітер, наче хотів відірвати Нільса від Мартіна і скинути вниз.

— Зараз упаду, ось зараз упаду! — шепотів Нільс.

Але минуло десять хвилин, двадцять, а він не падав. Нарешті він осмілів і ледь-ледь розплющив очі.

Справа і зліва миготіли сірі крила диких гусей, над самісінькою головою Нільса, ледь торкаючись його, пропливали хмари, а далеко-далеко внизу темніла земля.

Вона була зовсім не схожа на землю. Здавалося, наче хтось розстелив під ними величезну картату хустку. Яких тільки клаптиків там не було! Одні — чорні, другі жовтувато-сірі, треті яскраво-зелені.

Чорні клаптики — це щойно зорана земля, зелені — осінні сходи, що перезимували під снігом, а жовтувато-сірі клаптики — це торішнє жниво, по якому ще не пройшов плуг селянина.

А ось латки по краях темні, а всередині — зелені. Це сади: дерева там стоять зовсім голі, але лужки вже покрилися першою травичкою.

А ось коричневі з жовтою облямівкою прямокутники — це ліс: він ще не одягнув зелені шати, а молоді буки на галявині жовтіють старим, сухим листям.

Спочатку Нільсові було навіть весело розглядати це розмаїття. Але що далі летіли гуси, то тривожніше ставало в нього на душі.

"Може статися, вони й справді занесуть мене до Лапландії!" — подумав він.

— Мартіне, Мартіне! — крикнув він гусакові. — Повертай додому! Доволі, налітался!

Але Мартін нічого не відповів.

Тоді Нільс щосили пришпорив його своїми дерев'яними черевичками.

Мартін ледь повернув голову і прошипів:

— Чуеш-ш-ш, хлопче! Сиди сумирно, а то скину тебе…

Довелося сидіти сумирно.

2

Цілий день білий гусак Мартін летів нарівні зі всією зграєю, наче він ніколи й не був домашнім гусаком, а все життя тільки те й робив, що літав.

"І звідки в нього таке завзяття?" — дивувався Нільс.

Але до вечора Мартін усе-таки вибився з сил. Тепер легко було переконатися, що літає він без року тиждень: то раптом відстане, то вирветься вперед, то ніби провалиться в яму, то немов підскочить угору.

І дикі гуси побачили це.

— Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! — заґелґотали вони.

— Що вам від мене потрібно? — запитала гуска, що летіла попереду всіх.

— Білий відстає!

— Він повинен знати, що літати швидко легше, ніж літати поволі! — крикнула гуска, навіть не озирнувшись.

Мартін намагався дужче й частіше змахувати крильми, але втомлені крила обважніли і тягнули його вниз.

— Акко! Акко Кебнекайсе! — знову заґелґотали гуси.

— Що вам потрібно? — озвалася стара гуска.

— Білий не може летіти так високо!

— Він повинен знати, що літати високо легше, ніж літати низько! — відповіла Акка. Бідний Мартін напружив останні сили. Але крила у нього зовсім ослабли і ледь тримали його.

— Акко Кебнекайсе! Акко! Білий падає!

— Хто не може літати, як ми, хай сидить удома! Скажіть це білому! — вигукнула Акка, не сповільнюючи лету.

— І справді, краще б нам сидіти удома, — прошепотів Нільс і ще дужче вчепився за шию Мартіна.

Мартін падав як підстрілений.

Щастя ще, що по путі їм стрілася якась миршава верба. Мартін зачепився за верхівку дерева і повис серед гілок. Так вони і висіли. Крила у Мартіна обм'якли, шия бовталася, наче ганчірка. Він голосно дихав, широко роззявляючи дзьоба, наче хотів захопити більше повітря. Нільсові стало шкода Мартіна. Він навіть намагався його утішати.

— Любий Мартіне, — сказав Нільс ласкаво, — не засмучуйся, що вони тебе покинули. Ну поміркуй сам, куди тобі з ними змагатися! Давай краще повернемося додому!

Мартін і сам розумів: краще було б повернутися. Але йому так хотілося довести всьому світу, що й домашні гуси чогось варті!

А тут іще цей хлопчисько зі своїми втішаннями! Якби він не сидів у нього на шиї, Мартін, може, і долетів би до Лапландії.

Зі злості у Мартіна відразу додалося сили. Він замахав крильми з такою люттю, що відразу піднявся ледь не до самісіньких хмар і скоро наздогнав зграю.

На його щастя, почало сутеніти.

На землю спали чорні тіні. З озера, над яким летіли дикі гуси, поповз туман.

Зграя Акки Кебнекайсе спустилася на ночівлю.

З

Щойно гуси торкнулися прибережної смужки землі, як одразу ж полізли у воду. На березі залишилися гусак Мартін і Нільс.

Як із крижаної гірки, Нільс з'їхав із ковзкої спини Мартіна. Нарешті він на землі! Нільс розпрямив зомлілі руки і ноги і глянув навколо.

Зима тут відступала поволі. Все озеро було ще скуте кригою, і лише біля берегів виступила вода — темна і блискуча.

До самісінького озера чорною стіною підходили високі ялини. Скрізь сніг уже розтанув, але тут, біля корявого, крислатого коріння сніг усе ще лежав щільним товстим шаром, неначе ці могутні ялини силою утримували біля себе зиму.

Сонце вже геть сховалося.

З темних нетрів лісу долинало якесь потріскування і шелестіння.

Нільсу стало ніяково.

Як далеко вони залетіли! Тепер, якщо Мартін навіть захоче повернутися, їм все одно не знайти дороги додому… А все-таки Мартін молодець!.. Але що ж це з ним?

— Мартіне! Мартіне! — погукав Нільс.

Мартін не озивався. Він лежав, наче мертвий, розкинувши по землі крила і витягши шию. Його очі були затягнені каламутною плівкою. Нільс злякався.

— Любий Мартіне, — сказав він, нахилившись над гусаком, — ковтни-но води! Побачиш, тобі відразу стане легше.

Але гусак навіть не поворухнувся. Нільс сполотнів од жаху…

Невже Мартін помре? Адже в Нільса не було тепер жодної близької душі, крім цього гусака.

— Мартіне! Чуєш, Мартіне! — тормосив його Нільс.

Гусак наче не чув його.

Тоді Нільс схопив Мартіна обома руками за шию і потягнув до води.

Це було нелегко. Гусак був найкращий у їх господарстві, і мати відгодувала його на славу. А Нільса тепер годі на землі побачити. І все-

таки він дотягнув Мартіна до самісінького озера і засунув його голову просто в студену воду.

Спочатку Мартін лежав нерухомо. Та ось він розплющив очі, зробив ковток-другий і ледь звівся на лапи. Якусь мить він постояв, похитуючись з боку на бік, потім заліз в озеро по самісіньку шию і поволі поплив між крижинами. Раз у раз він занурював дзьоба у воду, а потім, закинувши голову, жадібно ковтав водорості.

"Йому пощастило, — із заздрістю подумав Нільс, — а я ж теж від ранку нічого не їв".

Й от Мартін підплив до берега. У дзьобі він стискав малесенького червоноокого карасика.

Гусак поклав рибину перед Нільсом і сказав:

— Удома ми не були з тобою друзями. Але ти виручив мене в біді, і я хочу віддячити тобі.

Нільс ледь не кинувся обіймати Мартіна. Щоправда, він ніколи ще не куштував сирої риби. Та що поробиш, треба звикати! Іншої вечері не одержиш.

Він порився в кишенях, розшукуючи складаного ножика. Ножик, як завжди, лежав з правого боку, тільки став завбільшки зі шпильку, — а втім, саме по кишені.

Нільс розкрив ножика і заходився потрошити рибу.

Раптом почувся якийсь шум і плескіт. На берег, обтрушуючись, вийшли дикі гуси.

— Гляди ж, не зізнайся, що ти людина, — прошепотів Нільсові Мартін і виступив вперед, шанобливо вітаючи зграю.

Тепер можна було як слід розглянути всю компанію. Щиро кажучи, красою вони не вирізнялися, ці дикі гуси. І зростом не вийшли, і шатами не могли похизуватися. Всі як на добір сірі, наче пилом притрушені, — хоча б у когось була одна біла пір'їнка!

А ходять як! Підстрибцем, підскоком, ступають куди попало, не дивлячись під ноги. Мартін од здивування навіть розвів крильми. Хіба так ходять порядні гуси? Ходити треба поволі, ступати на всю лапу, голову тримати високо. А ці шкандибають, наче кульгаві.

Попереду всіх виступала стара-старезна гуска. О, що це була за красуня! Шия худа, з-під пір'я кістки випинають, а крила наче хтось обгриз. Зате її жовті очі виблискували, як дві палаючі вуглинки. Всі гуси шанобливо дивилися на неї, не сміючи заговорити, поки гуска перша не скаже своє слово.

Це була Акка Кебнекайсе, предводителька зграї.

Сто разів уже водила вона гусей на північ і сто разів поверталася з ними з півночі на південь. Кожен кущик, кожен острівець на озері, кожну галяву в лісі знала Акка Кебнекайсе. Ніхто не вмів вибрати для ночівлі краще місце, ніж Акка Кебнекайсе; ніхто не вмів краще, ніж вона, сховатися від хитрих ворогів, що підстерігають гусей у дорозі.

Акка довго розглядала Мартіна від кінчика дзьоба до кінчика хвоста і нарешті сказала:

— Наша зграя не може приймати до себе кожного зустрічного. Всі, кого ти бачиш перед собою, належать до найкращих гусячих сімейств. А ти навіть літати як слід не вмієш. Що ти за гусак, якого роду й племені?

— Моя історія не довга, — сумно сказав Мартін. — Я народився торік у містечку Сванегольм, а восени мене продали Хольгеру Нільсону — в сусіднє село Вестменхег. Там я і жив донині.

— Як же ж ти наважився летіти з нами? — запитала Акка Кебнекайсе.

— Ви назвали нас жалюгідними курми, і я вирішив довести вам, диким гусям, що й ми, домашні гуси, на щось здатні, — відповів Мартін.

— На що ж ви, домашні гуси, здатні? — знову запитала Акка Кебнекайсе. — Як ти літаєш, ми вже пересвідчились, але, може, ти відмінний плавець?

— І цим я не можу похизуватися, — сумно сказав Мартін. — Мені доводилося плавати тільки в ставку за селом, але, щиро кажучи, цей ставок хіба що ледь більший за найбільшу калюжу.

— Ну, тоді ти, звісно ж, мастак стрибати?

— Стрибати? Жоден поважний домашній гусак не дозволить собі стрибати, — сказав Мартін.

І раптом спохопився. Він згадав, як кумедно підстрибують дикі гуси, і зрозумів, що бовкнув зайве.

Тепер Мартін був упевнений, що Акка Кебнекайсе негайно прожене його зі своєї зграї.

Але Акка Кебнекайсе сказала:

— Мені подобається, що ти висловлюєшся так сміливо. Хто сміливий, той буде вірним товаришем. Ну, а навчитися того, чого не вмієш, ніколи не пізно. Якщо хочеш, залишайся з нами.

— Дуже хочу! — відповів Мартін.

Раптом Акка Кебнекайсе помітила Нільса.

— А це ще хто з тобою? Таких, як він, я ніколи не бачила.

Мартін знітився на мить.

— Це мій товариш... — невпевнено сказав він.

Тут Нільс виступив вперед і рішуче заявив:

— Мене звати Нільс Хольгерсон. Мій батько — Хольгер Нільсон — селянин, і донині я був людиною, але сьогодні вранці...

Доказати йому не вдалося. Щойно він вимовив слово "людина", як гуси позадкували і, витягши шиї, злісно зашипіли, заґелґотали, залопотіли крильми.

— Людині не місце серед диких гусей, — сказала стара гуска. — Люди були, є і будуть нашими ворогами. Ти повинен негайно покинути зграю.

Тепер уже Мартін не вдержався і втрутився:

— Але ж його й людиною годі назвати! Бачте, який він малесенький! Я ручаюся, що він не заподіє вам ніякого лиха. Дозвольте йому залишитися хоча б на одну ніч.

Акка допитливо подивилася на Нільса, потім на Мартіна, і нарешті сказала:

— Наші діди, прадіди і прапрадіди заповідали нам ніколи не довірятися людині, хоч якою б вона була: маленькою чи великою. Але якщо ти поручаєшся за нього, так і бути — сьогодні хай він залишиться з нами. Ми ночуємо на великій крижині посеред озера. А завтра вранці він повинен покинути нас.

З цими словами вона піднялася в повітря. За нею полетіла вся зграя.

— Послухай, Мартіне, — боязко запитав Нільс, — ти що ж, залишишся з ними?

— Ну звичайно! — з гордістю сказав Мартін. — Не щодня домашньому гусакові випадає така честь — летіти в зграї Акки Кебнекайсе.

— А як же я? — знову запитав Нільс. — Я не в змозі сам дістатися додому. Я зараз і в траві заблукаю, не те що в цьому лісі.

— Додому тебе відносити мені ніколи, сам розумієш, — сказав Мартін. — Але от що я можу тобі запропонувати: летімо разом зі всіма. Побачимо, що це за Лапландія така, а потім і додому повернемося. Акку я вже якось умовлю, а не умовлю, то обдурю. Ти тепер маленький, заховати тебе неважко. Але годі базікати! Назбирай хутко сухої трави. Та побільше!

Коли Нільс набрав цілий оберемок торішньої трави, Мартін обережно підхопив його за комір сорочки і переніс на велику крижину. Дикі гуси вже спали, підгорнувши голови під крила.

— Розклади траву, — скомандував Мартін, — а то без підстилки у мене, чого доброго, лапи до льоду примерзнуть.

Підстилка хоч і вийшла тоненькою (чи багато Нільс міг трави прихопити!), але все-таки кригу абияк прикривала.

Мартін став на неї, знову схопив Нільса за комір і засунув собі під крило.

— На добраніч! — сказав Мартін і дужче притис крило, щоб Нільс не випав.

— На добраніч! — сказав Нільс, зарившись з головою в м'який і теплий гусячий пух.

Розділ третій. Нічний злодій

1

Коли всі птахи та звірі заснули міцним сном, з лісу вийшов лис Смірре.

Щоночі Смірре виходив на полювання, і непереливки було тому, хто безтурботно засинав, не встигнувши забратися на високе дерево або сховатись у глибокій норі.

М'якими, нечутними кроками підійшов лис Смірре до озера. Він давно вже вистежив зграю диких гусей і заздалегідь облизувався, думаючи про смачну гусятину.

Але широка темна смуга води відділяла Смірре від диких гусей. Смірре стояв на березі й од злості клацав зубами.

І раптом він помітив, що вітер поволі підганяє крижину до берега.

"Ага, здобич усе-таки моя!" — посміхнувся Смірре і, сівши на задні лапи, терпеляче чекав слушної миті.

Він чекав годину… Чекав дві години… три…

Чорна смужка води між берегом і крижиною ставала дедалі вужчою.

Ось до лиса донісся гусячий дух.

Смірре проковтнув слину.

З шелестінням і легким дзвоном крижина вдарилась об берег.

Смірре приловчився і стрибнув на лід.

Він підбирався до зграї так тихо, так обережно, що жодна птиця не почула наближення ворога. Але стара Акка почула. Різкий її крик знявся над озером, розбудив гусей, підняв усю зграю в повітря.

І все-таки Смірре встиг схопити одного гусака.

Від крику Акки Кебнекайсе прокинувся і Мартін. Сильним змахом він розгорнув крила і стрімко злетів угору. А Нільс так само стрімко полетів униз.

Він стукнувся об лід і розплющив очі. Спросоння Нільс навіть не зрозумів, де він і що з ним трапилося. І раптом він побачив лиса, що тікав із гусаком у зубах. Не вагаючись, Нільс кинувся навздогін.

Бідний гусак, що потрапив у пащу Смірре, почув тупіт дерев'яних черевичків і, вигнувши шию, з боязкою надією озирнувся назад.

"То ось хто це! — сумно подумав він. — Отже, пропав я. Куди такому впоратися з лисом!"

А Нільс геть забув, що лис, коли захоче, може розчавити його однією лапою. Він біг по п'ятах за нічним злодієм і твердив сам собі:

— Тільки б наздогнати! Тільки б наздогнати!

Лис перестрибнув на берег — Нільс за ним.

Лис кинувся до до лісу — Нільс за ним.

— Негайно відпусти гусака! Чуєш? — закричав Нільс. — А то я тебе так одлупцюю, що й сам себе не впізнаєш!

— Хто це там пищить? — здивувався Смірре.

Він був цікавий, як усі лиси на світі, й тому зупинився ш повернув морду.

Спочатку він навіть нікого не побачив.

Тільки коли Нільс підбіг ближче, Смірре роздивився свого страшного ворога.

Лисові стало так смішно, що він ледь не упустив здобич.

— Кажу ж тобі, віддай мого гусака! — кричав Нільс.

Смірре поклав птицю на землю, притис передніми лапами і сказав:

— То це твій гусак? Тим краще. Можеш помилуватися, як я з ним упораюся!

"Цей рудий злодюга, здається, і за людину мене не вважає!" — подумав Нільс і кинувся вперед.

Обома руками він учепився за лисячий хвіст і смикнув що було сили.

Від несподіванки Смірре випустив гусака. Тільки на секунду. Але й секунди вистачило. Не гаючи часу, гусак рвонув угору Він дуже хотів би допомогти Нільсові. Але що ж він міг зробити? Одне крило у нього було зім'яте, з другого Смірре встиг повисмикувати пір'я. До того ж у темряві гусак майже нічого не бачив. Може, Акка Кебнекайсе що-небудь придумає? Треба швидше летіти до зграї. Не можна ж залишати Нільса в такій біді!

І, важко змахуючи крильми, гусак полетів до озера.

Нільс і Смірре подивилися йому услід. Один із радістю, другий зі злістю.

— Що ж! — прошипів лис. — Якщо гусак утік від мене, то тебе вже я не випущу. Проковтну як муху!

— Ну це ми ще побачимо! — сказав Нільс і ще міцніше стис лисячий хвіст.

І справді, зловити Нільса виявилося не так уже й просто.

Смірре стрибнув управо, а хвіст занесло вліво.

Смірре стрибнув уліво, а хвіст занесло вправо.

Смірре кружляв, як дзиґа, але і хвіст кружляв разом із ним, а разом з хвостом — і Нільс.

Спочатку Нільсові було навіть весело від цього шаленого танцю. Але скоро руки у нього затерпли, в очах замиготіло. Навколо Нільса здіймалися цілі хмари торішнього листя, його ударяло об коріння дерев, очі засипало землею.

"Ні! Довго так не протриматися. Треба тікати!"

Нільс розтулив руки і випустив лисячий хвіст.

І відразу, наче вихором, його відкинуло далеко убік і вдарило об товсту сосну. Не відчуваючи болю, Нільс став дертися на дерево — вище, вище — і так, без перепочинку, ледь не до самого вершка.

А Смірре нічого не бачив, — усе кружляло й мигтіло в нього перед очима, і сам він веретеном кружляв на місці, розмітаючи хвостом сухе листя.

— Годі тобі вже танцювати! Можеш трошки перепочити! — крикнув йому зверху Нільс.

Смірре став як укопаний і здивовано подивився на свій хвіст. На хвості нікого не було.

2

— Ти не лис, а ворона! Кар! Кар! Кар! — дражнився Нільс.

Смірре задер голову. Високо на дереві сидів Нільс і показував йому язика.

— Все одно від мене не втечеш! — сказав Смірре й усівся під деревом.

Нільс сподівався, що лис врешті-решт зголодніє і чкурне шукати собі іншу вечерю. А лис розраховував на те, що Нільса рано чи пізно здолає дрімота і він повалиться на землю.

Так вони й сиділи цілу ніч: Нільс — на вершку дерева, Смірре — внизу під деревом.

Страшно у лісі вночі! У густій темряві все довкруги ніби скам'яніло. Нільс і сам боявся поворухнутися. Ноги і руки в нього затерпли, очі злипалися… Здавалося, що ніч ніколи не закінчиться, що ніколи не настане ранок.

І все-таки ранок настав. Сонце поволі сходило далеко-далеко за лісом.

Але перш ніж показатися над землею, воно послало цілі снопи вогненного блискучого проміння, щоб вони розвіяли, розігнали нічну пітьму.

Хмари на темному небі, нічний іній, що покривав землю, застиглі гілки дерев — усе спалахнуло, яскраво засяяло.

Прокинулися лісові мешканці. Червоногрудий дятел застукотів дзьобом по корі. З дупла вистрибнула білочка з горіхом у лапках, усілася на сучок і розпочала сніданок. Пролетів шпак. Десь заспівав зяблик.

— Прокидайтеся! Виходьте зі своїх нір, звірі! Вилітайте з гнізд, птахи! Тепер вам нічого боятися, — промовляло сонце до всіх.

Нільс полегшено зітхнув і розпрямив затерплі руки і ноги.

Раптом із озера долинув крик диких гусей, і Нільс із вершка дерева побачив, як уся зграя знялася з крижини і полетіла над лісом.

Він крикнув їм, замахав руками, але гуси промайнули над головою Нільса і зникли за верхівками сосен. Разом із ними полетів його єдиний товариш, бідний гусак Мартін.

Нільс почувався таким нещасним і самотнім, що ледь не заплакав.

Він глянув униз. Під деревом і досі сидів лис Смірре, задерши гостру морду, і єхидно посміхався.

— Ей, ти! — крикнув Смірре. — Бачу, твої друзі не вельми тобою переймаються! Злізай краще, приятелю. У мене для дорогого дружка хороша місцинка приготовлена, тепленька, затишна! — І він погладив себе лапою по череву.

Але десь зовсім близько зашуміли крила. Серед густого віття поволі й обережно летів сірий гусак.

Наче не бачачи небезпеки, він летів прямо на Смірре.

Смірре завмер.

Гусак летів так низько, що, здавалося, крила його ось-ось зачеплять землю.

Наче відпущена пружина, Смірре підскочив догори. Ще трохи, і він схопив би гусака за крило. Але гусак вивернувся з-під самісінького його носа і безшумно, як тінь, промайнув до озера.

Не встиг Смірре схаменутися, як із гущавини лісу вже вилетів другий гусак. Він летів так само низько і так само повільно.

Смірре приготувався. "Ну, цьому вже не втекти!" Лис стрибнув. Всього майже на волосину не дотягся він до гусака. Ударом лапи він розітнув повітря, а гусак, як ні в чому не бувало, зник за деревами.

Через хвилину з'явився третій гусак. Він летів криво й косо, наче в нього було перебите крило.

Щоб не промахнутися знову, Смірре підпустив його зовсім близько — ось зараз гусак налетить на нього і зачепить крильми. Стрибок — і Смірре вже торкнувся гусака. Але той шуснув убік, і гострі кігті лиса тільки скрипнули по гладкому пір'ю. Потім з гущавини вилетів четвертий гусак, п'ятий, шостий… Смірре кидався від одного до іншого. Очі в нього почервоніли, язик висолопився набік, руда блискуча шерсть збилася клаптями. Від злості й голоду він нічого вже не бачив, кидався на сонячні плями і навіть на власну тінь.

Смірре був немолодий, бувалий лис. Собаки не раз гналися за ним по п'ятах, і не раз мимо його вух зі свистом пролітали кулі. І все-таки ніколи Смірре не велося так зле, як цього ранку.

Коли дикі гуси побачили, що Смірре геть знесилів і, ледь дихаючи, повалився на купу сухого листя, вони припинили гру.

— Тепер ти надовго запам'ятаєш, як змагатися зі зграєю Акки Кебнекайсе! — прокричали вони на прощання і сховалися за лісовою гущавиною.

А в цей час білий гусак Мартін підлетів до Нільса. Він обережно підчепив його дзьобом, зняв із гілки і полетів до озера.

Там на великій крижині вже зібралася вся зграя.

Побачивши Нільса, дикі гуси радісно заґелґотали і залопотіли крильми. А стара Акка Кебнекайсе виступила вперед і сказала:

— Ти перша людина, від якої ми бачили добро, і зграя дозволяє тобі залишитися з нами.

Розділ четвертий. Нові друзі та нові вороги

1

П'ять днів летів уже Нільс із дикими гусьми. Тепер він не боявся впасти, а спокійно сидів на спині Мартіна, поглядаючи направо і наліво.

Синьому небу кінця-краю немає, повітря легке, прохолодне, ніби в чистій воді в ньому купаєшся. Хмари наввипередки біжать за зграєю: то наздоженуть її, то відстануть, то юрмляться, то знову розбіжаться, як ягнятка по полю. А то раптом небо спохмурніє, покриється чорними хмарами, і Нільсові здається, що це не хмари, а якісь величезні вози, нав'ючені мішками, бочками, казанами, насуваються зусібіч на зграю. Вози з гуркотом зіштовхуються. З мішків сиплеться рясний, як горох, дощ, із бочок і казанів ллються потоки.

А потім знову, куди не глянь, — відкрите небо, голубе, чисте, прозоре. І земля внизу як на долоні.

Сніг уже весь розтанув, і селяни вийшли в поле на весняні роботи. Воли, похитуючи рогами, тягнуть за собою важкі плуги.

— Ґе-ґе-ґе! — кричать зверху гуси. — Покваптеся! А то й літо мине, поки ви дістанетеся до краю поля.

Воли не залишаються у боргу. Вони задирають голови і мукають:

— М-м-мляво, але вірно! М-м-мляво, але вірно!

Ось по селянському двору бігає баран. Його щойно обстригли і випустили з хліва.

— Баран, баран! — кричать гуси. — Шубу втратив!

— Зате бе-е-ез неї бігти легше, бе-е-ез шуби! — кричить у відповідь баран.

А ось стоїть собача будка. Брязкаючи ланцюгом, біля неї кружляє собака.

— Ґе-ґе-ґе! — кричать крилаті мандрівники. — Який красивий ланцюг на тебе наділи!

— Бродяги! — гавкає їм услід собака. — Бездомні бродяги! Ось ви хто!

Але гуси навіть гордують йому відповідати. Собака гавка — вітер носить.

Якщо дражнити було нікого, гуси просто перекликалися між собою.

— Де ти?

— Я тут!

— Ти тут?

— Я тут!

І летіти їм було веселіше. І Нільс не сумував. Але все-таки іноді йому хотілося пожити по-людськи. Добре б посидіти в справжній кімнаті, за справжнім столом, погрітися біля справжньої печі. І на ліжку поспати

було б незле! Коли це ще буде! Та й чи буде коли-небудь! Щоправда, Мартін піклувався про нього і щоночі ховав у себе під крилом, щоб Нільс не замерз. Але не так-то легко людині жити під пташиним крильцем!

Найгірше було з їжею. Дикі гуси виловлювали для Нільса найкращі водорості й якихось водяних павуків. Нільс ввічливо дякував гусям, але скуштувати таке частування не наважувався.

Бувало, що Нільсу таланило, й у лісі, під сухим листям, він знаходив торішні горішки. Сам він не міг їх розбити, тож біг до Мартіна, закладав горіх йому в дзьоба, і Мартін з тріском розколював шкаралупу. Удома Нільс так само колов волоські горіхи, тільки закладав їх не в гусячий дзьоб, а в дверну щілину.

Але горіхів було дуже мало. Щоб знайти хоч один горішок, Нільсу доводилося деколи ледь не годину бродити лісом, пробираючись крізь жорстку торішню траву, грузнучи в сипкій хвої, спотикаючись об хмиз.

Одного разу на нього зненацька напали мурашки. Цілі полчища величезних витрішкуватих мурашок оточили його з усіх боків. Вони кусали його, жалили своєю отрутою, дерлися на нього, заповзали за комір і в рукави. Нільс обтрушувався, відбивався від них і руками і ногами, але, поки він справлявся з одним ворогом, на нього накидалося десять нових.

Коли він прибіг до болота, на якому розмістилася на нічліг зграя, гуси навіть не відразу впізнали його — весь він, від голови до п'ят, був обліплений чорними мурашками.

— Стій, не ворушися! — закричав Мартін і почав спритно скльовувати одну мурашку за одною.

Цілу ніч після цього Мартін, як нянька, доглядав за Нільсом.

Від мурашиних укусів обличчя, руки й ноги у Нільса стали червоні, як буряк, і покрилися величезними пухирями. Очі опухли, все тіло нило і горіло, наче після опіку.

Мартін зібрав велику купу сухої трави — Нільсу для підстилки, а потім обклав його від ніг до голови мокрим липким листям, щоб витягти жар.

Як тільки листя підсихало, Мартін обережно знімав його дзьобом, занурював у болотяну воду і знову прикладав до уражених місць.

До ранку Нільсу полегшало, він навіть зміг повернутися на другий бік.

— Здається, я вже здоровий, — сказав Нільс.

— Яке там здоров'я! — пробурчав Мартін. — Не розбереш, де в тебе ніс, а де око. Все розпухло. Ти б сам не повірив, що це ти, якби побачив себе! За одну годину ти так розтовстів, ніби тебе рік чистим ячменем відгодовували.

Крекчучи й охаючи, Нільс вивільнив з-під мокрого листя одну руку і розпухлими скоцюрбленими пальцями обмацував обличчя.

І справді, воно було наче туго надутий м'яч. Нільс ледь намацав кінчик носа, що загубився між роздутими щоками.

— Може, треба частіше міняти листки? — боязко запитав він Мартіна. — Як ти гадаєш? Га? Може, тоді швидше одужаю?

— Та куди ж частіше! — одказав Мартін. — Я й так весь час туди-сюди бігаю. І треба ж тобі було в мурашник залізти!

— Хіба ж я знав, що там мурашник? Я не знав! Я горішки шукав.

— Ну гаразд, не крутися, — сказав Мартін і приліпив йому на обличчя великий мокрий листок. — Полежи спокійно, а я зараз прийду.

І Мартін кудись пішов. Нільс тільки чув, як зачавкала і захлюпотіла під його лапами болотяна вода. Потім чавкання стало тихішим і нарешті стихло зовсім.

За кілька хвилин у болоті знову захлюпотіло і зачавкало, спершу ледь чутно, десь удалині, а потім дедалі голосніше й ближче.

Але тепер шльопали по болоту вже чотири лапи.

"З ким це він іде?" — подумав Нільс і завертів головою, намагаючись скинути примочку, що закривала все обличчя.

— Будь ласка, не крутися! — пролунав над ним строгий голос Мартіна. — Який же неспокійний хворий! Ані на мить самого не можна залишити!

— А дай-но я подивлюся, що з ним таке, — промовив інший гусячий голос, і хтось підняв листок із Нільсового обличчя.

Крізь щілинки очей Нільс побачив Акку Кебнекайсе.

Вона довго й здивовано розглядала Нільса, потім похитала головою й сказала:

— От ніколи й гадки не мала, що від мурашок може бути така біда! Бо гусей вони не займають, знають, що гуска їх не боїться…

— Колись і я їх не боявся, — образився Нільс. — Колись я нікого не боявся.

— Ти й тепер нікого не повинен боятися, — сказала Акка. — Але остерігатися мусиш багатьох. Будь завжди напоготові. У лісі стережися лисиці та куниці. На березі озера пам'ятай про видру. У горіховому гаю уникай кібця. Вночі ховайся від сови, вдень не попадайся на очі орлу і яструбу. Якщо ти йдеш по густій траві, ступай обережно і прислухайся, чи не повзе поблизу змія. Якщо з тобою заговорить сорока, не довіряй їй, — сорока завжди обдурить.

— То тоді мені все одно пропадати, — сказав Нільс. — Хіба устежиш за всім одразу? Від одного сховаєшся, а інший тебе якраз і схопить.

— Звичайно, самому тобі зі всіма не впоратися, — сказала Акка. — Але в лісі й у полі живуть не тільки наші вороги, у нас є й друзі. Якщо в небі з'явиться орел, тебе попередить білка. Про те, що крадеться лисиця, пролепече заєць. Про те, що повзе змія, проскрекоче коник.

— Чого ж вони всі мовчали, коли я в мурашник ліз? — пробурчав Нільс.

— Треба й самому голову на плечах мати, — відповіла Акка. — Ми проживемо тут три дні. Болото тут хороше, водоростей скільки душа бажає, а путь перед нами довга. Ось я й вирішила — хай зграя відпочине і підгодується. Мартін тим часом тебе підлікує. Четвертого дня удосвіта ми полетимо далі.

Акка кивнула головою і неквапом зашльопала по болоту.

Це були важкі для Мартіна дні. Потрібно було і лікувати Нільса, і годувати його. Змінивши примочку з мокрого листя і поправивши підстилку, Мартін біг у ближній лісок на пошуки горіхів. Двічі він повертався ні з чим.

— Та ти просто не вмієш шукати! — бурчав Нільс. — Розгрібай ретельно листя. Горішки завжди на самій землі лежать.

— Я знаю. Але ж тебе надовго самого не залишиш!.. А ліс не так близько. Не встигнеш добігти, як одразу ж назад треба.

— Навіщо ж ти бігаєш? Ти б краще літав.

— І це правда! — зрадів Мартін. — Як же я сам не здогадався! Ось що таке стара звичка!

На третій день Мартін прилетів дуже скоро, і вигляд у нього був вельми задоволений. Він опустився біля Нільса і, не кажучи ні слова, на всю ширину роззявив дзьоба. І звідти один за одним викотилося шість рівних, великих горіхів. Таких красивих горіхів Нільс ніколи ще не знаходив. Ті, що він підбирав на землі, були всі підгнилі, почорнілі від вогкості.

— Де ж ти знайшов такі горішки! — вигукнув Нільс. — Наче з ятки.

— Ну, може, й не з ятки, — сказав Мартін, — але незгірш.

Він підхопив найбільший горішок і здавив його дзьобом. Шкаралупа дзвінко хруснула, і на долоню Нільсові впало свіже золотисте ядерце.

— Ці горіхи дала мені зі своїх запасів білка Сірле! — гордо промовив Мартін. — Я познайомився з нею в лісі. Вона сиділа на сосні перед дуплом і лускала горішки для своїх білченят. А я мимо летів. Білка так здивувалася, коли побачила мене, що навіть упустила горішок. "От, —

думаю, — удача! От повезло!" Примітив я, куди горішок упав, і швидше вниз. Білка за мною. З гілки на гілку перестрибує і спритно так — наче по повітрю літає. Я думав, їй горішка жалко, адже білки народ ощадний. Та ні, її просто цікавість діймала: хто я, та звідки, та чому в мене крила білі? Ну, ми й розговорилися. Вона мене навіть до себе запросила на білченя подивитися. Мені хоча й важкувато серед гілок літати, та ніяково було відмовитися. Подивився. А потім вона мене горіхами почастувала й на прощання он ще скільки дала — ледь у дзьобі помістилися. Я навіть подякувати їй не міг — боявся горіхи розгубити.

— Ось це зле, — сказав Нільс, кладучи горішок у рот. — Доведеться мені самому їй подякувати.

4

Наступного ранку Нільс прокинувся удосвіта. Мартін ще спав, заховавши, за гусячим звичаєм, голову під крило.

Нільс легесенько поворушив ногами, руками, покрутив головою. Нічого, все неначе гаразд.

Тоді він обережно, щоб не розбудити Мартіна, виповз з-під оберемка листя і побіг до болота. Він знайшов найсухішу і найміцнішу купину, піднявся на неї і, ставши рачки, зазирнув у нерухому чорну воду.

Кращого дзеркала годі й знайти! З блискучої болотяної води на нього дивилося його власне обличчя. Й усе на місці, як і годиться: ніс як ніс, щоки як щоки, тільки праве вухо трохи більше за ліве. Нільс встав, обтрусив мох із колін і попрямував до лісу. Він вирішив неодмінно розшукати білку Сірле.

По-перше, треба подякувати за частування, а по-друге, попросити ще горіхів — про запас. І білченя кортіло заразом побачити…

Поки Нільс дістався узлісся, зовсім розвиднілося.

"Треба йти швидше, — заквапився Нільс. — А то Мартін прокинеться і піде мене шукати".

Але все вийшло не так, як гадав Нільс. Од самого початку йому не пощастило.

Мартін казав, що білка живе на сосні. А сосен у лісі дуже багато. Спробуй відгадай, на якій вона живе!

"Запитаю кого-небудь", — подумав Нільс, пробираючись по лісу.

Він старанно обходив кожен пень, щоб не потрапити знову в мурашину засідку, прислухався до кожного шереху і, коли щось насторожувало, хапався за свій ножик, готуючись відбити напад змії.

Він ішов так обережно, так часто озирався, що навіть не помітив, як наштовхнувся на їжака. Їжак сприйняв його за ворога, виставивши вперед сотню своїх голок. Нільс повільно позадкував і, відступивши на безпечну відстань, ввічливо сказав:

— Мені потрібно у вас дещо запитати. А чи не могли б ви хоча б на якусь мить сховати ваші колючки?

— Не можу! — буркнув їжак і суцільною колючою кулею покотився повз Нільса.

— Ну що ж! — сказав Нільс. — Знайдеться хто-небудь приязніший,

І лише він ступив кілька кроків, як звідкись зверху на нього посипався справжній град: шматочки сухої кори, гілки, шишки. Одна

шишка пронеслася біля самісінького носа, друга вдарила по потилиці. Нільс почухав голову, обтрусив сміття й сторожко глянув угору.

Прямо над його головою на широковітій ялині сиділа гостродзьоба довгохвоста сорока й зосереджено збивала дзьобом чорну шишку. Поки Нільс розглядав сороку і міркував, як би з нею заговорити, сорока справилася зі своєю роботою, і шишка стукнула Нільса по лобі.

— Дивовижно! Чудово! Прямо в ціль! Прямо в ціль! — заторохтіла сорока і шумно залопотіла крильми, стрибаючи по гілці.

— Здається, ви не дуже вдало вибрали ціль, — сердито сказав Нільс, потираючи лоба.

— Чим же погана ціль? Дуже хороша ціль. А постійте-но тут іще хвилинку, я з тієї гілки спробую. — І сорока спурхнула на вищу гілку. — До речі, як вас звати? Щоб я знала, в кого влучаю! — застрекотіла вона зверху.

— Звуть мене Нільсом. Тільки годі вам завдавати собі клопоту. Я й так знаю, що ви влучите. Краще скажіть, де тут живе білка Сірле. Мені вона конче потрібна.

— Білка Сірле? Вам потрібна білка Сірле? О, ми з нею давні друзі! Я із задоволенням проведу вас до її сосни. Це недалеко. Йдіть за мною слідом. Куди я — туди й ви. Куди я — туди й ви. Прямо до неї й прийдете.

З цими словами вона перепурхнула на клена, з клена перелетіла на ялину, потім на осику, відтак знову на клен, потім знову на ялину…

Нільс метався за нею туди і сюди, не упускаючи з виду чорного вертлявого хвоста, що миготів серед гілок. Він спотикався і падав, знову схоплювався і біг за сорочим хвостом.

Ліс ставав дедалі густішим і темнішим, а сорока все перестрибувала з гілки на гілку, з дерева на дерево.

І раптом вона злетіла в повітря, закружляла над Нільсом і заторохтіла:

— Ах, я геть забула, що іволга кликала мене нині в гості! Самі розумієте, що спізнюватися неввічливо. Вам доведеться мене трохи почекати. А поки що всіляких вам гараздів, усього доброго! Дуже приємно було з вами познайомитися. — І сорока полетіла.

5

Цілу годину вибирався Нільс з лісових нетрів. Коли він вийшов на узлісся, сонце вже стояло високо в небі.

Нільс, утомлений і голодний, сів на коряве коріння.

"От уже посміється з мене Мартін, коли дізнається, як обдурила мене сорока... І що я їй зробив? Щоправда, одного разу я зруйнував сороче гніздо, але ж це було торік, і не тут, а в Вестменхегу. Їй годі про це знати!"

Нільс скрушно зітхнув і з досадою почав носком черевичка колупати землю. Під ногами в нього щось хруснуло. Що це? Нільс нахилився. На землі лежала горіхова шкаралупа. Ось іще одна. І ще, і ще.

"Звідки ж тут стільки горіхових шкаралуп? — здивувався Нільс. — Чи ж не на цій ось самій сосні живе білка Сірле?"

Нільс поволі обійшов дерево, вдивляючись у густі зелені гілки. Нікого не було видно. Тоді Нільс крикнув що було сили:

— А чи не тут живе білка Сірле?

Ніхто не озвався.

Нільс приклав долоні до рота і знову закричав:

— Пані Сірле! Пані Сірле! Озвіться, будь ласка, якщо ви тут!

Він замовк і прислухався. Спершу все було як і раніше тихо, потім зверху до нього долинув тонесенький, приглушений пискіт.

— Говоріть, будь ласка, голосніше! — знову закричав Нільс.

І знову до нього долинув тільки тужливий пискіт. Але цього разу пискіт ішов звідкись із кущів, з-під самісінького коріння сосни.

Нільс підбіг до куща і причаївся. Ні, нічого не чути — ні шурхоту, ні звуків.

А над головою знову хтось запищав, тепер уже гучніше.

"Полізу-но подивлюся, що там таке", — вирішив Нільс і, чіпляючись за виступи кори, подерся на сосну.

Дерся він довго. На кожній гілці зупинявся, щоб перепочити, і знову ліз угору.

І що вище він підіймався, то гучніше і ближче лунав тривожний пискіт.

Нарешті Нільс побачив велике дупло.

З чорної діри, як із вікна, визирало четвірко малесеньких білченят.

Вони вертіли навсібіч гострими мордочками, штовхалися, налізали одне на одного, плутаючись довгими голими хвостами й ані на мить не замовкаючи, пищали в чотири роти, в один голос.

Побачивши Нільса, білченята од подиву замовкли на мить, а потім, неначе набравшись нових сил, запищали ще пронизливіше.

— Тірле впав! Тірле пропав! Ми теж упадемо! Ми теж пропадемо! — верещали малюки.

Нільс навіть затулив вуха, щоб не оглухнути.

— Та не галасуйте ж! Хай один говорить. Хто там у вас упав?

— Тірле впав! Тірле! Він заліз на спину Дірле, а Пірле штовхнула Дірле, і Тірле впав.

— Постривайте, я щось нічого не збагну: тірле-дірле, дірле-тірле! Покличте мені білку Сірле. Це ваша мама, еге ж?

— Атож, це наша мама! Тільки її немає, вона пішла, а Тірле впав. Його змія укусить, його яструб заклює, його куниця з'їсть. Мамо! Мамо! Йди сюди!

— Ну от що, — сказав Нільс, — забирайтеся поглибше в дупло, поки вас і справді куниця не з'їла, і сидіть тихесенько. А я полізу вниз, пошукаю вашого Мірле — чи як його там звати!

— Тірле! Тірле! Його звати Тірле!

— Ну, Тірле так Тірле, — сказав Нільс і обережно почав спускатися.

Нільс шукав бідолашного Тірле недовго. Він попростував прямо до кущів, звідки раніше долинав пискіт.

— Тірле, Тірле! Де ти? — гукав він, розсуваючи густі гілки.

З чагарів у відповідь йому хтось тихесенько пискнув.

— Ага, ось ти де! — сказав Нільс і сміливо поліз уперед, ламаючи по дорозі сухі стебла і сучки.

У самісінький гущавині чагарів він побачив сіру грудочку шерсті з ріденьким, як віничок, хвостиком. Це був Тірле. Він сидів на тонесенькій гілочці, вчепившись за неї всіма чотирма лапками, і так тремтів зі страху, що гілка розгойдувалася під ним, наче від сильного вітру.

Нільс спіймав кінчик гілки і, як на канаті, підтягнув до себе Тірле.

— Перебирайся до мене на плечі, — скомандував Нільс.

— Я боюся! Я впаду! — пропищав Тірле.

— Так ти ж уже впав, більше падати нікуди! Лізь швидше!

Тірле обережно відірвав від гілки одну лапу й учепився за плече Нільса. Потім він учепився за нього другою лапою і, нарешті, весь, разом із тремтячим хвостиком, забрався Нільсові на спину.

— Тримайся міцніше! Тільки кігті не дуже запускай, — сказав Нільс і, зігнувшись під своєю ношею, поволі побрів назад. — Ох і важкий же ти! — зітхнув він, вибравшись із гущавини.

Він зупинився, щоб трохи перепочити, аж зненацька знайомий скрипучий голос задеренчав прямо у нього над головою:

— А ось і я! Ось і я!

Це була довгохвоста сорока.

— Що це у вас на спині? Дуже цікаво, що це ви несете? — стрекотала сорока.

Нільс нічого не відповів і мовчки попрямував до сосни.

Але не встиг він ступити і трьох кроків, як сорока пронизливо закричала, застрекотіла, залопотіла крильми.

— Розбій серед білого дня! У білки Сірле викрали білченя! Розбій серед білого дня! Нещасна мати! Нещасна мати!

— Ніхто мене не викрадав — я сам упав! — пискнув Тірле.

Проте сорока і слухати нічого не хотіла.

— Нещасна мати! Нещасна мати! — твердила вона.

А потім зірвалася з гілки і стрімко полетіла вглиб лісу, викрикуючи на льоту одне і те саме:

— Розбій серед білого дня! У білки Сірле викрали білченя! У білки Сірле викрали білченя!

— От тріскачка! — сказав Нільс і поліз на сосну.

7

Нільс був уже на півшляху, як раптом почув якийсь глухий шум.

Шум наближався, ставав дедалі гучнішим, і скоро все повітря виповнилося пташиним криком і лопотінням тисяч крил.

Зусібіч до сосни зліталися стривожені птахи, а серед них снувала туди-сюди довгохвоста сорока і гучніше за всіх кричала:

— Я сама його бачила! На власні очі бачила! Цей розбійник Нільс викрав білченя! Шукайте злодія! Ловіть його! Держіть його!

— Ой, я боюся! — прошепотів Тірле. — Вони тебе заклюють, а я знов упаду!

— Нічого не бійся, вони нас навіть не помітять, — хоробро сказав Нільс. А сам подумав: "А й справді — заклюють!"

Але все обійшлося благополучно.

Під прикриттям гілок Нільс із Тірле на спині дістався нарешті до білчиного гнізда.

На краю дупла сиділа білка Сірле і хвостом витирала сльози.

А над нею кружляла сорока і без угаву стрекотіла:

— Нещасна мати! Нещасна мати!

— Беріть вашого сина, — важко дихаючи, сказав Нільс і, наче торбину борошна, скинув Тірле в отвір дупла.

Побачивши Нільса, сорока замовкла на мить, а потім рішуче струсонула головою і застрекотіла ще голосніше:

— Щаслива мати! Щаслива мати! Білченя врятоване! Хоробрий Нільс урятував білченя! Хай живе Нільс!

А щаслива мати обійняла Тірле всіма чотирма лапами, ніжно гладила його пухнастим хвостом і тихенько посвистувала від радості.

І раптом вона обернулася до сороки.

— Постривай, — сказала вона, — хто ж це тріскотів, що Нільс украв Тірле?

— Ніхто не тріскотів! Ніхто не тріскотів! — застрекотіла сорока і про всяк випадок відлетіла подалі. — Хай живе Нільс! Білченя врятоване! Щаслива мати обіймає своє дитя! — кричала вона, перелітаючи з дерева на дерево.

— От, понесла на своєму хвості останні новини! — сказала білка і пошпурила їй услід стару шишку.

8

Тільки під вечір Нільс повернувся додому — тобто не додому, звичайно, а до болота, де відпочивали гуси.

Він приніс повні кишені горіхів і два прутики з нанизаними сухими грибами.

Усе це подарувала йому на прощання білка Сірле.

Вона провела Нільса до узлісся і ще довго махала йому услід золотистим хвостом. Вона б провела його й далі, але не могла: по рівній дорозі білці ходити так само важко, як людині по деревах.

А лісові птахи провели Нільса до самісінького болота. Вони кружляли над його головою і на всі голоси виспівували на його честь дзвінкі пісні.

Довгохвоста сорока старалася найбільше і пронизливим голосом викрикувала:

— Хай живе Нільс! Хай живе хоробрий Нільс!

Наступного ранку зграя покинула болото. Гуси вишикувалися рівним клином, і стара Акка Кебнекайсе повела їх далі.

— Летимо до Гліммінгенського замку! — крикнула Акка

— Летимо до Гліммінгенського замку! — переказували гуси по вервечці.

— Летимо до Гліммінгенського замку! — закричав Нільс у самісіньке вухо Мартіну.

Розділ п'ятий. Чарівна дудочка

1

З усіх сторін Гліммінгенський замок оточений горами. І навіть дозірні башти замку здаються вершинами гір.

Ніде не видно ні входів, ані виходів. Товщу кам'яних мурів прорізають лише вузькі, як щілини, віконця, які ледь пропускають довгі промені в похмурі, холодні зали.

У сиву давнину ці стіни надійно захищали мешканців замку від набігів войовничих сусідів.

Але в ті дні, коли Нільс Хольгерсон подорожував у компанії диких гусей, люди вже не жили в Гліммінгенському замку і в його покинутих покоях зберігали тільки зерно.

Щоправда, це зовсім не означало, що замок був нежилий. Під його склепіннями поселилися сови і пугач, у старому розваленому огнищі оселилася дика кішка, кажани були кутовими мешканцями, а на даху збудували собі гніздо лелеки.

Не долетівши до Гліммінгенського замку, зграя Акки Кебнекайсе опустилася на уступи глибокої ущелини.

Років зо сто тому, коли Акка вперше вела зграю на північ, тут вирував гірський потік. А тепер на самому дні ущелини ледь пробивався тоненькою цівкою струмочок. Але все-таки це була вода. Тому мудра Акка Кебнекайсе й привела сюди свою зграю.

Щойно гуси облаштувалися на новому місці, як одразу ж до них завітав гість. Це був лелека Ерменріх, найстаріший мешканець Гліммінгенського замку.

Лелека — простакуватий птах. Шия і тулуб у нього дещо більші, ніж у звичайної домашньої гуски, а крила чомусь величезні, як у орла. А що за ноги в лелеки! Наче дві тонкі жердини, зафарбовані в червоний колір. І що за дзьоб! Довгий-предовгий, товстий, а прикріплений до зовсім малесенької голівки. Дзьоб так і тягне його голову донизу. Тому лелека завжди ходить похнюпивши носа, ніби завжди чимось стурбований і невдоволений.

Наблизившись до старої гуски, лелека Ерменріх підібгав, як годиться заради пристойності, одну ногу до самого черева і вклонився так низько, що його довгий ніс застряг у розщелині між камінням.

— Рада вас бачити, пане Ерменріху, — сказала Акка Кебнекайсе, відповідаючи поклоном на його уклін. — Сподіваюся, у вас все благополучно? Як здоров'я вашої дружини? Що поробляють ваші поважні сусідки, тітоньки сови?

Лелека намагався щось відповісти, але дзьоб його міцно застряг між камінням, й у відповідь пролунало лише якесь булькотіння.

Довелося порушити всі правила пристойності, стати на обидві ноги й, упершись міцно у землю, тягти свого дзьоба, як цвях зі стіни.

Нарешті лелека справився з цим клопотом і, клацнувши кілька разів дзьобом, щоб перевірити, чи він цілий, заговорив:

— Ох, пані Кебнекайсе! У лиху годину відвідали ви наші місця! Страшна біда загрожує цьому будинку…

Лелека сумно поник головою, і дзьоб його знову застряг між камінням.

Недаремно кажуть, що лелека тільки для того відкриває дзьоб, аби поскаржитися. До того ж він цідить слова так повільно, що їх доводиться збирати, наче воду, по краплині.

— Послухайте, пане Ерменріху, — сказала Акка Кебнекайсе, — постарайтеся якось витягти ваш дзьоб і розповісти, що у вас там скоїлося?

Одним ривком лелека висмикнув дзьоба з розщелини і з відчаєм вигукнув:

— Ви питаєте, що скоїлося, пані Кебнекайсе? Підступний ворог хоче розорити наші житла, зробити нас убогими і бездомними, погубити наших дружин і дітей! І навіщо ж я вчора, не шкодуючи дзьоба, цілий

день затикав усі щілини в гнізді! Та хіба мою дружину переконаєш? Їй що не кажи, все мов з гуски вода…

Тут лелека Ерменріх збентежено стулив дзьоба. І як це в нього зірвалося щодо гуски!

Але Акка Кебнекайсе пропустила повз вуха його слова. Вона вважала недостойним ображатися на пусте базікання.

— Що ж усе-таки скоїлося? — запитала вона. — Можливо, люди повертаються до замку?

— Ех, якби ж то! — сумно сказав лелека Ерменріх. — Цей ворог страшніший за всіх людей на світі, пані Кебнекайсе. Щурі, сірі щурі підступають до замку! — вигукнув він і знову поник головою.

— Сірі щурі? Що ж ви мовчали досі? — вигукнула гуска.

— Та хіба ж я мовчу? Я весь час тільки й тверджу про них. Ці розбійники не зважатимуть, що ми тут стільки років живемо. Вони що захочуть, те й зроблять. Пронюхали, що в замку зберігається зерно, ось і вирішили захопити замок. Адже такі хитрі, такі хитрі! Ви знаєте, звісно, пані Кебнекайсе, що завтра опівдні на Кулабергу свято? Так от, якраз сьогодні вночі полчища сірих щурів увірвуться в наш замок. І нікому буде захистити його. На сто верст навколо всі звірі та птахи готуються до свята. Нікого тепер не розшукаєш! Ох, яке нещастя! Яке нещастя!

— Годі лити сльози, пане Ерменріху, — строго сказала Акка Кебнекайсе. — Ми не повинні гаяти ні хвилини. Я знаю одну стару гуску, яка не допустить, щоб скоїлося таке беззаконня.

— А чи не збираєтеся ви, шановна Акко, вступити в бій з сірими щурами? — усміхнувся лелека.

— Ні, — сказала Акка Кебнекайсе, — але в мене в зграї є один хоробрий воїн, який справиться зі всіма щурами, хоч би скільки їх було.

— А чи можна подивитися на цього богатиря? — запитав Ерменріх, шанобливо схиливши голову.

— Що ж, будь ласка, — відповіла Акка. — Мартіне! Мартіне! — погукала вона.

Мартін прудко підбіг і ввічливо поклонився гостеві.

— Це і є ваш хоробрий воїн? — глузливо запитав Ерменріх. — Хороший гусак, жирний.

Акка нічого не відповіла й, повернувшись до Мартіна, сказала:

— Поклич Нільса.

За хвилину Мартін повернувся з Нільсом на спині.

— Послухай, — сказала Нільсові стара гуска, — ти повинен допомогти мені в одній важливій справі. Чи згоден ти полетіти зі мною до Гліммінгенського замку?

Нільс був вельми задоволений. Ще б пак, сама Акка Кебнекайсе звертається до нього по допомогу. Але не встиг він вимовити й слова, як лелека Ерменріх, наче щипцями, підхопив його своїм довгим дзьобом, підкинув, знову зловив на кінчик власного носа, знову підкинув і знову зловив...

Сім разів виконав він цей фокус, а потім посадив Нільса на спину старій гусці й сказав:

— Ну, якщо щурі дізнаються, з ким їм доведеться мати справу, вони, звичайно, розбіжаться зі страху. Прощавайте! Я лечу попередити пані Ерменріх і моїх поважних сусідів, що зараз до них завітає їх рятівник. А то вони геть перелякаються, коли побачать вашого велета.

І, клацнувши дзьобом, лелека відлетів.

2

У Гліммінгенському замку був переполох. Усі мешканці покидали свої насиджені місця і збіглися на дах кутової башти, — там жив лелека Ерменріх зі своєю дружиною.

Гніздо в них було чудове. Лелеки влаштували його на старому колесі від воза, вистелили в кілька рядів пруттям і дереном, постелили всередині м'який мох і пух. А зовні гніздо обросло густою травою і навіть невисоким чагарником.

Тож лелека Ерменріх і його лелечиха пишалися своїм домом!

Зараз гніздо було битком набите мешканцями Гліммінгенського замку. У мирний час вони намагалися не попадатися одне одному на очі, але небезпека, що загрожувала замку, зблизила всіх.

На краю гнізда сиділи дві поважні тітоньки сови. Вони перелякано блимали круглими очима і навперебій розказували страшні історії про кровожерність і жорстокість щурів.

Здичавіла кішка сховалася на самісінькому дні гнізда, біля ніг пані Ерменріх, і тужливо нявкала, як маленьке кошеня. Вона була впевнена, що щурі загризуть її першу, щоб поквитатися зі всім котячим поріддям.

А по стінах гнізда, униз головою, висіли кажани. Вони були вкрай збентежені. Як-не-як, сірі щурі доводилися їм ріднею. Бідні кажани весь

час відчували на собі підозріливі погляди, неначе це вони були в усьому винні.

Посеред гнізда стояв лелека Ерменріх.

— Треба втікати, — рішуче сказав він, — інакше ми всі загинемо.

— Атож, загинемо, всі загинемо! — запищала кішка. — Хіба в них є серце, у цих розбійників? Вони неодмінно відгризнуть мені хвоста. — І вона з докором глянула на кажанів.

— Є за чим побиватися — за якимсь облізлим хвостом! — обурилася стара тітонька сова. — Вони здатні загризти навіть маленьких пташенят. Я добре знаю цих виродків. Усі щурі такі. Та й миші не кращі! — І вона злісно блиснула очима.

— Ох, що з нами буде, що з нами буде! — стогнала лелечиха.

— Йдуть! Йдуть! — ухнув раптом пугач Флімнеа.

Він сидів на кінчику баштового шпиля і, як дозорний, роззирався навсібіч.

Усі, наче по команді, повернули голови й од жаху заклякли.

Цієї миті до гнізда підлетіла Акка Кебнекайсе з Нільсом. Але ніхто навіть не глянув на них. Усі як зачаровані дивилися кудись вниз, в одну сторону.

"Та що це з ними? Що вони там побачили?" — подумав Нільс і підвівся на спині гуски.

Унизу за фортечним валом тяглася довга дорога, вимощена сірим камінням.

На перший погляд — звичайнісінька дорога. Але коли Нільс придивився, то побачив, що дорога ця рухається, наче жива, ворушиться, стає то ширшою, то вужчою, то розтягується, то стискається.

— Так це ж щурі, сірі щурі! — закричав Нільс. — Швидше летімо звідси!

— Ні, ми залишимося тут, — спокійно сказала Акка Кебнекайсе. — Ми повинні врятувати Гліммінгенський замок.

— Та ви, мабуть, не бачите, скільки їх? Навіть якщо б я був хлопчик як хлопчик, і тоді я нічого не зміг би зробити.

— Якби ти був великим, як справжній хлопчик, ти нічого не зміг би зробити, а зараз, коли ти маленький, як горобець, ти переможеш усіх сірих щурів. Підійди-но до мого дзьоба, я повинна сказати тобі дещо на вухо.

Нільс підійшов до неї, і вона довго щось шепотіла йому.

— Оце славно! — засміявся Нільс і ляснув себе по коліну. — Затанцюють вони в нас.

— Цить, мовч-чи! — зашипіла стара гуска.

Потім вона підлетіла до пугача Флімнеа і вони про щось шепталися з ним.

І раптом Пугач весело ухнув, зірвався зі шпиля і кудись полетів.

3

Було вже зовсім темно, коли сірі щурі підступили до стін Гліммінгенського замку. Тричі вони обійшли весь замок довкола, відшукуючи хоч якусь щілину, щоб пробратись усередину. Ні-де не було ні лазівки, ні виступу, нікуди лапу просунути, нема за що вчепитися.

Після довгих пошуків щурі знайшли нарешті камінь, який трохи випирав зі стіни. Вони налягли на нього з усіх боків, але камінь не піддавався. Тоді щурі взялися гризти його зубами, дряпати кігтями, підкопувати під ним землю. З розгону вони кидалися на камінь і повисали на ньому всією масою.

Й от камінь задрижав, гойднувся і з глухим гуркотом відвалився від стіни…

Коли все стихло, щурі один за одним полізли в чорний квадратний отвір. Вони лізли обережно, раз у раз зупиняючись. У чужому володінні завжди можна наткнутися на засідку. Але ні, наче все спокійно — ні звуку, ні шереху.

Тоді щурі вже сміливіше ринули вгору східцями.

У великих покинутих залах цілими горами лежало зерно. Щурі були голодними, а запах зерна такий спокусливий! І все-таки щурі не чіпали жодного зернятка.

Можливо, це пастка? Можливо, їх хочуть захопити зненацька? Ні! Вони не клюнуть на цю хитрість! Поки вони не обшукають весь замок, годі думати про відпочинок та їжу.

Щурі обнишпорили всі темні кутки, всі закутки, всі ходи і переходи. Ніде нікого.

Очевидно, господарі замку злякались і втекли.

Замок належить їм, щурам!

Суцільною лавиною вони кинулися туди, де лежало купами зерно. Щурі з головою заривалися в сипкі гори і жадібно гризли золотисті пшеничні зерна. Вони ще й наполовину не наситилися, як раптом звідкись до них долинув тонесенький, чистий звук дудочки.

Щурі підняли морди і завмерли.

Дудочка замовкла, і щурі знову накинулися на ласий корм.

Але дудочка заграла знову. Спершу вона співала ледь чутно, потім дедалі голосніше й упевненіше. Й от нарешті, ніби прорвавшися крізь товсті стіни, по всьому замку покотилася дзвінка мелодія.

Щурі один за одним залишали здобич і бігли на звук дудочки. Найупертіші анізащо не хотіли йти — жадібно й похапцем вони догризали крупні міцні зерна. Але дудочка звала їх, вона наказувала їм покинути замок, і щурі не сміли її ослухатися.

Щурі скочувалися по східцях, перестрибували один через одного, кидалися вниз прямо з вікон, наче поспішали якнайскоріше туди, в двір, звідки линула настирлива і заклична пісня.

Унизу, посередині замкового двору, стояв крихітний чоловічок і вигравав на дудочці.

Щурі щільним колом оточили його і, піднявши гострі морди, не зводили з нього очей. У дворі вже й ступити було нікуди, а із замку збігалися все нові й нові полчища гризунів.

Щойно дудочка замовкала, щурі ворушили вусами, вишкіряли пащі, клацали зубами. Ось зараз вони накинуться на маленького чоловічка і розтерзають його на шматочки!

Але дудочка грала знову, і щурі знову не сміли поворухнутися.

Нарешті маленький чоловічок зібрав усіх щурів і поволі рушив до воріт. А вони покірно йшли за ним.

Чоловічок насвистував на своїй дудочці і крокував усе вперед і вперед. Він обігнув скелі й спустився в долину. Він ішов полями й ярами, і за ним суцільним потоком тяглися щурі.

Уже зорі згасли на небі, коли маленький чоловічок підійшов до озера.

Біля самого берега, як човен на прив'язі, погойдувалася на хвилях сіра гуска.

Не перестаючи награвати на дудочці, маленький чоловічок стрибнув на спину гуски, і вона попливла на середину озера.

Щурі заметушилися, забігали уздовж берега, але дудочка ще дзвінкіше бриніла над озером, ще гучніше звала їх за собою.

Забувши про все на світі, щурі кинулись у воду…

4

Коли вода зімкнулася над головою останнього щура, гуска зі своїм сідоком піднялася в повітря.

— Ти молодець, Нільсе, — сказала Акка Кебнекайсе. — Ти добре впорався з ними. Бо якби в тебе не вистачило духу весь час грати, вони б загризли тебе.

— Так, зізнаюся, я сам цього боявся, — сказав Нільс. — Вони аж клацали зубами, ледь я переводив дух. І хто б повірив, що такою маленькою дудочкою можна приборкати ціле щуряче військо! — Нільс витяг дудочку з кишені й узявся розглядати її.

— Ця дудочка чарівна, — мовила гуска. — Всі звірі й птахи слухаються її. Шуліки, наче курчата, клюватимуть корм з твоїх рук, вовки, як дурні щенята, лащитимуться до тебе, щойно ти заграєш на цій дудочці.

— А де ж ви її взяли? — запитав Нільс.

— Її приніс пугач Флімнеа, — сказала гуска, — а пугачу дав її лісовий гном.

— Лісовий гном?! — вигукнув Нільс, і йому відразу стало ніяково.

— Атож, лісовий гном, — сказала гуска. — Чого ти так перелякався? Тільки в нього є така дудочка. Окрім мене і старого пугача Флімнеа ніхто про це не знає. Дивися, і ти не проговорися нікому. Та тримай дудочку міцніше, не упусти. Ще до сходу сонця пугач Флімнеа повинен повернути її гному. Гном і так не хотів давати дудочку, коли почув, що вона потрапить до твоїх рук. Уже пугач умовляв його, аж кланявся… Ледь умовив. І за віщо це гном так сердиться на тебе?

Нільс нічого не відповів. Він прикинувся, що не почув останніх слів Акки. Насправді ж він чудово все чув і дуже злякався.

"Отже, гном все ще пам'ятає про мою витівку! — похмуро роздумував Нільс. — Мало того, що я його в сачок зловив, та ще й так

обдурив! Лише б він Ацці нічого не сказав. Вона строга, справедлива, дізнається — одразу ж прожене мене зі зграї. Що зі мною тоді буде? Куди я такий подінуся?" — І він важко зітхнув.

— Чого це ти зітхаєш? — запитала Акка.

— Та я просто позіхнув. Щось спати хочеться.

Він і справді скоро заснув, та так міцно, що навіть не почув, як вони спустилися на землю. Вся зграя з шумом і криком оточила їх. А Мартін розштовхав усіх, зняв Нільса зі спини старої гуски і дбайливо заховав у себе під крилом.

— Ідіть, ідіть, — проганяв він усіх геть. — Дайте людині виспатися!

Але довго спати Нільсові не довелося.

Ще не зійшло сонце, а до диких гусей прилетів лелека Ерменріх. Він неодмінно хотів побачити Нільса і висловити йому подяку від свого імені та від імені всього свого сімейства.

Потім з'явилися кажани. У звичні дні удосвіта вони лягають спати. Ранок у них — увечері, а вечір — уранці. І ніхто не зуміє їх переконати, що це непорядок. Але сьогодні навіть вони облишили свої звички.

Услід за кажанами прибігла кішка, весело помахуючи уцілілим хвостом.

Усі хотіли подивитися на Нільса, всі хотіли привітати його — безстрашного воїна, переможця сірих щурів.

Розділ шостий. Свято на горі Кулаберг

1

Не встигла зграя заспокоїтися після нічних подій, як уже пора було збиратися на Кулаберг.

— Тобі пощастило! — казали дикі гуси Мартіну. — Тільки раз на рік сходяться разом усі звірі та птахи. Які ігри вони затівають! Які танці заводять!

— Щось я ніколи не чув про це свято, — сказав Нільс. — Адже я вчився в школі цілих три роки.

— Немає нічого дивного, що про це свято ти не чув, — сказала стара Акка. — Про велике свято птахів і звірів не чула жодна людина. І жодна людина не повинна знати дороги, яка веде на Кулаберг.

Й Акка Кебнекайсе пильно подивилася на Нільса.

"Гадаю, вона не візьме мене з собою, — подумав Нільс. — Адже все-таки я людина".

Але він ні про що не запитав Акку.

Тим часом гуси ретельно готувалися до свята. Пригладжували на собі пір'їнки, щоб лежали як годиться, мили лапи, до блиску начищали піском дзьоби.

Тільки Мартін і Нільс сиділи осторонь і намагалися не звертати увагу на всі ці збори. Вони ні про що не говорили, але чудово один одного розуміли.

Нільс думав про те, що йому, звичайно, не побувати на Кулабергу, а Мартін думав про те, що йому, звісно, доведеться залишитися з Нільсом. Не кидати ж товариша самого!

Близько полудня знову прилетів лелека Ерменріх.

Від самого ранку йому не сиділось на місці. Він уже разів п'ять літав на болото і приніс стільки жаб, що пані Ерменріх не знала, куди їх дівати.

Тепер, дивлячись на пана Ерменріха, ніхто б не сказав, що він відкриває дзьоба тільки для того, щоб нарікати на долю. Кожним своїм рухом він, здавалося, засвідчував, що немає на світі лелеки, щасливішого за нього.

Коли пан Ерменріх завершив усі свої поклони, вітання і присідання, Акка Кебнекайсе відвела його вбік і сказала:

— Мені потрібно з вами серйозно поговорити, пане Ерменріху. Сьогодні ми всі вирушаємо на Кулаберг. Ви знаєте, з нашою зграєю летить білий гусак і... — тут стара Акка затнулася, — і його приятель. — Акка Кебнекайсе все-таки не зважилася назвати Нільса людиною. — Так от, я хотіла б, щоби він теж вирушив з нами. Раніше я сама ставилася до нього підозріло, але тепер я готова ручатися за нього, як за будь-кого зі своєї зграї. Я знаю, що він ніколи не видасть нас людям. Я навіть гадаю...

Але лелека не дав їй закінчити.

— Шановна Акко Кебнекайсе, — поважно промовив лелека. — Наскільки я розумію, ви ведете мову про Нільса, який урятував від пошесті Гліммінгенський замок? Про того самого Нільса, який став на герць із полчищами сірих щурів? Про великого Нільса, який, ризикуючи

власним життям, урятував життя моїй дружині і моїм дітям? Про Нільса, який...

— Так, так, про нього, — перервала Акка Кебнекайсе велемовного лелеку Ерменріха. — То що ж ви порадите?

— Пані Кебнекайсе, — урочисто сказав лелека і так енергійно стукнув дзьобом по каменю, що той розколовся, наче порожній горішок. — Пані Кебнекайсе, я вважаю за честь для себе, якщо наш рятівник Нільс разом із нами вирушить на Кулаберг. Досі я не можу пробачити собі, що вчора так нешанобливо обійшовся з ним. І щоб загладити свою вину — мимовільну, прошу вас пам'ятати! — я сам понесу його, зрозуміло, не в дзьобі, а на своїй спині.

Пан Ерменріх струсонув головою і з виглядом непохитної рішучості зметнув свого дзьоба, наче списа, до неба.

Коли Нільс дізнався, що його беруть на Кулаберг і що сам лелека хоче нести його, він був ладен стрибати вище голови. Це, можливо, й не дуже високо, але вище власної голови не стрибнути жодній людині.

Нарешті всі збори та приготування були закінчені.

Лелека підставив Нільсові свого дзьоба, і Нільс видерся по ньому на спину пана Ерменріха. Й уся зграя разом із лелекою, Нільсом і Мартіном вирушила в путь.

Тільки тепер Нільс по-справжньому зрозумів, що таке літати.

Дикі гуси не встигали за лелекою так само, як колись Мартін не міг догнати диких гусей.

До того ж пан Ерменріх хотів зробити Нільсові якомога більшу приємність. Тому він весь час пророблял в повітрі різні фокуси і просто

перевершив самого себе: то злітав до самісіньких хмар і, розпрямивши крила, нерухомо зависав у повітрі, то каменем падав униз, та так, що здавалося, він от-от розіб'ється об землю. А то взявся описувати в повітрі кола — спочатку широкі, потім дедалі вужчі, спочатку плавно, потім дедалі швидше, — так, що Нільсові дух захоплювало.

Так, це був справжній політ!

Нільс ледь устигав озиратися, щоб відшукати поглядом зграю Акки Кебнекайсе.

Зграя, як завжди, летіла в строгому порядку. Гуси розмірено змахували крильми. І, не відстаючи від інших, як справжній дикий гусак, летів Мартін.

2

Круті схили гірського хребта Кулаберг височіють прямо з моря. Біля підніжжя Кулабергу немає ні смужки землі чи піску, яка захищала б його від лютих хвиль. Тисячі років уперті хвилі б'ються об кам'яні брили, розсипаючись шипучою піною. По камінчику, по піщинці хвилі вирили глибокі печери, пробили в скелястих уступах склепінчасті ворота, врізалися вглиб гір широкими затоками. Море і його помічник вітер витесали тут високі стіни, без єдиної щербинки, без єдиної зморшки, такі гладесенькі, що навіть найкращий каменяр у світі і той би їм позаздрив.

По схилах Кулабергу, вчепившись у каміння міцним корінням, ростуть дерева. Морський вітер б'є їх, пригинає донизу, не дає підняти голови. Але дерева не здаються. Вони припадають до самої гори, і листя їх стелиться плющем по голому камінню.

У глибині цього неприступного гірського кряжа, невидимий і недоступний жодній людині, знаходиться майданчик такий рівний, наче хтось зрізав гігантським ножем вершину гори.

Один раз на рік, ранньою весною, сюди сходяться всі чотириногі й пернаті на великі ігрища птахів і звірів.

День для цих зборів обирають журавлі. Вони чудово передбачають погоду і наперед знають, коли буде дощ, а коли небо буде ясне.

За старовинним звичаєм, звірі та птахи на весь час свята укладають між собою перемир'я. Зайченя цього дня може спокійно прогулюватися поряд з вороном, і жоден із крилатих розбійників не посміє на нього навіть каркнути. А дикі гуси можуть безпечно походжати під самим носом у лисиць, і жодна навіть не гляне на них. І все-таки звірі тримаються зграями — так уже повелося упродовж віків.

Перш ніж вибрати собі місце, гуси гарненько роззирнулися довкола.

Зовсім поряд з ними здіймався цілий ліс гіллястих рогів, — тут розмістилися стада оленів. Неподалік виднівся вогненно-рудий лисячий пагорб. Ще далі — сірий пухнастий пагорб; тут збилися в гурт зайці.

Хоч гуси і знали, що їм не загрожує жодна небезпека, вони все-таки вибрали для себе місцинку подалі від лисиць.

Усі з нетерпінням чекали початку свята. Та найбільше хотілося цього Нільсові. Адже він був першою і єдиною людиною, якій випала честь побачити ігрища звірів і птахів.

Але свято не починалося, тому що, крім зграї Акки Кебнекайсе, ніхто з пернатих ще не завітав на Кулаберг. Нільс пильно видивлявся, чи не летять пташині зграї. Сидячи на спині пана Ерменріха, він бачив усе небо.

Але птахи наче забули про нинішнє свято.

Небо було погідне, тільки ген-ген над самим обрієм зависла невелика темна хмаринка. Ця хмаринка ставала дедалі більшою. Вона рухалася прямо на Кулаберг і над самим майданчиком, де зібралися звірі, закружляла на місці.

І вся хмара співала, свистіла, щебетала. Вона то підіймалася, то опускалася, звук то затихав, то бростився. Раптом ця співуча хмара разом упала на землю — й уся земля запістрявіла червоно-сіро-зеленими щиглями, жайворонками, зябликами.

Услід за першою хмарою показалася друга. Де вона пропливала — над сільським хутором чи над міським майданом, над садибою, копальнею чи заводом, — звідусіль до неї піднімалися із землі наче цівки сірого пилу. Хмара росла, ширилася, і, коли вона наблизилася до Кулабергу ринула справжня гороб'яча злива.

А крайнебо вже оснувала чорно-синя грозова хмара. Вона насувалася на Кулаберг, наганяючи на всіх жах. Жоден сонячний промінь не міг проникнути крізь цю щільну завісу. Стало темно, як уночі. Зловісний, скрипучий гуркіт перекочувався по хмарі з кінця в кінець, і раптом чорний град упав на Кулаберг. Коли він пройшов, сонце знову засяяло в небі, а по майданчику ходили, ляскаючи крильми і каркаючи, чорні ґави, галки й інший воронячий народ.

А потім небо покрилося сотнею крапок і рисок, які складалися то в рівний трикутник, то витягувалися, наче по лінійці, в пряму лінію, то викреслювали в небі півкола. Це летіли з навколишніх лісів і боліт качки, гуси, журавлі, глухарі…

Як заведено на Кулабергу споконвіку, ігри починалися польотом ворон.

З двох найвіддаленіших кінців майданчика ворони летіли назустріч одна одній і, зіткнувшись у повітрі, знову розліталися в різні сторони. Самі ворони вважали, що немає нічого красивішого за цей танець. Але всім іншим він здавався доволі-таки безглуздим і втомливим. Мабуть, тому й ґав випускали першими, щоб потім вони вже не псували свята. Нарешті ворони угамувалися.

На майданчик вибігли зайці.

Ось тепер уже розпочалися справжні веселощі!

Зайці стрибали, перекидалися через голову, хто катався по землі колесом, хто крутився дзиґою, стоячи на одній лапі, хто ходив прямо на голові. Зайцям і самим було весело, і дивитися на них було весело!

І як же їм було не стрибати й не перекидатися! Весна йде! Закінчилася холодна зима! Закінчився голодний час!

Після зайців настала черга глухарів.

Глухарі розсілися на дереві — в блискучому чорному оперенні, з яскраво-червоними бровами, поважні, надуті. Першим завів свою пісню глухар, який сидів на найвищій гілці. Він підняв хвоста, відкриваючи під чорним пір'ям білу підкладку, витягнув шию, закотив очі й заговорив, засвистів, затокував:

— Зис! Зис! Так! Так! Так!

Три глухарі, що сиділи нижче, підхопили його пісню, і з гілки на гілку, з сучка на сучок ця пісня спускалася по дереву, аж поки затокували всі глухарі. Тепер усе дерево співало і свистіло, вітаючи довгожданну весну.

Пісня глухарів узяла всіх за живе, всі звірі готові були підхопити її. А тетеруки, не дочекавшись своєї черги, з надміру почуттів узялися на повний голос підспівувати:

— О-р-р! О-р-р! О-р-р!

Усі були так захоплені співом, що ніхто не помітив, як одна з лисиць обережно підкралася до зграї Акки Кебнекайсе. Це був лис Смірре.

— Дикі гуси! Стережіться! Стережіться! — закричав маленький горобець.

Смірре кинувся на горобця й одним ударом лапи розправився з ним. Але гуси вже встигли піднятися високо в повітря.

Смірре аж завив од люті. Адже скільки днів і ночей лис тільки про те й думав, як би помститися зграї Акки Кебнекайсе. Побачивши всю зграю тут, на Кулабергу, він забув про всі священні звичаї цього весняного свята, забув про все на світі.

Порушити мир на Кулабергу! Такого ще ніколи не траплялося!

Коли звірі побачили, що Смірре намагався напасти на диких гусей, що він убив горобця, гніву їх не було меж. Навіть лисиці повстали проти свого родича.

Тут же, на місці, відбувся суд.

Вирок був такий:

"Той, хто зневажив вічний закон миру в день великого збору звірів і птахів, назавжди проганяється зі своєї зграї. Лис Смірре порушив цей закон, і лапа його не повинна більше ступати по нашій землі".

А для того, щоб усі знали, який злочин учинив Смірре, найстарша лисиця відкусила йому кінчик вуха.

Принижений, осоромлений, з відкушеним вухом, лис Смірре кинувся втікати, а вслід за ним лунало сердите дзявкотіння всієї лисячої зграї...

Поки звірі чинили розправу над лисом Смірре, глухарі й тетеруки продовжували свою пісню. Такий уже характер у цих лісових птахів — коли вони заводять пісню, то нічого не бачать, не чують, не розуміють.

Нарешті і самі співаки втомились і замовкли.

Тепер на майданчик вийшли олені. Це були прославлені борці.

Боролися відразу кілька пар. Олені билися лобами, роги їх переплiталися, з-під копит злiтало каміння. Олені кидалися один на одного з таким бойовим грізним ревом, що всіх звірів і птахів охоплював войовничий дух. Птахи розправляли крила, звірі точили кігті. Весна пробуджувала в усіх нові сили, сили до боротьби і до життя.

Олені завершили боротьбу саме вчасно, тому що, спостерігаючи за ними, всім іншим теж хотілося показати своє уміння, і, так і дивись, свято закінчилося б загальною бійкою.

— Тепер черга журавлів! Тепер черга журавлів! — залунало над Кулабергом.

І ось на майданчику з'явилися журавлі — великі сірі птахи на довгих стрункіх ногах, з гнучкою шиєю, з червоним чубчиком на маленькій точеній голівці. Широко розвівши крила, журавлі то злiтали, то, ледь торкнувшись землі, швидко кружляли на одній нозі. Здавалося, що на майданчику миготять не птахи, а сірі тіні. Хто навчив журавлів ковзати так легко і безшумно? Можливо, туман, що стелиться над болотами?

Можливо, вольний вітер, що проноситься над землею? Або хмари, що пропливають по небу?

Усі на Кулабергу, наче заворожені, спостерігали за журавлями. Птахи тихенько піднімали й опускали крила, звірі погойдувалися зі сторони в сторону, одні — поляскували хвостами в лад журавлиному танцю, інші — нахиляли роги.

Журавлі кружляли доти, аж поки сонце сховалося за гірськими вершинами. І коли їх сірі крила злилися з сірими сутінками, вони злетіли в небо і зникли вдалині.

Свято закінчилося.

Тримаючись ближче до своїх стад і зграй, птахи і звірі квапилися покинути Кулаберг.

З

Було вже зовсім темно, коли гуси знову повернулися до стін Гліммінгенського замку.

— Сьогодні всі можуть спокійно виспатися, — сказала Акка. — Лиса Смірре можна не боятися. А завтра удосвіта — в путь.

Гуси були раді відпочинку. Підгорнувши голови під крила, вони миттю заснули. Не спав тільки Нільс.

Пізно вночі Нільс тихесенько виповз з-під Мартінового крила. Він роззирнувся на всі сторони і, переконавшись у тому, що ніхто його не бачить, швидко попрямував до замку.

У Нільса була важлива справа. Будь що він повинен побачити пугача Флімнеа. Треба випитати у пугача, де живе лісовий гном. Тоді вже Нільс розшукає його, навіть якщо лісовий гном живе на краю світу. Хай гном зажадає від нього все, що захоче. Нільс усе зробить, аби знову стати людиною!

Нільс довго бродив навколо замку, намагаючись побачити де-небудь на башті пугача Флімнеа. Але було так темно, що він не бачив навіть власної руки. Він зовсім змерз і хотів уже повертатися, аж раптом почув чиїсь голоси.

Нільс підняв голову: чотири палаючих, як розжарені вуглинки, ока пронизували темряву.

— Тепер він наче шовковий… А колись від нього життя не було, — казала одна сова другій. — Усім від нього перепадало! Скільки він гнізд зруйнував! Скільки пташенят погубив! А якось, — тут сова заговорила зовсім пошепки, — лячно навіть вимовити, що він учинив: збиткувався над лісовим гномом. Ну, гном його і зачаклував…

— Невже він ніколи не перетвориться на людину? — запитала друга сова.

— Важко йому тепер людиною стати. Адже тобі відомо, що для цього потрібно?

— Що? Що?

— Це така страшна таємниця, що я можу сказати її тобі тільки на вухо…

І Нільс побачив, як пара палаючих очей наблизилася до другої зовсім-зовсім близько.

І хоч як прислухався Нільс, він нічого не почув.

Довго ще стояв він біля стін замку, сподіваючись, що сови знову заговорять. Але сови, охоче попліткувавши, полетіли геть.

"Мабуть, мені ніколи не перетворитися на людину!" — сумно подумав Нільс і поплентався до зграї диких гусей.

Розділ сьомий. Переслідування

1

Настала дощова пора. Все небо затягли сірі нудезні хмари, і сонце сховалося за ними так далеко, що годі було визначити, де воно знаходиться. Дощ важко стікав по крилах гусей. Гуси летіли мовчки, не перемовляючись між собою. Тільки Акка Кебнекайсе час від часу озиралася назад, щоб пересвідчитися, чи не відстав, чи не загубився хтось у цій сірій мокрій імлі.

Нільс геть зажурився. Він сидів на спині у Мартіна, промокнувши до нитки і замерзнувши. Навіть коли зграя спускалася для ночівлі, він не міг обсушитися і відігрітися. Скрізь — калюжі, мокра, мерзла земля. Під деревами теж не сховатися від дощу, — ледь вітер ворухне гілку, і з неї котяться на голову, за комір, на плечі великі, з горошину, холодні краплини.

Голодний, задубілий Нільс забирався під Мартінове крило і з тугою думав про те, як добре було б опинитись у рідному селі Вестменхег. Він уявляв собі, як увечері в домах запалюють лампи. Всі сидять біля своїх огнищ, відпочиваючи після роботи, а на столі парує гаряча кава і пахне свіжим хлібом. А йому ось доводиться, зігнувшись у три погибелі, ховатися під крилом гусака тут, серед болотної купини, й їсти гнилі горішки, підібрані з землі. Але як же йому стати людиною? Як дізнатися, чого від нього хоче гном?

Заради цього він погодився б тепер розв'язати всі задачі в підручнику з арифметики і вивчити всі правила граматики. Адже з жодною людиною на світі він не міг тепер порадитися.

Якщо, бувало, зграя вибирала для ночівлі місце на околиці села або міста, Нільс ніколи не наважувався навіть підійти до будинку, де жили люди, не те що заговорити з кимось. Хіба може він тепер показатися людям на очі!

Ні, він анізащо не дозволить, щоб над ним потішалися і розглядали його, наче якусь дивовижну кузку. Хай уже краще ніхто з людей ніколи його не побачить.

А гуси летіли все вперед і вперед і відносили Нільса все далі й далі на північ.

2

Відтоді, як лиса Смірре ганебно прогнали з лисячої зграї, вдача зрадила його.

Охлялий і злий, брів Смірре лісами, не знаходячи ніде ні їжі, ні притулку. Дійшло до того, що одного разу він схопив велику шишку і став крадькома вигризати з неї сухі зернятка.

— Ох, як цікаво! Ох, як цікаво! Дивіться всі! Бачите! Лис Смірре їсть тільки траву та шишки! — застрекотав хтось над його головою. — Зайці можуть спокійно танцювати на лужку! Птахи можуть не ховати більше свої яйця! Смірре нікого не займатиме! Смірре їсть тільки траву та шишки!

Смірре аж заскреготав зубами з досади. Він, напевно, побагровів би зі злості й сорому, якби і без того не був весь багряно-рудий — від кінчиків вух до кінчика хвоста.

Смірре відкинув шишку і підвів голову:

— А, це ти, довгохвоста сороко! Вчасно ж ти мені підвернулася! Я саме наточив собі зуби об соснову шишку!

— Дарма старався, дорогий куме! Моє пір'я не по твоїх зубах! — крикнула сорока і, щоб подражнити Смірре, зістрибнула на нижчу гілку.

Вона повелася дуже необережно. Й сорока одразу ж у цьому переконалася. Не встигла вона вильнути хвостом, як Смірре підстрибнув і згріб її передніми лапами. Сорока рвонулася, забила крильми, але марно!

— Обережніше, обережніше, ти відірвеш мені хвоста! — кричала сорока.

— Я тобі не те що хвоста — голову відірву! — прошипів Смірре і клацнув зубами.

— Так ти ж перший про це пошкодуєш! — тріщала сорока, звиваючись в лапах Смірре. — Адже якщо ти відгризеш мені голову, то не взнаєш про новини, які я припасла для тебе.

— Ну, які ще там новини? Викладай швидше. А то я тебе разом зі всіма твоїми новинами проковтну.

— Річ у тому, — почала сорока, — що тут недавно була зграя Акки Кебнекайсе...

— Що ж ти, пустомеля, досі мовчала! — загарчав Смірре. — Де зграя? Кажи!

— Я з невимовною радістю повідомлю про це, якщо ти відпустиш мій хвіст, — вкрадливо сказала сорока.

— І так скажеш! — буркнув Смірре і, на підтвердження своїх слів, гарненько струсонув сороку. — Ну, відповідай! Де зграя! В яку сторону полетіла?

Сорока побачила, що діватися нікуди.

— Вони полетіли до берегів Роннебю, — сказала вона. — Я навмисне підслухала їх розмову і поспішила тобі назустріч, аби завчасно тебе попередити. Невже в подяку за мою дружбу ти з'їси мене?

— Була б ти жирнішою, я б не зважав на дружбу, — сказав Смірре. — Та занадто ти худа — один хвіст та язик балакучий. Ну гаразд, геть звідси! Тільки якщо ти набрехала — стережися! З неба дістану. Ось тобі моє лисяче слово.

І, струсонувши сороку ще раз на прощання, лис пустився в путь.

З

До вечора Смірре наздогнав диких гусей. З високого, обривистого берега він побачив вузеньку піщану мілину і на ній зграю Акки Кебнекайсе. Цю зграю неважко було впізнати, — яскраво-білі крила Мартіна видавали її навіть здалеку, навіть у темряві.

Місце для ночівлі було пречудове. З однієї сторони його захищала прямовисна скеля. З другої — бурхливий потік, по якому стрімко проносилися уламки крижин.

"Ні, тобі по цій скелі не спуститися, — міркував сам про себе лис Смірре, дивлячись вниз. — Тут і лапу поставити нікуди".

І раптом Смірре нашорошив вуха. За два кроки від нього хтось обережно крався по дереву. Не повертаючи голови, Смірре скосив очі.

Маленька вертка куниця, звиваючись усім тілом, ковзала по гладенькому стовбуру вниз головою. У зубах вона тримала задушене пташеня.

Хоча Смірре і був голодний, але здобич у зубах у куниці не викликала у нього заздрості. Позаздрив він іншому.

"От би мені так лазити, як оця куниця! — подумав Смірре. — Тоді стара Акка зі своєю зграєю не спала б зараз на пісочку… Але все одно ці гуси від мене не втечуть!"

Смірре трохи відійшов від дерева, щоб куниця не подумала, ніби він збирається відняти у неї здобич, і привітним голосом сказав:

— От приємна зустріч!

Але куниця вирішила, що буде набагато розсудливішим, якщо вона підніметься вище. І вона в одну мить вибігла мало не на саму верхівку дерева.

— Куди ти? Постривай! Я тільки хотів побажати тобі смачного, — сказав Смірре. — Щоправда, мене трохи дивує, що ти при твоїй спритності задовольняєшся таким дріб'язком… Втім, у кожного свій смак.

Куниця нічого не відповіла.

— Все-таки не можу тебе зрозуміти, — не вгамовувався Смірре. — Поряд ціла зграя диких гусей — хапай собі на вибір! — а вона з якоюсь нещасною пташкою вовтузиться.

Куниця вже встигла розправитися зі своєю здобиччю і спустилася нижче.

— Чого ж ти сам час гаєш? Брешеш, мабуть, рудий шахраю!

— Якщо не віриш, подивися сама. А я й так ситий, — сказав Смірре.

Куниця зісковзнула з дерева і, підбігши до обриву, зазирнула вниз.

— А й справді, гуси! — сказала вона і почала спритно спускатися до обриву.

Смірре стежив за кожним її рухом.

"Хоч мені й не перепаде нічого, — думав він, — зате я помщуся цим бродягам за всі свої образи".

А куниця спускалася дедалі нижче. Вона повисала то на одній лапі, то на другій, а якщо вже зовсім не було за що вчепитися, змією ковзала по розщілинах.

Смірре не зводив з неї очей.

Ось уже куниця біля самої річки. Зараз вона дістанеться до мілини…

Затамувавши подих, Смірре чекав передсмертного гусячого крику.

І раптом він побачив, що куниця шльопнулася у воду. Потім шумно залопотіли крила, й уся зграя стрімко знялася в повітря.

Смірре встиг перерахувати гусей. Їх було як і раніше чотирнадцять.

— Утекли! Знов утекли! — прохрипів Смірре. — Ця дурна куниця тільки злякала їх… Ну, я вже з нею поквитаюся! — І він заклацав зубами.

Але коли куниця знову показалася на березі, Смірре і глянути на неї не захотів — таким у неї був жалюгідний вигляд.

Вода струмками стікала з її довгої шерсті. Обважнілий, намоклий хвіст волочився по землі. Вона часто дихала, раз у раз потираючи голову передніми лапами.

— Ведмідь ти клишоногий, а не куниця! — презирливо випалив Смірре. — Все зіпсувала.

— Та хіба ж я винна? — жалібно сказала куниця. — Я вже зовсім поряд була, я вже й гусака собі приглянула — найбільшого, жирного, білого… А він як стукне мене каменюкою по голові! Я так у воду і звалилася… Подумати лише — гусак, а камінням кидається! От би вже анізащо не повірила, якби хтось інший сказав.

— А ти й собі не вір, — сказав Смірре, — не гусак це. Це все він, хлопчисько проклятий!

— Який іще хлопчисько? Не вигадуй! Там самі лише гуси… Але Смірре вже не слухав її. Він кинувся наздоганяти зграю.

4

Повільно й утомлено летіли сонні гуси над річкою. Високо в небі світив місяць, і гусям було добре видно, як річка чорною, блискучою стрічкою звивається серед скель. Скелі стискали її з обох сторін, перегороджували їй шлях завалами і нарешті зовсім загнали під землю. Але річка і під землею пробила собі русло і, вирвавшись назовні, вируючим водоспадом обрушилася на дно ущелини, піднімаючи стовпи водяного пилу і піни.

Тут, біля підніжжя водоспаду, на слизькому камінні, серед бушуючого виру, гуси вирішили провести залишок ночі.

Слід сказати, це було не дуже зручне місце для мирного відпочинку — лише й остерігайся, аби не знесло бурхливим потоком! Зате від диких звірів — прихисток надійний.

Це чудово зрозумів і Смірре, коли побачив зграю. Ніколи ще гуси не були так близько від нього. І ніколи до них не було так важко дістатися, як тепер.

Тремтячи з голоду та злості, Смірре дивився на гусей, що спали серед віруючого потоку.

На його щастя, з води випірнула видра з рибиною в зубах.

"Ось хто мені допоможе!" — подумав Смірре. Поволі, щоб не злякати видру, він підійшов до неї ближче і сказав:

— Смачного!

Видра покосилася на нього і позадкувала геть.

— Та ти не бійся, не бійся, їж на здоров'я! — ласкаво сказав Смірре. — Тільки, щиро кажучи, я ніколи б не повірив, що ти можеш їсти таку погань.

Видра поспішно проковтнула рибину, облизалася і сказала:

— Гадаю, і ти був би радий покуштувати рибки.

— Ні, я віддаю перевагу гусятині, — недбало відповів Смірре.

— Гусятина — це, звичайно, непогано. Але де ж її узяти?

— Та ти просто не бачиш, що коїться у тебе під самісіньким носом, — сказав Смірре.

— А що коїться? — запитала видра.

— Поверни свою морду он до того великого каменя, тоді побачиш. Втім, тобі все одно до них не допливти.

Видра швидко обернулася всім тілом і тільки тепер побачила гусей. Не кажучи ні слова, вона пірнула у воду і попливла прямо до каміння, на якому спали гуси.

"Як це Смірре посмів просторікувати, що мені не допливти до гусей!" — подумала видра, і це додавало їй сили.

А Смірре сидів на березі й із заздрістю дивився, як вправно вона править хвостом, як швидко перебирає лапами.

Щоправда, цього разу навіть видрі довелося важко. Раз у раз її відкидало назад, зносило убік, крутило на місці. Й от вона вже біля мети. Ось вона вже вповзає на великий камінь.

— Ну, хапай же, хапай, швидше! — шепотів Смірре і з нетерпіння переступав з лапи на лапу.

Він не дуже сподівався на те, що видра поділиться з ним, але ще більше, ніж голод, його діймала жага помсти.

Раптом видра пронизливо верескнула, перекинулась і шльопнулася прямо у воду.

Стрімкий потік відразу підхопив її, закрутив, завертів і, наче кошеня, поніс уперед.

А гуси тієї ж миті знялися високо в повітря і полетіли геть.

— Ні, сьогодні ви у мене не поспите, — прошипів Смірре і кинувся за зграєю.

Він біг не шкодуючи ніг, натикаючись на каміння, провалюючись у ями. Він не бачив нічого, крім чотирнадцяти гусей, що летіли над його головою.

З розгону він наскочив на щось м'яке, слизьке, мокре. Смірре не вдержався і впав.

— Агов! Не так прудко, друже! — проказав хтось під ним.

— Тьху, то це знову ти, мокра видро! — огризнувся Смірре. — Тобі б тільки в болоті сидіти — пуголовків ловити… А ще видрою називається!

— Так, тобі легко казати, а я ось ледь лапи не позбулася, — заскавчала видра. — Адже ж зовсім поряд з ними була… Вже за крило одного гусака схопила. Так раптом наче гостра колючка вп'ялася мені в лапу… Ось, бач, як покалічило! — І вона підняла свою поранену лапу.

І справді, перетинка між пальцями була вся порізана і висіла кривавими клаптями.

— Знову його витівки! — сказав Смірре і, переступивши через мокру видру, побіг далі.

5

Ніч уже уривала кінця, коли втомлені гуси побачили вдалині самотню скелю. Вона високо стриміла серед інших скель, наче палець велетня. Це був надійний прихисток, і, зібравши останні сили, гуси полетіли до скелі.

А Смірре, теж зібравши останні сили, побіг за ними.

Але по землі шлях довший, аніж по повітрю. Коли Смірре підбіг до підніжжя скелі, гуси вже спали на її вершині.

Досвідченим поглядом бувалого мисливця Смірре оглянув скелю. "Не варто й пробувати, тільки ноги переламаєш! — подумав він. — Зате розважити їх можна".

Він сів на задні лапи, задер догори морду і почав вити, дзявкотіти, скрипіти зубами, клацати язиком... А луна тричі повторювала за ним кожен звук, тож повітря довкруги здригалося й гуло.

Смірре недаремно старався. Гуси прокинулися, заворушилися, тривожно заґелґотали. Але різкий голос Акки Кебнекайсе заспокоїв їх:

— Небезпеки немає! Спіть спокійно.

І коли гуси стихли, а Смірре замовк на мить, аби перевести дух, Акка підійшла до самого краю кручі і сказала:

— Це ти тут тиняєшся, Смірре?

— Так, це я, — відповів Смірре. — Чи не бажаєте найняти мене за сторожа? Тоді вас жодна куниця, жодна видра не потривожить. А то, гадаю, ви не надто виспалися сьогодні.

— То це ти підіслав до нас куницю і видру? — запитала Акка.

— Не заперечуватиму — я, — сказав Смірре. — Я хотів віддячити вам за розвагу, яку ви мені подарували в лісі на березі озера. Та кожен розважається, як уміє: ви по-гусячому, а я по-лисячому. Втім, я готовий помиритися з вами. Якщо ти, Акко, кинеш мені хлопчиська, якого ви за собою тягаєте, я дам вам спокій. Ось тобі моє чесне лисяче слово.

— Ні, — сказала Акка, — хлопчика ти ніколи не одержиш. Ось тобі моє чесне гусяче слово.

— Ну що ж! Тоді нарікайте на себе, — сказав Смірре. — Поки мене носять ноги, вам не буде життя. Це так само вірно, як те, що мене звати Смірре!

Розділ восьмий. Ворони з розбійницької гори

1

Лис Смірре був не з тих, хто забуває образи. Він поклявся помститися Нільсові та його крилатим друзям, і був вірний своїй клятві.

Хоч куди б летіла зграя, Смірре, наче тінь, біг за нею по землі. Хоч де б спускалися гуси, Смірре був уже тут як тут.

Ніколи ще старій Аццi Кебнекайсе не було так важко вибирати місце для ночівлі. Раз у раз вона звертала з шляху, щоб знайти якийсь острівець серед озера або глухе болото, куди б Смірре не міг дістатися.

Та й самому Смірре доводилося несолодко. Він не їв і не спав, боки у нього запалися, а рудий пухнастий хвіст, яким він завжди так пишався, став схожим на жалюгідну мочалку. Але він не здавався. Вистеживши острів, на якому якось заночували гуси, Смірре пішов за підмогою до своїх старих друзів — ворон.

Це була справжня розбійницька зграя. Жили ворони на горі, яка так і називалася Розбійницькою горою. Гора височіла над диким полем, таким величезним, що, здавалося, йому немає кінця-краю. І куди не глянеш — все воно поросло бур'яном. Ця неприваблива нікчемна трава, яку звідусіль женуть, тут була повновладною господинею. Вона глибоко запустила в землю своє коріння, кущики її міцно трималися один за одного, і якщо в хащі бур'яну потрапляла якась насінинка, бур'ян заглушував її і не давав піднятися.

Люди уникали цього дикого пустирища. А воронам воно припало до душі. Щовесни прилітали вони на гору і вели звідти свої розбійницькі набіги.

З ранку вони розлітались у всі сторони в пошуках здобичі, а ввечері зліталися і нахвалялися одна одній своїми подвигами: одна перебила всі яйця в совиному гнізді, друга виклювала зайченяті очі, третя вкрала в селі олов'яну ложку.

Коли Смірре підійшов до Розбійницької гори, вся зграя була в зборі. Ворони голосно каркали і суцільною чорною хмарою кружляли над великим глиняним глеком.

Глек був щільно закритий дерев'яною кришкою, і сам отаман зграї, старий ворон Фумле-Друмле, стояв над глеком і довбав кришку дзьобом.

— Добривечір, приятелю, — сказав Смірре. — Над чим ти так трудишся?

— Добривечір, куме, — похмуро каркнув Фумле-Друмле і ще дужче застукотів дзьобом по кришці. — Бачиш, яку штуку мої молодці притягли. Хотів би я знати, що там усередині!.. Та ось кляту кришку ніяк не відкрити.

Смірре підійшов до глека, повалив його лапою набік і обережно покачав по землі. У глеку щось задеренчало і задзвеніло.

— Еге, та там, схоже, срібні монети! — сказав лис. — Славна знахідка.

Від жадібності у Фумле-Друмле загорілися очі — адже давно відомо, що ворони не пролетять мимо звичайнісінького уламка скла або мідного ґудзика. А вже за блискучу монету вони готові все на світі віддати!

— Ти гадаєш, тут срібні монети? — прокаркав Фумле-Друмле і знову задовбав дзьобом по кришці.

— Атож, — сказав Смірре. — Послухай, як вони дзвенять.

І Смірре знов узявся качати глек по землі. І знов у глеку задеренчало і задзвеніло.

— Ср-р-рібло! Ср-р-рібло! Ср-р-рібло! — закаркали ворони. — Ур-р-ра! Ср-р-рібло!

— Передчасно радієте, — сказав Смірре. — Його ще треба дістати!

Він потер лапою жалюгідний залишок вуха і задумався.

— Я, здається, зможу вам допомогти! — нарешті промовив він. — Хочете знати, хто може відкрити цей глек?

— Говор-ри! Говор-ри! Говор-ри! — закричали ворони.

— Є тут один хлопчисько, — сказав Смірре, — він зі старою Аккою подорожує. Що за майстер — золоті руки!

— Де він? Де він? — знову закричали ворони.

— Я можу показати вам дорогу, — сказав Смірре, — але за це ви повинні віддати хлопчиська мені. У мене з ним деякі рахунки.

— Бер-ри його! Бер-ри! Бер-ри! Нам не жаль, — каркнув Фумле-Друмле. — Тільки спер-ршу хай кр-ришку відкр-риє!

2

Нільс прокинувся раніше за всіх у зграї. Він вибрався зі своєї пухової постелі під крилом Мартіна і пішов бродити по острову.

Нільсу дуже хотілося їсти. На щастя, він наткнувся на кущик молодого, тільки проросłого щавлю. Нільс зірвав один листок і взявся висмоктувати зі стеблинки прохолодний кислуватий сік. Висмоктавши все до останньої краплини, він потягнувся за другим листком. Раптом щось гостре ударило його в потилицю, чиїсь чіпкі кігті уп'ялися в комір його сорочки, і Нільс відчув, що піднімається в повітря.

Нільс крутився і смикався, як блазень на ниточці. Він махав руками, дриґав ногами, відбиваючись від невидимого ворога, але все було марно.

— Мартіне! Мартіне! Сюди! До мене! — закричав Нільс.

Але замість Мартіна до нього підлетів величезний ворон.

Він був чорнішим за сажу, гострий дзьоб його загинався гачком, а маленькі круглі очиці горіли жовтими злими вогниками.

Це був отаман воронячої зграї — Фумле-Друмле.

— Не р-р-розмовляти! — хрипко каркнув Фумле-Друмле Нільсу в самісіньке вухо, — а то я виклюю тобі очі.

І щоб Нільс не сприйняв його слова за жарт, клюнув його спершу в ногу. А ворон, який тримав Нільса в кігтях, так струсонув його, що Нільс по самісінькі вуха провалився в комір власної сорочки.

— Тепер у дор-рогу! — скомандував Фумле-Друмле.

— У дор-рогу! Скор-ріше в дор-рогу! — каркнув у відповідь його товариш, і обидва ворони люто залопотіли крильми.

Нільс хоча й звик літати, але цього разу подорож повітрям не дуже йому сподобалася. Він бовтався, як мішок, між небом і землею. Воронячі кігті дряпали йому спину, комір наповзав на самісінькі очі.

"Треба запам'ятати дорогу, — думав Нільс. — Як же це ми летіли? Спершу над озером, потім повернули направо. Отже, по дорозі назад слід звертати наліво... А ось і ліс! Добре, якби сорока попалася назустріч. Вона вже на цілий світ роздзвонить про моє нещастя, — може, і гуси дізнаються, де я. Вони тоді неодмінно прилетять мені на виручку".

Але сороки ніде не було видно.

"Ну гаразд, я і сам виплутаюся з біди", — подумав Нільс.

На одному дереві Нільс побачив лісового голуба і голубку. Голуб надувся, розпушив пір'я і гучно, переливчасто воркував. А голубка, схиливши голову набік, слухала його й од задоволення погойдувалася з боку на бік.

— Ти найкрасивіша, найкрасивіша, найкрасивіша! Немає нікого красивішого за тебе, красивішого за тебе, красивішого за тебе! Ні в кого

немає таких пістрявих пір'їнок, таких гладесеньких пір'їнок, таких м'яких пір'їнок! — співав голуб.

— Не вір йому! Не вір йому! — прокричав зверху Нільс. Голубка так здивувалася, що навіть перестала розгойдуватися, а в голуба від обурення забулькотіло в горлі.

— Хто, хто, хто... хто сміє так перечити, так перечити? — забурмотів він, озираючись.

— Викрадений воронами! — вигукнув Нільс. — Скажіть Аццi... Але зараз же він побачив гострий дзьоб Фумле-Друмле.

— Бер-р-режи свої очі! — каркнув ворон.

З усього було видно, що Фумле-Друмле готовий виконати погрозу. Нільс увібрав голову в плечі й сильніше примружився.

Коли він знову розплющив очі, старий ліс був уже позаду.

Вони летіли над молодесеньким березовим гайком. Бруньки на гілках уже почали лопатися, і дерева стояли наче в зеленому пуху.

Веселий дрізд кружляв над берізками, то злітав угору, то сідав на гілку і без угаву щебетав:

— Ох, як добре! Ох, як добре! Ох, як добре!

І, передихнувши трохи, починав цю пісеньку спочатку, тому що жодної іншої він не знав.

— Ох, як добре! Як добре! Як добре!

— Ну це кому як! Кому добре, а кому і не дуже! — вигукнув Нільс.

Дрізд задер голову догори й із здивуванням прокричав:

— Хто це тут незадоволений?

— Воронячий бранець! Воронячий бранець!

Цього разу ухилитися від ворона Нільсу не вдалося. Фумле-Друмле налетів на нього і твердим, гострим дзьобом стукнув прямо в лоба. Удар був такий сильний, що Нільс, наче маятник, захитався — вправо-вліво, вправо-вліво — і сорочка його загрозливо затріщала.

Будь-кого іншого такий удар назавжди відучив би суперечити воронам, але Нільса не так-то легко було залякати.

Пролітаючи над селом, він побачив шпаківню, прилаштовану на високій березі. Біля шпаківні сиділи шпак і шпачиха і весело співали:

— У нас чотири яєчка! У нас чотири хороші яєчка! У нас буде чотири розумних, красивих пташенятка!

— Їх викрадуть ворони, як і мене! — закричав Нільс, пролітаючи над ними.

— Хто це кричить? Кого поцупили ворони? — заметушилися шпак і шпачиха і про всяк випадок сховалися в своєму будиночку.

— Мене поцупили! Мене, Нільса Хольгерсона! Скажіть це Аццi Кебнекайсе! — прокричав бідолашний воронячий бранець і весь зіщулився, готуючись до розплати за свою сміливість.

Але ворони не чули його. Вони щосили працювали крильми, поспішаючи до гори, яка самотньо височіла серед голого поля.

3

Ще здаля Нільс побачив якусь темну хмару, що повисла над горою. Її крутило, наче вихор на одному місці, то підіймаючи вгору, то прибиваючи до землі.

Фумле-Друмле і його супутник грудкою впали в цю живу хмару.

— Скор-ріше! Скор-ріше! Скор-ріше! — закаркали ворони, й уся зграя завертілася ще швидше.

Нільс розгублено роззирнувся навсібіч.

"Навіщо вони мене сюди притягли? Що їм від мене потрібно?"

І, наче у відповідь, Фумле-Друмле дзьобнув Нільса в голову, підштовхуючи його до глека.

— Дивись пр-рямо, — прокаркав ворон. — Цей глек повен срібла. Ти повинен відкрити його. Не відкриєш — очі виклюємо, відкриєш — з шаною відпустимо.

Фумле-Друмле хитро підморгнув своїм прихвосням, і всі вони дружно закаркали:

— Спасибі скажемо!

— Провідника йому дамо!

— Та ще й якого! Рудого, пухнастого!

Тут з-поза великого каменя вистромилася гостра морда Смірре. Вистромилася й одразу сховалася.

"Ага, ось чиї це витівки, — подумав Нільс. — Ловко придумано! Тепер відкривай не відкривай — один кінець. Та ще побачимо, хто кого здолає".

Нільс підійшов до горщика, з поважним виглядом постукав по боках, по кришці, потім позвав Фумле-Друмле і тихо сказав йому:

— Знаєш, глека відкрити мені, звичайно, завиграшки. Тільки, здається, даремно ви клопочетеся: все одно срібла вам не бачити.

— Як це не бачити? — обурився Фумле-Друмле.

— А отак-от і не бачити! Ви ось зв'язалися з лисом Смірре, а він тільки й жде, як би вашим сріблом поживитися. Щойно я відкрию глека, він одразу ж на срібло накинеться — вам жодної монети не залишить.

Фумле-Друмле блимнув очима.

— То он воно що! — сказав ворон. — Хитрий лис, але й я не простак. Ні, старого отамана йому не провести! Ти відкривай глека. А я вже з рудим поквитаюся.

Нільс витяг свого ножика і став поволі колупати кришку. Тим часом Фумле-Друмле підлетів до Смірре.

— Знаєш що, друже, — сказав він лисові, — мабуть, ти злегковажив. Навіщо ти висунув свою морду? Тільки налякав хлопчиська. Бачиш, він тепер зі страху ледь живий. Ти б сховався абиде подалі... А вже коли він справиться із ділом, відкриє глека, я тобі миттю дам знати: тричі каркну.

Лис невдоволено забурчав, але робити нічого — сам винен. Він відбіг неподалік і сів за кущем.

— Далі, далі йди! — каркнув ворон.

Він дочекався, поки лис зовсім зник у горах, і лише тоді повернувся до Нільса.

— Тепер мерщій до діла, — сказав Фумле-Друмле.

Але відкрити глек було не так просто. Дерев'яна кришка міцно засіла в шийці. Нільс дряпав її своїм маленьким ножичком уздовж і впоперек, та все даремно, кришка — ані руш. А тут іще ворони каркають над душею:

— Скор-ріше! Скор-ріше! Скор-ріше! Відкр-ривай! Відкр-ривай! Відкр-ривай!

І наскакують на нього, клюють, б'ють крильми — і поворухнутися не дають.

— Ну ж бо, р-р-розійдіться! — скомандував раптом Фумле-Друмле.

Ворони злостиво закаркали, але не посміли ослухатися свого отамана і відлетіли вбік.

Нільс полегшено зітхнув і став оглядатися довкруги: чи немає поблизу чогось міцнішого та більшого за його ножичок?

Біля глека валялася міцна, гостра, геть обгризена кістка. Нільс підняв її. Потім виколупав із землі камінь і взявся до діла. Він спрямував кістку, наче долото, між кришкою і шийкою, і заходився бити по ній каменем. Він бив доти, аж поки кістка ввійшла майже наполовину. Тоді

Нільс обома руками вхопився за кінець, що стирчав зовні, і повис на ньому як тягарець. Він весь натужився, напружив м'язи і навіть підібгав ноги під живіт, щоб стати важчим. І от кришка заскрипіла, затріщала і раптом вилетіла з шийки, як ядро з гармати. А Нільс сторчголов покотився по землі.

— Ур-ра! Ур-ра! Ур-ра! — закаркали ворони і кинулися до горщика.

Вони хапали монети, клювали їх, качали, а потім високо

підкидали і знову ловили.

Монети виблискували, іскрилися і дзвеніли в повітрі. Справжній срібний дощ падав на землю. А ворони, наче очманілі, без угаву каркали і кружляли на одному місці.

Фумле-Друмле не відставав від них.

Нарешті він згадав про Нільса і підлетів до нього.

У дзьобі він мав затиснену блискучу новеньку монету. Кинувши її прямо в руки Нільсові, він прокаркав:

— Бери свою частку і — в путь! Старий Фумле-Друмле ніколи не кидає слів на вітер. Ти допоміг мені уберегти від Смірре срібло, а я допоможу тобі уберегти від нього голову. Тільки до вашого острова летіти дуже далеко. Я спущу тебе за ланом, біля села, а то мої молодці без мене все срібло розтягнуть, мені нічого не залишать.

Він почекав, поки Нільс засунув монету в кишеню, і навіть підштовхнув її дзьобом, щоб не випала. Потім згріб кігтями Нільса за комір і підняв у повітря.

— А лисові буде хороший урок. Хай назавжди затямить, що нікому ще не вдавалося перехитрити старого отамана.

"Ну, декому вдалося!" — подумав Нільс.

4

Лис Смірре чекав-чекав умовного знаку і, не дочекавшися, вирішив піти побачити, що робиться на горі.

Ворони вже розхапали все срібло. На землі валявся порожній глек, а поряд — дерев'яна кришка.

Фумле-Друмле і Нільса ніде не було.

Лис схопив за хвоста першого-ліпшого ворона і так його струсонув, що пух і пір'я розлетілися навсібіч.

— Кажи, куди подівся хлопчисько? Де ваш шахрай-отаман?

— Та о-он, бач! — відповів ворон і показав на чорну цятку високо вдалині.

Лис зрозумів — його обдурили.

— Щастя твоє, що мені зараз ніколи, — прошипів Смірре, — а то б розквитався я з тобою за вашого отамана.

І він чкурнув навздогін за втікачами. Він побачив, як ворон спустився біля села, а потім знову злетів, але вже сам.

Смірре почекав, поки ворон відлетів подалі, й кинувся нишпорити по селу. Тепер уже діло вірне — хлопчисько від нього не втече! Смірре

пробіг одну вулицю і лише завернув на іншу, як побачив Нільса. Ось він — його лютий ворог! Зараз Смірре розквитається за всі образи! Роззявивши пащеку, лис кинувся на Нільса. Ще мить, і маленькому другові Акки Кебнекайсе настав би кінець!

Але тут, на щастя Нільса, з-за рогу показалися два селянина. Нільс кинувся їм прямо під ноги і задріботів поряд. Під прикриттям двох пар великих селянських чобіт він почувався в безпеці. Й навіть обернувся і помахав лисові Смірре рукою — спробуй, мовляв, спіймай мене! Цього Смірре не стерпів. Забувши про всяку обережність, він рвонув уперед.

— Диви, — сказав один селянин, — якийсь рудий собака прив'язався за нами.

— Геть звідси! — крикнув другий і дав такого стусана Смірре, що той відлетів аж на десять кроків.

Селяни звернули в ближній двір і піднялися по східцях ґанку. І жоден з них навіть не зауважив, що тут, поряд з ними, залишилася беззахисна людина, за якою полює лис Смірре. Ех, як хотілося Нільсу увійти до будинку разом з господарями!

***

Але двері зачинилися, і він знову залишився сам.

Посеред двору стояла собача будка. Не довго думаючи, Нільс прошмигнув у будку і забився в найдальший кут.

У будці жив на ланцюзі величезний сторожовий собака. Він не дуже зрадів непроханому гостеві. Тим паче що непроханий гість перекинув його миску і вилив на солом'яну підстилку всю воду.

Собака підскочив, вищирився і загарчав на Нільса.

— Не жени мене, — заскиглив Нільс, — а то мене з'їсть лис Смірре. Напевно, він уже тут, поряд...

— Як, знову цей злодій тут? — прогарчав собака і роззявив уже пащу, щоб загавкати.

— Будь ласка, не гавкай! — прошепотів Нільс. — Ти тільки злякаєш його. Краще давай зробимо так: я відчеплю твій ошийник, а ти його й схопиш.

— Ну що ж, залюбки, — сказав собака і підставив Нільсові шию: він радий був хоч трохи погуляти на волі.

Нільсу довелося довгенько пововтузитися з ошийником, але все-таки він розстебнув його, і собака, весело трусонувши головою, визирнув зі своєї будки.

Лис уже сидів неподалік і нюхав повітря.

— Забирайся поки не пізно, — загарчав на нього собака, — а то пересвідчишся, які гострі в мене зуби!

— Нічого ти мені не зробиш, — сказав лис. — Всієї твоєї спритності лише на п'ять кроків і вистачить.

— Сьогодні, може, і на шість вистачить, — прогарчав собака і ловко підскочив до лиса.

Одним ударом він збив його з ніг, придавив лапами до землі, а потім вчепився в його шию зубами і поволочив до будки. На порозі вже стояв Нільс із ошийником у руках.

— Чудово, куме! А я ось тобі даруночок приготував, — весело сказав Нільс, побрязкуючи ланцюгом. — Нумо, приміряємо! Мабуть, шия у тебе затонка для цього намиста! Але ти не горюй, ми тобі добряче поясочок прилаштуємо.

Він просунув ошийник одним кінцем під черево Смірре і клацнув замком.

— Ох і пояс! От так пояс! — примовляв Нільс, підстрибуючи навколо Смірре.

Смірре клацав зубами, звивався, дзявкотів, але це не допомагало — ошийник міцно перетягнув його черево.

— Ну, будь здоров, куме! — весело крикнув Нільс і побіг до воріт.

Смірре рвонув за ним, та марно! Всієї його спритності вистачило тепер лише на п'ять кроків.

А Нільс, помахавши йому на прощання рукою, пішов своєю дорогою.

5

Дійшовши до кінця села, Нільс зупинився.

Куди ж тепер іти?

І раптом він почув над головою гусячий крик:

— Ми тут! Де ти? Де ти?

— Я осьдечки! — закричав Нільс і високо підстрибнув, щоб гуси могли побачити його в густій траві.

І справді, Мартін одразу ж його побачив. Він спустився на землю і став перед Нільсом, як вірний кінь. Нільс ніжно поплескав його по шиї.

— От уже не гадав, що ви так скоро мене знайдете! — сказав він.

— Ми б і не знайшли, — відповів Мартін, — якби голуб путь не вказав, та дрізд не допоміг, та шпак не напоумив.

— Отже, не даремно я їм кричав, — сказав Нільс. — Адже мені ворони ані слова не давали сказати. За кожне слово дзьобом клювали… — І Нільс потер свої ґулі та синці. — А знаєш, хто ворона підмовив? — запитав Нільс. — Лис Смірре! Це все його витівки!

— От рудий розбійник! — вигукнув Мартін. — Просто життя від нього немає! Ну що нам із ним робити? Як його позбутися?

— Тепер уже нічого не треба робити, — поважно сказав Нільс. — Я сам усе зробив. Я його на ланцюг посадив. Він зараз сидить, як дворовий пес, у собачій будці, й лише зубами клацає.

Мартін з радощів залопотів крильми.

— Смірре сидить на ланцюгу! От як ловко! Ох і молодець же ти, Нільсе! Ну й молодчина! Летімо швидше, адже Акка ще нічого не знає!

Нільс забрався на Мартіна, і вони полетіли до зграї.

— Смірре сидить на ланцюгу! Нільс посадив Смірре на ланцюг! — прокричав іще здалеку Мартін.

І по всій зграї поміж гусей ширилася радісна звістка:

— Нільс посадив Смірре на ланцюг! Смірре посаджений на ланцюг! Смірре сидить на ланцюгу!

Гуси летіли навперейми Нільсові й на всі голоси викрикували:

— Нільс переміг Смірре!

— Нільс посадив Смірре на ланцюг!

Вони кружляли над Нільсом, і від їх веселого крику прозоре весняне повітря дзвеніло й здригалося.

І сама стара Акка Кебнекайсе кружляла і кричала разом зі всіма, попри свій похилий вік, забувши, що вона ватажок зграї.

Розділ дев'ятий. Бронзовий і дерев'яний

1

Сонце вже сіло. Останнє його проміння згасло в оборках хмар. Над землею згущувалися вечірні сутінки. Зграю Акки Кебнекайсе вони застали в дорозі. Гуси втомилися. Вони махали крильми з останніх сил. А стара Акка неначе забула про відпочинок і летіла все далі й далі.

Нільс із тривогою вдивлявся в темряву.

"Невже Акка вирішила летіти цілу ніч?"

Ось уже показалося море. Воно було темним, як і небо. Тільки гребені хвиль, що набігали одна на одну, виблискували білою піною. І серед хвиль Нільс побачив якісь химерні кам'яні брили — величезні, чорні.

Це був цілий кам'яний острів.

Звідки тут це каміння?

Хто нагромадив його тут?

Нільс згадав, як батько розповідав йому про одного страшного велетня. Цей велетень жив у горах високо над морем. Він був старий, і часто спускатися крутими схилами йому було важко. Тому, коли бажав наловити форелі, він виламував цілі скелі й кидав їх у море. Форель так полошилася, що вистрибувала з води цілими зграями. І тоді велетень ішов униз, до берега, щоб підібрати свій улов.

Можливо, саме ось ці кам'яні брили, що височіють серед хвиль, і нагромадив велетень.

Але чому ж у провалах між брилами виблискують вогняні цятки? А що, коли це очі звірів на чатах? Ну звичайно ж! Голодні звірі так і нишпорять по острову, шукаючи собі здобич. Вони й гусей, імовірно, запримітили і чекають не дочекаються, щоб зграя спустилася на це каміння.

Ось і велетень стоїть на найвищому місці, здійнявши руки над головою. І чи не той це велетень, який любив поласувати фореллю? Можливо, і йому страшно серед диких звірів? Може, він кличе зграю на допомогу — тому й підняв руки?

А з дна моря на острів лізуть якісь чудовиська. Одні — тонкі, гостроносі, другі — товсті, опецькуваті. Й усі збилися до купи й ледь не душать одне одного.

"Швидше б уже пролетіти мимо!" — подумав Нільс.

І саме цієї миті Акка Кебнекайсе повела зграю вниз.

— Не треба! Не треба! Тут ми всі пропадемо! — закричав Нільс.

Але Акка наче не чула його. Вона вела зграю прямо на кам'яний острів.

І раптом, наче за помахом чарівної палички, все навколо змінилося. Величезні кам'яні брили перетворилися на звичайнісінькі будинки. Очі звірів стали вуличними ліхтарями й освітленими вікнами. А чудовиська, що облягали берег острова, були звичайними кораблями на причалі.

Нільс навіть розсміявся. Як же він одразу не здогадався, що внизу під ними було місто. Адже це ж Карлскрона! Місто кораблів! Тут кораблі відпочивають після далекого плавання, тут їх будують, тут їх ремонтують.

Гуси спустилися просто на плечі велета з піднятими руками. Це була ратуша з двома високими вежами.

Акка Кебнекайсе ніколи б не зупинилася на нічліг поряд з людьми. Але цього вечора вибору в неї не було — гуси ледь трималися на крилах.

Втім, дах міської ратуші виявився дуже зручним місцем для ночівлі. Край її мав широкий і глибокий жолоб. У ньому можна було легко сховатися від сторонніх очей і напитися води, що залишилася від недавнього дощу. Одне зле — на міських дахах не росте трава і не водяться водяні жуки.

І все-таки зовсім голодними гуси не залишилися. Між черепицею на даху застрягло кілька хлібних кірок — залишок бенкету чи то голубів, чи то горобців. Для справжніх диких гусей це, звісно, не корм, але, у найгіршому разі, можна і сухого хліба поклювати.

Зате Нільс повечеряв на славу.

Хлібні кірки, висушені вітром і сонцем, видалися йому навіть смачнішими за здобні сухарі, якими славилася на весь Вестменхег його мати.

Щоправда, замість цукру вони були густо притрушені сірим міським пилом, але це невелика біда.

Нільс вправно зішкрябав пил своїм ножиком і, розрубавши кірку на дрібні шматочки, із задоволенням гриз сухий хліб.

Поки він уминав одну кірку, гуси встигли і поїсти, і попити, і приготуватися до сну. Вони розтяглися вервечкою по дну жолоба — хвіст до дзьоба, дзьоб до хвоста, — потім разом підібгали голови під крила і заснули. А Нільсу спати не хотілося. Він забрався на спину Мартіна і, перегнувшись через край жолоба, став дивитися вниз. Адже це було перше місто, яке він бачив так зблизька відтоді, як полетів зі зграєю гусей.

Час був пізнім. Люди вже давно лягли спати. Тільки зрідка поквапцем пробігав якийсь припізнілий перехожий, і кроки його гучно відлунювали в тихому, невагомому повітрі. Кожного перехожого Нільс довго проводжав очима, аж поки той зникав десь за рогом.

"Зараз він, напевне, прийде додому, — сумно думав Нільс. — Щасливий! Хоч би одним оком поглянути, як живуть люди!.. Адже самому вже не доведеться..."

— Мартіне, агов, Мартіне, ти спиш? — позвав Нільс свого товариша.

— Сплю, — сказав Мартін. — І ти спи.

— Мартіне, годі спати. У мене є до тебе діло.

— Ну, що ще?

— Будь ласка, Мартіне, спусти мене вниз, на вулицю, — прошепотів Нільс. — Я погуляю трошки, а ти виспишся і потім прилетиш за мною. Мені так хочеться по вулицях прогулятися. Як усі люди гуляють.

— Іще чого! Нема інших турбот, як униз-угору літати! І Мартін рішуче засунув голову під крило.

— Мартіне, та ти не спи! Послухай, що я тобі скажу. Адже якби ти був колись людиною, тобі б теж кортіло побачити справжніх людей.

Мартін пожалів Нільса. Він висунув голову з-під крила і сказав:

— Гаразд, хай буде по-твоєму. Тільки запам'ятай мою пораду: на людей дивися, а сам їм на очі не показуйся. Щоб не сталося якоїсь біди.

— Ти не турбуйся! Мене жодна миша не побачить, — весело сказав Нільс і з радості навіть затанцював на спині у Мартіна.

— Обережніше, обережніше, ти мені все пір'я переламаєш! — забурчав Мартін, розпрямляючи втомлені крила.

За хвилину Нільс стояв на землі.

— Далеко не йди! — крикнув йому Мартін і полетів угору додивлятися вранішні сни.

2

Нільс повільно йшов вулицею, раз у раз озираючись і прислухаючись. Один за одним гасли вогники у вікнах. Вулиці були порожніми, тихими. Й усе-таки Нільс знав, що за кожною стіною, за кожними дверима живуть люди.

Ось попереду одне вікно освітлене. Нільс зупинився і довго стояв у яскравій смузі світла.

Якби можна було зазирнути крізь розсунену завіску!

Але вікно було дуже високо, а Нільс надто малий.

Він чув голоси, сміх. Слів розібрати він не міг, але все одно готовий був стояти і слухати хоч цілу ніч, — адже це говорили люди!

Можливо, він і простояв би до ранку, але світло у вікні погасло, і голоси стихли. Отже, й у самому домі лягли вже спати.

Нільс побрів далі.

На розі, навпроти вуличного ліхтаря, він побачив вивіску. Великими буквами на ній було написано: АПТЕКА. От якби знайшлися такі ліки, від яких Нільс відразу б виріс! Хай би ці ліки були гіркі, як полин, — Нільс випив би, не скривившись, цілу пляшку. А при потребі випив би і дві пляшки! Тільки де такі ліки взяти?!

На іншому роздоріжжі була ятка, і над нею висів величезний золотий крендель. Нільс не міг відвести від нього погляду.

Хоч би шматочок такого кренделя скуштувати! Та що там кренделя! Простого би хліба шматочок!

Нільс важко зітхнув і попрямував далі.

Він звертав з вулиці на вулицю, поки нарешті вийшов на великий майдан.

Напевно, це був головний майдан міста.

Нільс роззирнувся на всі боки. Цієї пізньої пори на майдані не було жодної душі, якщо не вважати за людину бронзову статую на високій кам'яній тумбі.

"Хто б це міг бути?" — гадав Нільс, ходячи навколо тумби.

Вигляд у Бронзового був дуже поважний — довгий камзол, черевики з пряжками, на голові трикутний капелюх. Одну ногу він виставив уперед, наче зібрався зійти з п'єдесталу, а в руці тримав товсту палицю. Мабуть, якби він не був із бронзи, то, напевне, давно б пустив у хід цю палицю. На обличчі в нього наче викарбувано, що він нікого не пошкодує: ніс гачком, брови насуплені, губи стиснені.

— Агов, страхопуде бронзовий! — крикнув йому Нільс. — Ти хто такий? Та не дивися на мене так сердито! Я тебе анітрохи не боюся...

Нільс навмисне говорив так сміливо, тому що насправді серце у нього завмирало від страху. Це спорожніле принишкле місто... Темні, наче сліпі, будинки... Цей Бронзовий, який, здавалося, не зводив з Нільса очей... Тут будь-кому стане ніяково!

І щоб трохи підбадьорити себе, Нільс вигукнув:

— Чого ж ти мовчиш? Ну гаразд, не хочеш розмовляти — і не треба. До побачення. Щасливо залишатися!

Нільс помахав Бронзовому рукою і рушив далі. Він обійшов майдан і звернув на широку вулицю, що вела до гавані.

І раптом він насторожився. Хтось поволі й важко йшов за ним. Кожен крок відлунював як удар ковальського молота об ковадло. Від кожного кроку здригалася земля і бриніли шибки в будинках.

"Бронзовий!" — здогадався Нільс.

І йому стало так страшно, що він кинувся бігти світ за очі. Він добіг до кінця однієї вулиці, потім звернув на другу, потім на третю...

На ґанку якогось будинку він сів, щоб трохи перепочити.

Кроки тепер відлунювали десь удалині.

— І чого це я так злякався? — заспокоював себе Нільс. — Може, він просто гуляє. Набридло стояти, от він і пішов прогулятися. Що тут дивного? Та я йому нічого лихого й не сказав...

Нільс прислухався.

Тут за рогом наче вдарив набат — так гучно і дзвінко застукотіли по бруківці стопудові чоботи.

Бронзовий ішов прямо на Нільса. Він ішов, не згинаючи колін, не повертаючи голови, і застиглим поглядом дивився перед собою.

"Куди б сховатися? — думав Нільс, розгублено озираючись. — Куди б сховатися?"

Але всі двері в будинках були щільно замкнені, ніде сховатися, ніде врятуватися.

І раптом Нільс побачив через дорогу стару, напівзруйновану дерев'яну церкву. Від часу стіни її покосилися, дах з'їхав набік, і, напевно, вся церква давно б розсипалася, якби старі розлогі клени не підпирали її своїм розложистим гіллям.

"Ось де я сховаюся! — зрадів Нільс. — Залізу на самісіньку верхівку дерева, тоді мене хоч до завтра шукай — не знайдеш".

І Нільс зметнувся туди.

Він був уже майже біля самої мети і лише тепер побачив, що на церковній паперті стоїть якась людина. Людина ця пильно дивилася на Нільса і підморгувала йому одним оком.

Нільс розгубився. Що тепер робити? Куди податися?

Назад бігти — Бронзовий його, наче муху, розчавить, вперед іти — може, ще гірше буде. Хто його зна, чому ця людина підморгує? Якби щось хороше замислив — по-хорошому б і розмовляв, а не моргав.

Цієї миті десь зовсім близько загриміли, загуркотіли бронзові чоботи.

Роздумувати було ніколи, і Нільс рушив уперед.

А чоловік на паперті усе ще стояв нерухомо. Він підморгував Нільсу то одним оком, то другим, кивав йому, але з місця не сходив. І щоразу, коли він нахиляв голову, лунав легкий скрип, наче хтось сідав на розсохлого стільця.

"Здається, він не такий уже й сердитий. Навіть наче усміхається, — подумав Нільс, підходячи до нього ближче. — Та що це! Він же дерев'яний!"

І справді, чолов'яга цей від ніг до голови був з дерева. І борода у нього була дерев'яна, і ніс дерев'яний, і очі дерев'яні. На голові у дерев'яного чоловіка був дерев'яний капелюх, на плечах — дерев'яна куртка, обперезана дерев'яним поясом, на ногах — дерев'яні панчохи і дерев'яні черевики.

Одна щока дерев'яного чоловіка була червоною, а друга сірою. Це тому, що на одній щоці фарба облупилася, а на другій ще трималася.

На дерев'яних його грудях висіла дерев'яна дощечка. Червоними літерами, оздобленими великими в'юнками, на ній було написано:

"Перехожий! На твоїй путі

Покірно я стою.

Монетку в кухоль опусти —

І будеш ти в раю!"

У лівій руці Дерев'яний тримав великий кухоль — теж дерев'яний.

"Он воно що! — подумав Нільс. — Він, отже, милостиню збирає. Тому-то він мене так зазивав! Добре, що в мене є монетка. Віддам її! Все одно вона мені ніколи не знадобиться".

І Нільс поліз у кишеню за воронячою монеткою. Дерев'яний вмить здогадався. З протяжним скрипом і потріскуванням він нахилився і поставив перед Нільсом свій кухоль.

А важкі удари бронзових підошв гримали вже просто за спиною.

"Пропав я!" — подумав Нільс.

Він з радістю сам заліз би в кухоль для монет. Та, як на лихо, отвір був завузьким навіть для нього.

А Дерев'яний наче зрозумів Нільса. Щось знову заскреготіло в нього всередині, і дерев'яна рука опустилася до самісінької землі.

Нільс вистрибнув на широку, наче лопата, долоню. Дерев'яний швидко підняв його і посадовив собі під капелюха.

І саме вчасно! З-за рогу вже крокував Бронзовий!

Примостившись на потилиці свого дерев'яного рятівника, Нільс із жахом чекав неодворотного.

Крізь щілини в старому, розсохлому капелюсі Нільс побачив, як підходив Бронзовий. Він високо закидав ноги, і від кожного кроку іскри вибивалися з-під його підошов, а бруківка глибоко втискалася в землю.

Бронзовий був дуже розлючений.

Він впритул підійшов до Дерев'яного і, стукнувши палицею, зупинився. Від удару важкої палиці задрижала земля, і Дерев'яний так захитався, що капелюх разом із Нільсом ледь не збився йому на потилицю.

— Хто ти такий? — прогримів Бронзовий.

Дерев'яний здригнувся, й у його старому тілі щось затріщало. Він віддав честь, потім витягся струнко і скрипучим голосом відповів:

— Розенбум, ваша величносте! Колишній старший боцман на лінійному кораблі "Дрістігхетен". У битві під Фербеліне двічі поранений. Після виходу у відставку служив церковним сторожем. У тисяча шістсот дев'яностому році помер. Згодом був вирізаний із дерева і виставлений замість кухля для милостині.

Біля цієї паперті святої

Стою на чатах. А мій прах

Під кам'яною ось лежить плитою.

Душа ширяє в небесах.

Дерев'яний знову віддав честь і виструнчився.

— Я бачу, ти славний солдат, Розенбуме. Шкода, що я не встиг представити тебе до нагороди, поки мене прилаштували на цій тумбі посеред майдану.

— Превелебно вдячний, — знову відрапортував Дерев'яний. — Завжди готовий служити вірою і правдою своєму королю та вітчизні!

"То це, виходить, король! — заціпенів од жаху Нільс і аж зіщулився під капелюхом. — А я його страховиськом обізвав!.."

— Чуєш, Розенбуме, — знову заговорив Бронзовий. — Ти повинен зіслужити мені ще одну, останню службу. Чи не бачив ти хлопчиська, який бігає тут вулицями? Сам він не більший за горобця, зате зухвалий не за зростом. Уяви лише, цей хлопчисько не знав, хто я такий! Треба його добряче провчити.

І Бронзовий знову стукнув палицею.

— Так точно, ваша величносте! — проскрипів Дерев'яний. Нільс похолодів від страху. "Невже видасть?!"

— Так точно, бачив, — повторив Дерев'яний. — П'ять хвилин тому пробігав тут. Скорчив мені мармизку і зник. Я хоча й простий солдат, а все ж образливо.

— Куди ж він чкурнув, Розенбуме?

— Наважуся доповісти, побіг до старої корабельної верфі.

— Ти допоможеш мені розшукати його, Розенбуме, — сказав Бронзовий. — Ідімо швидше. Не можна гаяти ні хвилини. Ще до сходу сонця я повинен повернутися на свою тумбу. Відтоді, як я став пам'ятником, я можу ходити тільки вночі. Ідімо ж, Розенбуме!

Дерев'яний жалібно заскрипів усім тілом.

— Покірно благаю вашу величність залишити мене на місці. Хоча фарба ще де-не-де тримається на мені, та всередині я весь прогнив.

Бронзовий позеленів зі злості.

— Що! Бунтуєш? — загуркотів він і, замахнувшись, ударив Розенбума палицею по спині.

Тріски так і полетіли в усі сторони.

— Чуєш, не хитруй, Розенбуме! Бо гірше буде.

— Так точно, гірше буде, — скрипнув Розенбум і закрокував на місці, щоб розім'яти свої дерев'яні ноги.

— Кроком руш! За мною! — скомандував бронзовий король і затупотів по вулиці.

А за ним, потріскуючи і поскрипуючи, вирушив дерев'яний солдат.

Так простували вони через усе місто, аж до корабельної верфі: Бронзовий — попереду, Дерев'яний — позаду, а Нільс — у Дерев'яного на голові.

Біля високих воріт вони зупинилися. Бронзовий легесенько ударив по величезному висячому замку. Замок розлетівся на дрібні шматочки, і ворота з брязкотом відчинилися.

Крізь щілинку в капелюсі Нільс побачив стару верф. Це було справжнє корабельне кладовище. Старі, допотопні судна з пробоїнами в роздутих боках лежали тут, як викинута на сушу риба. На почорнілих від часу стапелях застрягли пошарпані бурею шхуни з обвислими рваними вітрилами, переплутаними, наче павутина, снастями. Скрізь валялися іржаві якорі, бухти напівзотлілих канатів, покручені листи корабельного металу.

У Нільса навіть очі загорілися — так багато тут було цікавого. Адже він бачив тільки те, що було справа, тому що в капелюсі, під яким він сидів, з лівого боку не було жодної щілинки.

— Послухай, Розенбуме, ми ж його не знайдемо тут! — сказав Бронзовий.

— Так точно, ваша величносте, не знайдемо, — сказав Дерев'яний.

— Але ми повинні його знайти, Розенбуме! — загримів Бронзовий.

— Так точно, повинні, — проскрипів Дерев'яний.

І вони рушили по хисткому помосту. Від кожного їх кроку поміст здригався, тріщав і прогинався.

По дорозі Бронзовий перевертав догори дном кожен човен, крушив корабельні щогли, з гуркотом розбивав старі ящики. Але ніде — ні під човнами, ні в ящиках, ні під помостом, ні на щоглах — він не міг знайти зухвалого хлопчиська. І не дивно, тому що хлопчисько цей спокійнісінько сидів під капелюхом на потилиці старого солдата Розенбума.

Раптом Бронзовий зупинився.

— Розенбуме, чи впізнаєш ти цей корабель? — вигукнув він і витягнув руку.

Розенбум повернувся всім корпусом направо, і Нільс побачив якесь величезне корито, обшите по краях залізом.

— Чи впізнаєш ти цей славетний корабель, Розенбуме? Помилуйся, яка благородна лінія корми! Як гордо поставлений ніс! Навіть зараз видно, що це був королівський фрегат… А пам'ятаєш, Розенбуме, як славно стріляли на ньому гармати, коли я ступав на його палубу?

Бронзовий замовк, мрійливо дивлячись на старий, розвалений корабель з розваленим носом і розбитою кормою.

— Так, багато він бачив на своєму віку, мій старий бойовий товариш, — сказав Бронзовий. — А тепер-от він лежить тут, як проста баржа, всіма покинутий і забутий, і ніхто не знає, що сам король ходив колись по його палубі.

Бронзовий важко зітхнув.

Сльози, великі, круглі, як кулі, повільно потекли з його бронзових очей.

І раптом він стукнув палицею, випростався, випнув колесом груди.

— Шапки долу, Розенбуме! Ми повинні віддати останню шану свідкові нашої минулої слави. — І широким величним порухом руки Бронзовий зняв свого трикутного капелюха. — Честь і слава загиблим! Ура! — громогласно закричав він.

— Урр-ра! — закричав Дерев'яний і зірвав з голови свого капелюха.

— Урр-ра! — закричав разом із ними Нільс і тупнув ногою по голові Розенбума.

Прокричавши тричі "ура!", Бронзовий з легким дзвоном надів свого капелюха і обернувся.

І тут його бронзове обличчя потьмяніло так, що стало схожим на чавунне.

— Розенбуме! Що у тебе на голові? — зловісно прошепотів він. А на голові в Розенбума стояв Нільс і, весело пританцьовуючи, махав Бронзовому рукою.

Від люті слова застрягли у Бронзового в горлі, і він тільки рухав щелепами, намагаючись щось сказати. Втім, він міг розмовляти і без слів — у нього був хороший бронзовий кий. Його він і пустив у хід.

Страшний удар обрушився на голову Дерев'яного. З тріснутого лоба злетів цілий стовп пилу і трухняви. Ноги у Дерев'яного підкосилися, і він звалився на землю.

3

Коли все затихло, Нільс обережно виліз з-під купи трісок. Від Бронзового і слід простиг, а на сході крізь ліс щогл виривалося червоне проміння вранішнього сонця.

Нільс із сумом дивився на купу уламків — все, що залишилося від Дерев'яного.

"Отак, якби його величність не промахнувся, і моїм би кісточкам отут лежати, — подумав Нільс. — Бідний Розенбум! Якби не я, поскрипів би ти, напевно, ще якийсь рік-другий..."

Нільс дбайливо зібрав розсипані тріски, і склав їх разом рівною гіркою.

Побудувавши пам'ятник своєму загиблому товаришеві, Нільс побіг до воріт.

"Не спізнитися б! — стурбовано думав він, поглядаючи на розвиднене небо. — Поки я розшукаю ратушу, сонце, мабуть, зовсім зійде. А раптом Мартін і справді полетить без мене?"

Він вискочив за ворота і побіг по вулицях, намагаючись пригадати, де він блукав уночі. Але вранішнє світло все змінило, усе виглядало тепер по-іншому, і Нільс нічого не впізнавав. Він звернув в один провулок, в другий і, сам того не сподіваючись, вибіг прямо до ратуші.

Не встиг він відсапатися, як перед ним уже стояв Мартін.

— Ну, сьогодні ти молодчина. Послухався мене, далеко не ходив, — похвалив його Мартін.

Нільс нічого не відповів. Він не хотів засмучувати свого друга.

Коли зграя пролітала над майданом, Нільс глянув униз.

На високому кам'яному постаменті стояв Бронзовий. Видно було, що він дуже поспішав і встиг на місце лише в останню хвилину. Камзол його був розстібнутий, капелюх збився на потилицю, а палиця стирчала під пахвою.

— Прощавайте, ваша бронзова величносте! — вигукнув Нільс.

Але Бронзовий мовчав.

Можливо, він не чув, а якщо й чув, все одно нічого не міг сказати.

Ніч минула. Починався новий день.

Розділ десятий. Підводне місто

1

Зграя Акки Кебнекайсе летіла над прибережною смугою, там, де земля зустрічається з морем.

Давно вже в цих місцях між землею і морем точилася нескінченна суперечка.

Одалік берега у землі тільки й було турбот, що про картоплю, про овес і про ріпу. Про море вона і не думала.

І раптом вузька довга затока, як ножем, розрізала землю.

Земля відгородилася від нього березою і вільхою і знову взялася за свої звичні справи…

Але ще одна затока перетнула землю.

Земля і цього разу оточила її деревами, наче це була не морська затока, а звичайнісіньке прісне озеро.

А затоки борознили вже весь берег. Вони розширювалися, вони вторгалися в самісіньку середину лісів і полів, дробили землю на дрібні латочки.

Море хотіло захопити землю.

Земля хотіла відтіснити море.

Земля підбиралася до моря пологими зеленими пагорбами.

Але море виносило їй назустріч пісок і нагромаджувало біля берега сипкі гори.

— Не пущу! — казало море.

— Не здамся! — казала земля.

І вона здіймалася над морем прямовисною скелястою стіною.

Тоді море починало люто битися. Воно шуміло і пінилося, воно кидалося на кручі так, наче хотіло розтерзати на клапті всю землю.

Але земля вдавалася до хитрощів. Вона виставляла заслін з безлічі островів — шхер. Вони трималися міцно, як солдати в строю. У першій шерензі стояли найславетніші старі бійці. На них давно і травички не залишилося: люті хвилі зривали з них навіть водорості — з піни здіймалося тільки каміння, поточене глибокими зморшками.

Море перекочувалося через них, йшло у наступ далі. Але все нові й нові захисники поставали на його шляху. І море билося з ними, поступово виснажуючи свою лють. А коли добиралося нарешті до землі, то вже безсиле, мирно хлюпотіло біля зелених острівців.

Тут, на цих порослих травою шхерах, зграя Акки Кебнекайсе востаннє відпочивала перед найбільшим перельотом.

Путь усіх пташиних зграй пролягала далі над відкритим морем.

2

Нільс сидів на своєму білокрилому коні й крутив головою навсібіч. У повітрі було шумно, як на битому шляху ярмаркового дня.

Ніколи в житті не бачив Нільс стільки птахів відразу.

Тут були і чорно-білі казарки, і пістрявокрилі качки, і крохалі, і кулики, і кайри, і гагари. Вони кричали, реготали, цвірінькали, щебетали, свистіли на всі голоси. Вони перекликалися, переговорювалися, старі знайомі вітали одне одного, а новачки раз у раз запитували:

— Чи скоро ми прилетимо?

— Чи не збилися ми з путі?

— Скільки ж можна летіти без відпочинку?

Але вожаки впевнено вели свої зграї все далі й далі.

Берега і шхерів вже зовсім не було видно.

Нільс глянув униз, і — диво дивне! — йому видалося, що нічого більше не було — ні землі, ні моря. І десь там, під ними, теж летіли пташині зграї, теж проносилися, обганяючи одна одну, легесенькі хмаринки. Невже вони летять так високо, що, крім неба, нічого вже немає?

Нільс глянув угору, потім знову вниз і побачив, що там, унизу, птахи летять якось дивно, закинувшись на спини.

Адже там море! Спокійне, гладесеньке, як величезне дзеркало, прозоре море.

І небо — зі всіма хмарами, з перелітними зграями — відбивається в ньому так ясно, що море видається небом.

День для перельоту над морем був якнайсприятливіший. Легесенький вітерець розганяв хмари, наче розчищаючи птахам дорогу.

Тільки на заході нависла якась темна хмара, і краї її майже торкалися самісінької води.

Акка Кебнекайсе давно поглядала на цю хмару, — вона їй не подобалася.

І недаремно! Вітер уже не допомагав птахам. Він накидався на них і різкими поштовхами намагався розкидати в усі сторони їх рівний ключ.

Здіймалася буря. Небо почорніло. Хвилі з ревом накочувалися одна на одну.

— Летимо назад, до берега! — вигукнула Акка Кебнекайсе.

Вона знала, що таку бурю краще перечекати на суші.

Тричі намагалися гуси повернути до берега, і тричі напористий вітер повертав їх до моря.

Тоді Акка вирішила спуститися на воду. Вона остерігалася, що вітер занесе їх у таку далечінь, звідки навіть їй не знайти шляху до Лапландії. А хвилі були не такі страшні, як вітер.

Міцно притиснувши крила до боків, щоб вода не пробралася під пір'я, гуси гойдалися на хвилях, наче поплавці.

Їм було не так уже й погано. Тільки Нільс змерз і промок до нитки. Холодні хвилі важко перекочувалися через нього, наче хотіли відірвати від Мартіна. Але Нільс міцно, обома руками, вчепився в Мартінову шию. Йому було і жахливо і страшно, коли вони скочувалися з крутих хвиль, а потім разом злітали на пінявий гребінь. Вгору — вниз! Вгору — вниз! Вгору — вниз! Сухопутні птахи, занесені вітром у відкрите море, із заздрістю дивилися, як легко витанцьовують на хвилях гуси.

— Щасливі! — кричали вони. — Хвилі врятують вас! Ех, якби й ми вміли плавати!

Але все-таки хвилі були ненадійним прихистком. Від довгого гойдання на хвилях гусаків заколисувало до сну. То одна гуска, то друга засовувала дзьоба під крило.

Але мудра Акка нікому не давала спати.

— Прокиньтеся! — кричала вона. — Прокиньтеся! Хто засне — відіб'ється від зграї, хто відіб'ється від зграї — загине.

Зачувши голос Акки, гуси спохоплювалися, але за мить сон знову долав їх.

Скоро навіть сама Акка Кебнекайсе не могла подолати дрімоту. Дедалі рідше лунав над водою її голос.

І раптом з хвилі поряд з Аккою висунулися якісь круглі, зубасті морди.

— Тюлені! Тюлені! Тюлені! — пронизливо закричала Акка і злетіла, шумно лопочучи крильми.

Сонні гуси, розбуджені її криком, знехотя знялися над водою, а того, хто заснув надто міцно, Акка будила ударом дзьоба. Зволікати було ніколи — тюлені оточували їх зусібіч. Ще мить — і багато гусей склало б отут свої голови.

Й от знову зграя в повітрі, знову гуси змагаються з вітром. Вітрові й самому пора б уже відпочити, але він не давав спокою ні собі, ні іншим. Він підхопив гусей, закрутив і поніс у відкрите море.

Охоплені страхом перед наступаючою ніччю, гуси летіли невідомо куди. Сутінки швидко згущувалися. Гуси ледь бачили одне одного, ледь чули слабкий крик, яким скликала їх стара Акка.

Нільсу видавалося, що хвилі не можуть гуркотіти голосніше, що пітьма навколо не може бути чорнішою. Й усе-таки якоїсь миті шум і свист унизу стали ще сильнішими, а з пітьми виступило щось іще чорніше за небо. Це була скеля, що немов випірнула з дна моря. Хвилі аж кипіли біля її підніжжя, зі скреготом перекочуючи кам'яні брили.

Невже Акка не бачить небезпеки? Ось зараз вони розіб'ються!

Але Акка бачила пильніше за інших. Вона запримітила в скелі печеру і під її кам'яні склепіння привела гусей.

Не вибираючи місця, гуси повалилися на землю і миттю заснули мертвим сном.

І Нільс заснув — прямо на шиї у Мартіна, не встигнувши навіть залізти до нього під крило.

3

Нільс прокинувся од місячного сяйва, що било йому прямо в очі. Місяць, неначе навмисне, зупинився біля входу в печеру, щоб розбудити Нільса. Звичайно, можна було забратися під Мартінове крило і ще поспати, але для цього довелося б потривожити вірного друга. Нільс пожалів Мартіна — надто вже він солодко задрімав між двох каменів. Мабуть, геть утомився, бідолашний.

Тихо зітхнувши, Нільс вийшов із печери.

Щойно він обігнув виступ скелі, як перед ним відкрилося море. Воно лежало таке сумирне і спокійне, наче й бурі ніколи не було.

Щоб згаяти час до ранку, Нільс набрав на березі повну жменю пласких камінців і став кидати їх у море. Та не просто кидати, а так, щоб вони м'ячиком підстрибували по місячній доріжці.

— Три... п'ять... сім... десять, — рахував Нільс кожен удар камінчика об воду. — Добре б до самого місяця докинути! Тільки ось камінця підходящого немає. Потрібен абсолютно плаский.

І раптом Нільс пригадав: монетка! Адже у нього є вороняча монетка! Дерев'яному він так і не встиг її віддати.

Ось тепер вона все-таки стане Нільсу в нагоді.

Нільс витяг із кишені монетку, повертів її в пальцях, заніс руку назад, виставив ногу вперед і кинув монетку.

Але монетка впала, не долетівши до води, закрутилася, захиталася зі сторони в сторону і лягла на мокрий пісок. Нільс кинувся за нею навздогін. Він уже простягнув за монеткою руку, та так і застиг на місці.

Що це? Що сталося?

Море зникло. Прямо перед Нільсом здіймалася глуха кам'яна стіна.

Нільс задер голову. Стіна була така висока, що закривала ледь не півнеба. Верхній край її закінчувався зубцями, і було видно, як у просвітах між ними крокував вартовий у блискучому шоломі, зі списом у руках.

"Може, я все-таки сплю?" — подумав Нільс.

Він міцно-міцно заплющив очі й швидко розплющив їх.

Стіна і досі стояла перед ним. Справжнісінька стіна, складена з великого необтесаного каміння.

Неподалік, між двома круглими баштами, Нільс побачив браму. Важкі ковані стулки її були наглухо зачинені.

Але щойно Нільс підійшов ближче, іржаві петлі заскреготіли, заскрипіли, і брама повільно відчинилася, неначе запрошуючи Нільса увійти.

І Нільс увійшов.

Під низькими кам'яними склепіннями сиділи вартові, озброєні топірцями на довгих держаках, і грали в кості. Вони були такі зайняті грою, що навіть не помітили, як Нільс прослизнув повз них.

Відразу ж за брамою був великий майдан, а від майдану в усі сторони розходилися вулиці.

У місті, напевно, було свято. Скрізь майоріли строкаті прапори, весело горіли кольорові ліхтарики. Та й народ на вулицях теж був вирядженій по-святковому: чоловіки в довгих оксамитових каптанах з хутряною опушкою, в шапочках, оздоблених пір'ям; жінки — в розшитих сріблом і золотом платтях і в мереживних чепцях з бантами, схожими на метеликів.

Таких пишних нарядів Нільс ніколи не бачив, хіба що на картинках у старій дідовій книжці, яку мати давала Нільсу розглядати тільки по неділях.

Але дивна річ: хоча з усього було видно, що в місті свято, ніхто не сміявся, не співав, не жартував. Обличчя у людей були сумні й стривожені, й усі мовчки із занепокоєнням поглядали вгору.

Нільс теж подивився вгору.

Високо над усіма дахами здіймалася чотирикутна башта. У кам'яну стіну її був вправлений годинник. Величезним круглим оком він дивився вниз, на місто.

"От добре, що тут годинник є! — подумав Нільс. — Погуляю годинку й повернуся назад". І він весело попрямував по вулицях.

Ніхто не звертав уваги на Нільса. Не так-то легко було побачити його в натовпі. Він вільно бігав по місту, розглядав будинки, заглядав у двори.

І звідусіль, хоч куди б він ішов, постійно бачив годинник на башті.

На одній з вулиць біля кожного ґанку сиділи нарядні жінки і мовчки пряли золоту пряжу. Час від часу вони важко зітхали і поглядали на баштовий годинник.

"Напевно, втомилися цілу ніч працювати", — подумав Нільс і звернув на іншу вулицю.

Тут теж ішла робота. По всій вулиці розносився дзвін і брязкіт металу — це збройних справ майстри кували кинджали та мечі.

Зрідка вони відривалися від роботи, щоб обтерти рукавом піт з лоба і крадькома поглянути на годинник.

На третій вулиці шевці шили сап'янові чоботи і туфлі з хутряною опушкою, на четвертій — мереживниці плели мережива, на п'ятій — гранувальники шліфували блискуче різнокольорове каміння.

І всі працювали мовчки, тільки зрідка піднімаючи голови, щоб глянути на баштовий годинник.

Нільс довго бігав по місту, аж поки вибіг на велику, простору вулицю.

Обабіч неї тяглися ятки. Двері їх були широко відчинені, полиці завалені товаром, але торгівля йшла мляво.

Купці сумовито сиділи за своїми прилавками, не зважаючи на рідкісних покупців. А ті, навіть не дивлячись на розкладені товари, про щось тихо запитували купців і, важко зітхаючи, виходили з ятки, так нічого і не купивши.

"Напевно, прицінювалися. Таки, мабуть, не по кишені товар", — подумав Нільс.

Перед однією яткою Нільс зупинився і довго стояв як укопаний. Це була збройова ятка.

Ціле військо можна було спорядити тут у похід.

Тут були ковані мечі в золотій і срібній оправі й тонкі, як спиці, шпаги. Тут були шаблі всіх зразків — прямі й зігнуті, в піхвах і без піхов. Тут були палаші, тесаки, кинджали — маленькі й великі, з рукоятками з кістки і дерева, із золота і срібла. Тут були важкі щити, оздоблені гривастими левами і семиголовими драконами. А в глибині ятки, в кутку, височів цілий ліс загострених списів, громадилися рицарські обладунки — лати, кольчуги, шоломи.

І вся зброя — зовсім новенька, що ще не потемніла в боях і на рицарських турнірах! Все аж палало, аж виблискувало!

"А що, як увійти? — подумав Нільс. — Може, ніхто не помітить мене... А якщо помітить, я скажу, що хочу купити що-небудь..."

Але Нільс добре пам'ятав, як крамарі на ярмарках ганяли хлопчаків, які даремно витріщалися на товари, мацали їх, довго вибирали, торгувалися, а потім тікали, нічого не купивши. Одного хлопчиська з їх села навіть зловили і насмикали за вуха, щоб іншим не кортіло. І це на звичайному ярмарку! А тут уже й поготів посмичуть.

Нільс іще довго топтався біля ятки — то підійде до дверей то відійде, то знову підійде

"Що б таке придумати? — міркував Нільс. — Ага, знаю! Скажу, що мені меч потрібен. А такого, щоб мені по зросту був, і не знайдеться. Тоді я скажу: пробачте, мовляв, за турботу! — і піду".

Нільс набрався духу і зашмигнув до ятки.

Біля прилавка в кріслі з високою різьбленою спинкою сидів бородатий купець і пильно дивився у вікно.

Він дивився на баштовий годинник.

Яскравий місяць, що висів у небі наче ліхтар, освітлював величезний циферблат і чорні стрілки, що повзли по ньому повільно і неухильно.

Нільс непомітно прослизнув мимо купця і крадькома пішов уздовж стіни, від верху до низу обвішаної зброєю.

Очі у нього аж розбігалися навсібіч. Він не знав, на що швидше глянути.

Особливо сподобався Нільсу один кинджал. Кинджал був зовсім невеликий, мабуть, лише вдвічі більший за Нільса. По рукоятці його вилася срібна змійка. І висів кинджал не так уже й високо — над стійкою.

Нільс крадькома поглянув на купця — той і досі сидів на своєму кріслі і нерухомо дивився у вікно. Тоді Нільс осмілів. По ящиках, повалених біля стіни, він забрався на прилавок й обома руками схопився за кинджал. Схопити схопив, а втримати не зміг. З глухим дзвоном кинджал упав на підлогу.

Нільс аж здерев'янів. Він хотів сховатися за ящиками, але було вже пізно. Купець озирнувся на стукіт і, з гуркотом відсунувши крісло, кинувся до Нільса.

Тікати було нікуди. Нільс стис у кишені ножик — єдину свою зброю — і приготувався захищатися.

Але купець зовсім не збирався нападати. Він дивився на Нільса добрими очима і швидко-швидко говорив якоюсь незрозумілою мовою. По всьому було видно, що він навіть радий Нільсу.

Він квапливо зривав зі стіни мечі, щити, кинджали і, низько кланяючись Нільсу, — чи то запобігливо, чи тому, що Нільс був надто вже малий, — викладав перед ним свої скарби.

Одним ривком він вихоплював з піхов шпаги і шаблі, довго розмахував ними перед самісіньким носом переляканого Нільса, а потім, припавши на праву ногу, робив раптом сміливий випад і наскрізь прохромлював невидимого ворога.

Він надягав на себе різні шоломи і, сівши перед Нільсом навпочіпки, вертів головою, щоб Нільс міг розглянути гарненько і візерунчастий гребінь, і забрало, і пишне пір'я.

А під кінець він вирвав зі своєї бороди волосину і, підкинувши її, перерубав у повітрі величезним мечем. Від усіх цих вправ у ятці стояв свист і брязкіт, а на стінах, на стелі, на прилавку стрибали і танцювали місячні зайчики.

У цей час із інших яток теж прибігли купці. Вони тягли з собою все, що було в них найкращого: блискучу парчу, килими, намиста, кубки, в'язанки чобіт.

Вони звалювали все це біля Нільса і, показуючи один одному на годинник, квапливо бігли за новими товарами.

"Куди це вони так поспішають? І чому всі дивляться на годинник?" — подумав Нільс і сам глянув на нього.

Відтоді, як він увійшов до міста, стрілка вже оббігла майже повне коло.

"Пора мені повертатися, — спохопився Нільс, а то гуси прокинуться, шукатимуть Але не так-то легко було".

У мене ж грошей немає! Затямте, немає грошей, — намагався він пояснити купцям

Але ті нічого не розуміли.

Вони благально дивилися на Нільса і піднімали чомусь один палець. А власник збройової ятки витяг із каси малесеньку монетку і тицяв пальцем то на неї, то на купу добра, поваленого біля Нільса, наче хотів сказати, що все це він віддає за одну малесеньку монетку!

"От диваки! — подумав Нільс. — Тут мішком золота не розплатишся, а вони одну тільки монету просять... Так у мене ж є монетка! — зрадів він і взявся нишпорити у себе в кишенях. — Де ж вона? Ох, яка досада! Адже вона на березі залишилася".

— Постривайте хвилинку! — вигукнув Нільс і, прошмигнувши між сувоями тканин, килимів й іншого краму, пустився бігти по вулиці через майдан, за ворота...

Він одразу ж знайшов свою монетку. Вона лежала на тому самому місці, біля самісінької стіни. Нільс схопив її і, міцно затиснувши в кулаці, кинувся назад до воріт...

Але воріт уже не було. І стіни не було. І міста не було.

Перед ним як і раніше лежало спокійне море, і лагідні хвилі ледь чутно шаруділи об прибережне каміння.

Нільс не знав, що й думати.

— Ну, це вже зовсім не годиться — то є місто, то немає міста. Нічого не зрозумієш!

І раптом за його спиною пролунав крик:

— Ось він де! Тут він!

Нільс обернувся. За виступом скелі показався Мартін, а за ним уся зграя Акки Кебнекайсе. Мартін був дуже злий.

— Куди ж це ти втік? — шипів він. — Долегковажишся, що тебе знову хто-небудь поцупить. Прямо хоч прив'язуй тебе уночі… Ну чого ти тут не бачив?

— Краще запитай, що я тут бачив, — сказав Нільс.

— Ну а що бачив? — буркнув Мартін.

— Місто бачив, з баштами, з красивими будинками. А народу там скільки! І всі ходять в оксамитах і в шовках — один ошатніший за іншого… А ятки які там багаті! Таких товарів у нас навіть на ярмарку новорічному не побачиш. І все за безцінь іде. Годі й повірити. Я ось за одну оцю монетку всю ятку міг купити — із прилавком і навіть із купцем.

І Нільс показав Мартіну маленьку срібну монетку.

— То чому ж ти не купив? Не сторгувався, чи що? — глузливо запитав Мартін.

— Та де там не сторгувався! — вигукнув Нільс. — Від купців годі було відбитися. Так я, як на зло, монетку упустив. А поки бігав шукати — місто наче під воду провалилося. От досада!

Тут Мартін і всі гуси не вдержались і дружно заґелґотали.

— Чого ж ви смієтеся? — ледь не заплакав від образи Нільс. — Я ж не брешу, я справді був у цьому місті. Я все можу розповісти, — які там будинки, які вулиці…

Але гуси не слухали його і дружно реготали.

— Вгамуйтеся! — пролунав раптом голос Акки Кебнекайсе. — Хлопчик каже правду.

Гуси здивовано подивилися на неї.

— Так, так, — сказала Акка, — хлопчик каже правду. Ви ще молоді й недосвідчені, ви не знаєте, що колись, багато-багато років тому, шлях до Лапландії пролягав через цей острів. І на цьому острові було тоді місто. Ще моя прабабця розказувала моїй бабці, а бабця розказувала мені, а зараз я розповім вам про це чудове місто. Слухайте ж мене.

І стара Акка розповіла їм ось яку історію.

4

Давним-давно, можливо, тисячу років тому, а може, й дві, острів, на який буря занесла гусей, не був таким пустельним і диким. На його березі стояло багате і прекрасне місто Вінетта.

У всьому світі не було вправніших ткачів, аніж у Вінетті; ніхто не вмів робити такі красиві кубки і кинджали, як майстри Вінетти; ніхто не вмів плести такі тонкі мережива, як мереживниці з Вінетти.

Щодня одні кораблі, навантажені багатим крамом, відчалювали від пристані, а інші кораблі, навантажені золотом і сріблом, поверталися з далеких країв.

Зі всіма містами, які лише є на світі, торгували мешканці Вінетти. Їх кораблі плавали по всіх морях і в усіх гаванях знаходили прихисток і відпочинок.

Але ніколи жоден чужий корабель не кидав якір у гавані Вінетти. Ніхто навіть не знав, де знаходиться це місто. Нікому не відкривали мешканці Вінетти дороги до свого острова.

Що більше багатіли вони, то більше боялися за свої багатства. Недаремно споконвіку люди кажуть: багатому не спиться, багатий злодія боїться. Так і жителі Вінетти. Погано спали ночами. Від зорі до зорі по місту ходила сторожа з топірцями на плечах і з калаталами в руках. На всіх дверях висіли важкі замки. Злі собаки охороняли ятки і склади.

Заїжджих людей мешканці Вінетти боялися найбільше. Хто його зна, які думки в чужої людини! Може, вона розбійник, злодій? А може, тільки й нишпорить, аби пробратись у заповітні комори?

І вони топили кораблі, що випадково наближалися до їхнього острова, вбивали чужоземців, яких буря викидала на їхній берег. Навіть птахів, що пролітали мимо, вони підстрілювали, щоб ті не рознесли по світу таємницю, де знаходиться Вінетта.

Багато диких гусей склало тут свої голови в ті лихі часи.

Невдовзі море в цих місцях стало геть пустельним і безмовним. Моряки оминали острів, голоси птахів ніколи вже не лунали над ним, риба косяками йшла до інших берегів. Не сподобалося це морському царю.

— Що за неподобство? Хто тут справжній хазяїн?! — розбушувався морський цар. — Не бажають, аби бачили їх місто, гаразд, ніхто більше його не побачить. Агов, хвилі! В наступ!

Й ось море рушило на місто.

Страх і сум'яття охопили жителів.

Щоб захиститися від моря, вони звели мури. Що вище піднімалася вода, то вище ріс мур. Швидко працювали жителі Вінетт, нагромаджуючи камінь на камінь, але, хоч як поспішали вони, море все-таки їх обігнало. Воно ринуло через край муру, заливаючи всі вулиці, будинки, майдани...

Але мешканці Вінетти і під водою працюють дні та ночи безперервно. Склади і ятки їх і досі ломляться від товарів, тільки торгувати їм тепер ні з ким.

Лише раз на століття, рівно на одну годину, це місто спливає з дна моря. І якщо якийсь іноземець за цю годину завітає до Вінетти і хоч що-небудь купить, місто буде прощене і залишиться на землі. Але якщо стрілка баштового годинника опише повне коло, а покупця не знайдеться, місто знову опуститься на дно моря і стоятиме там ще сто років.

— Я чула цю історію від своєї бабці, — сказала Акка, — а ви розкажіть її вашим онукам.

Розділ одинадцятий. У ведмежому барлозі

1

Різкий, холодний вітер дув цілий день. Він налітав на зграю Акки Кебнекайсе то справа, то зліва, то ззаду, то спереду. Але гуси летіли своєю дорогою, змахуючи крильми так само розмірено, як завжди.

Не зважав на вітер і Нільс. Давно минулися ті часи, коли він, ледь що, чіплявся всіма пальцями в пір'я Мартіна. Тепер він наче нічого і не було сидів верхи на шиї білого гусака, та ще й метляв ногами, немов сидів верхи на паркані у себе в дворі.

Але вітер не здавався. Розізлившись, що ніхто його не боїться, він кинувся на гусей з такою силою, що за мить розметав їх рівний клин.

Не втримався на своєму крилатому коні й Нільс.

Щастя, що він був таким маленьким і легким. Нільс падав, як сухий листок, як клаптик паперу. Його крутило і перевертало то догори ногами, то вниз головою. От-от удариться об землю... Але земля наче розступалася під ним.

Кажуть, що нижче землі не впадеш. А Нільс впав.

"Де ж я?" — подумав він, зводячись на ноги.

Навкруги було темно, як уночі. Потім Нільсові очі призвичаїлися до темряви. Він побачив під ногами голе коріння дерев, а над головою — клаптик неба. Нільс зрозумів, що провалився до якоїсь глибокої ями.

Позаду нього щось вовтузилося, сопіло, пихкотіло.

Нільс обернувся і побачив якусь брилу, поросту довгим коричневим мохом. Ось вона заворушилася, підвелася. У темряві виблискували два вогники...

Ведмедиця! Кошлата бура ведмедиця!

Ну, тепер уже йому лиха не уникнути!

А ведмедиця підняла лапу і ніби жартома доторкнулася до Нільса.

Ледь доторкнулася, — і Нільс уже лежав на землі. Ведмедиця перевальцем обійшла навколо Нільса, обнюхала його, перевернула з боку на бік.

Потім вона сіла на задні лапи і, підчепивши Нільса за сорочку, піднесла до самої морди. Вона збиралася тільки трохи краще роздивитися, що за дивне створіння так нежданo-негадано звідкись із неба звалилось у барліг. А Нільс вирішив — ось зараз, за мить, ведмедиця проковтне його.

Нільс хотів крикнути, але крик застиг на устах. Ніколи в житті йому не було так лячно.

Але ведмедиця обережно поклала Нільса на землю і, повернувши голову, покликала когось лагідним голосом:

— Мурре! Брумме! Йдіть сюди! Я тут дещо знайшла для вас.

З темного кутка викотилися два ведмежатка. Це були зовсім маленькі ведмежатка. Вони навіть на ногах трималися ще непевно, а шерсть у них була пухнаста і м'яка, як у щойно народжених щенят.

— Що, що ти знайшла для нас, мурлико? Це смачно? Це нам на вечерю? — заговорили навперебій Мурре і Брумме.

Ведмедиця мордою підштовхнула нещасного Нільса до своїх дитинчат.

Мурре підскочив першим. Не довго вагаючись, він схопив Нільса зубами за комір і відволік його в куток.

Але й Брумме не зволікав. Він кинувся на брата, щоб відняти у нього Нільса. Обидва ведмежатка заходилися дубасити один одного. Вони каталися, борсалися, кусалися, пихкотіли й гарчали.

А Нільс тим часом вислизнув з-під ведмежат і подерся по стіні ями.

— Зважай, утече! — закричав Брумме, якому вже неабияк перепало від брата.

Мурре на мить зупинився. Потім віддав Брумме останнього ляпаса і поліз за Нільсом. За мить він наздогнав його і, піднявши лапу, скинув униз, як ялинову шишку.

Тепер Нільс попав прямо в кігті Брумме. Правда, ненадовго. Мурре налетів на брата і знову відбив у нього Нільса. Брумме, звичайно, не стерпів і заходився дубасити Мурре. А Мурре теж умів за себе постояти — і дав Брумме здачу.

Нільсу було однаково — у Брумме він у лапах чи в Мурре. І так, і інак зле. Найкраще і від того і від іншого поскоріше накивати. І поки брати билися, Нільс знову поліз угору.

Але кожного разу це закінчувалося однаково. Мурре і Брумме наздоганяли його — й усе починалося спочатку.

Скоро Нільс так утомився, що не міг поворухнути ні рукою, ні ногою.

"Будь що буде!" — подумав він і ліг посеред барлогу.

Ведмежатка підштовхували його лапами і кричали:

— Утікай, утікай! А ми тебе наздоганятимемо!

— Не втікатиму! Кроку більше не ступлю! — сказав Нільс. Мурре і Брумме дуже здивувалися.

— Мурлико! Мурлико! — закричали вони. — Він більше не хоче з нами гратися!

— Не хоче гратися? — сказала ведмедиця і підійшла ближче. Вона подивилася на Нільса, обнюхала його й сказала:

— Ех, діти, діти! Яка вже тут гра! Ви його геть замучили. Дайте йому відпочити. Та й вам самим пора спати. Вже пізно.

Ведмедиця уляглася. Біля неї задрімали втомлені Мурре і Брумме. Нільса вони вклали між собою.

Нільс намагався не ворушитися. Він чекав, поки вся ведмежа родина засне. Тоді він неодмінно утече з барлогу. Доволі з нього, награвся з ведмежатками!

Ведмедиця та її сини й справді скоро заснули.

У темному барлозі почулося хропіння на різні голоси. Ведмедиця хропла голосно, розкотисто, наче у неї в горлі прокочувалося каміння. Присвистуючи, хропів Мурре, прицмокуючи, хропів Брумме.

Вони хропли так солодко, що очі у Нільса заплющилися самі й він теж заснув.

Прокинувся Нільс тому, що зі стін барлогу посипалися камінці та земля. Хтось великий і важкий спускався до ями.

Нільс просунув голову між лапами Брумме і Мурре.

На далекому небі зійшов місяць. Місячне сяйво проникло в барліг. І прямо в сяйві місячного круга Нільс побачив ведмедя. Він був величезний. Лапи — товсті, кожна наче пень. Вічка малесенькі, злющі. З роззявленої червоної пащі стирчать два гострі білі ікла.

— Тут пахне людиною! — заревів ведмідь.

— Не вигадуй! — пробурчала ведмедиця. — Звідки тут узятися людині? Лягай спати, а то розбудиш дітей.

Ведмідь іще раз потягнув носом, похитав кошлатою головою і важко опустився на землю.

Нільс поквапом сховався між ведмежатками. І треба ж такому статися! Якась шерстинка — чи то від шубки Мурре, чи від шубки Брумме — потрапила йому в ніс. Нільс голосно чхнув.

Господар барлогу спохопився і підбіг до своїх дитинчат. Один удар могутньої лапи — і Мурре полетів управо. Другий удар — Брумме відкотився вліво. А посередині залишився лежати маленький Нільс Хольгерсон.

— Ось! Ось вона, людина! — заричав ведмідь.

— Не займай його! — крикнула ведмедиця. — Не займай! Мурре і Брумме так славно з ним гралися. Вони плакатимуть, якщо ти його проковтнеш. Та й яка це людина! Ніколи не бачила, щоб людина була такою маленькою.

— А чому в нього руки й ноги, як у людини? — сказав ведмідь. — Чому на ньому замість шерсті штани та сорочка? Ну гаразд, почекаємо до ранку. Вранці подумаємо, що з ним робити.

І ведмідь знов улігся.

Знову стало тихо в барлозі.

Спали ведмідь і ведмедиця, спали їх дитинчата — волохаті ведмежатка Брумме і Мурре. Лише Нільсові було не до сну.

"Ви ж можете чекати до ранку, — думав він. — А мені чого сподіватися. Якщо ведмідь не з'їсть, так ведмежата замордують!"

Поволі й обережно він вибрався з-під ведмежат і, чіпляючись за траву та коріння, поліз угору. Раз у раз він зупинявся, озирався, прислухався. Але ведмежатка мирно спали, і поки вони дивились уві сні, як граються з Нільсом, Нільс вибрався з ями.

Довкола був густий ліс, дерево до дерева, стовбур до стовбура.

Куди йти? Як знайти зграю? Далеко ж гуси відлетіти не могли. Нільс знав — ні Мартін, ані Акка його не покинуть. Треба тільки подалі відійти від ведмеджого барлогу.

Нільс подивився навколо. Зліва дерева стоять неначе поріділе. Можливо, там ліс закінчується? І Нільс пішов ліворуч.

Він ішов швидко, але обережно — чи ж мало небезпек чатує на нього в лісі! Про всяк випадок він далеко обходив коріння дерев — адже під корінням звірі люблять облаштовувати свої нори. А Нільсові зовсім не хотілося з ведмедячих лап потрапити до лап куниці або вовка.

Але мешканці лісу міцно спали цієї глупої ночі. Було зовсім тихо. Тільки зрідка поскрипували гілки, наче щулячись од нічної вогкості, та десь угорі час від часу щось злегка шурхотіло. Мабуть, це якась птаха, відсидівши уві сні лапку, влаштовувалася позручніше.

Нільс заспокоївся.

І раптом він почув якесь шелестіння і хрускіт. Так могло шарудіти листя під лапами великого звіра. З таким хрускотом могли ламатися сухі сучки, коли на них важко наступають...

Ведмідь! Ведмідь прокинувся і йде по його сліду.

Нільс притиснувся до стовбура ялини.

Ні, це не ведмідь. У ведмедя не буває рук і ніг. Ведмідь не ходить у болотяних чоботях. Це ж людина! Навіть двоє людей! Вони йшли по лісовій стежині прямо до того місця, де причаївся Нільс. За плечима в кожного була рушниця.

"Мисливці! — подумав Нільс з тривогою. — Може, нашу зграю вистежили..."

Майже біля самісінької ялини мисливці зупинилися.

— Ось тут і влаштуємо засідку, — сказав один. — Я їх учора неподалік бачив.

"Та це ж вони про гусей, — подумав Нільс і похолодів зі страху. — Гуси, мабуть, шукали мене, кружляли над лісом, а мисливці їх помітили..."

Цієї миті мисливець знову заговорив:

— У них барліг тут близько. Ціле сімейство в ньому живе — ведмідь, ведмедиця і двоє ведмежат.

Нільс так і роззявив рота.

"Он воно що! Вони вистежили моїх ведмедів! Треба швидше попередити їх! Треба їм усе розповісти!"

Рачки, намагаючись не висовуватися з трави, Нільс відповз від ялини, а потім кинувся бігти назад, до барлогу.

Тепер він не думав ні про куницю, ні про вовків. Він думав тільки про те, як би швидше дістатися до ведмежого барлогу. І біг, біг щодуху

Біля входу в барліг він зупинився і перевів дух. Потім нахилився. Зазирнув униз. Тихо. Темно.

Тут Нільс пригадав про сердитого господаря барлогу. Якби не ведмедиця, він неодмінно з'їв би Нільса. Ох, до чого ж не хочеться самому лізти у ведмедячу пащу!

На мить Нільс зачекав. Утекти? А що буде з веселими ведмежатками Мурре і Брумме? Невже він дозволить, щоб мисливці їх убили? І їх мурлику, і навіть їх батька! Дізналася б Акка Кебнекайсе, що Нільс міг урятувати ведмежу родину і злякався, дуже б розсердилася, розмовляти б з ним не стала. Та й що зробить йому ведмідь? Відразу не проковтнув, то тепер поготів — кігтем не зачепить.

І Нільс рішуче став спускатися у ведмедячий барліг.

Ведмежата спали, збившись у клубок. Годі розібрати, де Мурре, а де Брумме. Ось ведмедиця. Хропе щосили. А ось і господар барлогу.

Нільс підійшов до самісінького його вуха і вигукнув:

— Прокинься, ведмедю! Вставай! Ведмідь глухо заричав і схопився.

— Що? Хто?.. Хто сміє мене будити? А, це ти? Я ж казав, що тебе треба попросту проковтнути!

І ведмідь широко роззявив червону пащеку.

Але Нільс навіть не відступив.

— Не кваптеся так, пан ведмідь, — хоробро заговорив він. — Звичайно, проковтнути мене вам завиграшки. Але я вам не раджу. У мене для вас важливі новини.

Ведмідь сів на задні лапи.

— Ну, кажи, — пробурчав він.

— У лісі мисливці засіли, — сказав Нільс. — Я чув, як вони про ведмежий барліг говорили. На вас, напевно, чатують.

— Так, — сказав ведмідь. — Добре, що я тебе не з'їв. Буди швидше Мурре і Брумме! А дружину я сам розбуджу. Вона зі сну ще зліша за мене.

Він насилу розштовхав ведмедицю й одразу закомандував:

— Швидко збирайся! Досиділися, поки мисливці прийшли. Я ж давно казав: іти треба! І печеру приглянув хорошу подалі в горах. А ти за своє: "Шкода покидати обжиту місцинку. Почекаємо ще. Хай діти підростуть!" От і дочекалися! Вже й не знаю, як тепер ноги понесемо.

Нільс і отямитися не встиг, як ведмідь схопив його зубами за сорочку і поліз із ями. Ведмедиця з ведмежатками дерлася за ними.

Це була справжня втеча!

Хто вигадав, що ведмідь — неповороткий? Ведмідь клишоногий — це правда. І ходить він, перевалюючись з боку на бік — це теж правда. А неповоротким його аж ніяк не назвеш.

Ведмеді бігли так швидко, що в Нільса все перед очима миготіло.

Навіть Брумме і Мурре ледь наздоганяли своїх батьків.

— Мурлико! Мурлико! Ми хочемо відпочити! Ми всі п'яти собі відтоптали!

Довелося ведмежому сімейству перепочити.

Нільс зрадів цьому ще більше, за ведмежат. Йому зовсім не хотілося, щоб ведмідь затягнув його до свого нового барлогу.

— Пане ведмедю, — сказав він якомога ввічливіше, — я гадаю, що я вам більше не потрібен. Не ображайтеся на мене, але я хотів би вас покинути. Будь-що мені треба знайти зграю Акки Кебнекайсе...

— Зграю Акки Кебнекайсе? — здивувався ведмідь. — А навіщо тобі зграя Акки Кебнекайсе? Постривай, постривай, я щось пригадую. А чи не той ти Нільс, який подорожує з гусьми?

— Так, мене звуть Нільсом Хольгерсоном, і я лечу з дикими гусьми до Лапландії. Але вчора увечері вітер скинув мене прямо до вашого барлогу, — відповів Нільс.

— Чому ж ти раніше не сказав? — заревів ведмідь. — Чув я про тебе, чув. Усі білки та зайчата, всі жайворонки та зяблики про тебе розповідають. По всьому лісу про тебе чутки линуть. А я ж тебе ледь не проковтнув… Але як же ти знайдеш своїх гусей? Я б допоміг тобі, так сам бачиш, треба відвести родину на нову квартиру. Але постривай, зараз що-небудь придумаю.

Думав він довго. Потім підійшов до дерева і трусонув ним щосили. Товсте дерево так і захиталося під його лапами. Угорі серед гілок заворушилося щось чорне.

— Кар! Кар! — пролунав скрипучий голос. — Хто трясе дерево? Хто заважає мені спати?

— Ага, я так і знав, що хтось там та ночує. Ось тобі й провідник буде, — сказав Нільсу ведмідь і, піднявши голову, закричав: — Чуєш, вороне, спускайся нижче! Мені з тобою поговорити треба.

Ворон злетів на нижню гілку і витріщився на Нільса. І Нільс пильно глянув на ворона. Це був Фумле-Друмле, отаман зграї Розбійницької гори. З ким, з ким, а з Фумле-Друмле Нільсу менше за все хотілося зустрітися. Він іще добре пам'ятав його твердий дзьоб і гострі кігті.

— Пр-ривіт, пр-риятелю! — закаркав ворон. — Ось ти де бр-родиш! А вчора гуси цілий вечір-р-р кр-ружляли над лісом. Вір-рно, тебе шукали.

Нільс зрадів.

— А зараз вони де? — запитав він.

— Я їм що, стор-р-рож?.. — сказав Фумле-Друмле. — Др-р-ріма-ють де-небудь на болоті. А мені на болоті нічого робити. У мене від вогкості кістки болять.

— Гаразд, годі базікати! — гаркнув на ворона ведмідь. — Допоможи Нільсові знайти зграю. Не те — не будь я ведмедем — і тобі, й усьому твоєму воронячому роду зле буде.

Фумле-Друмле злетів на землю.

— Можеш мене не лякати, — сказав він ведмедю, — ми з Нільсом старі друзі-приятелі. То що, рушаймо в путь?

— А ти не потягнеш мене до своєї зграї? — схвильовано запитав Нільс.

— Та я з нею давно посварився, — відповів ворон, — від-З того самого дня, як ти гостював на Розбійницькій горі. Адже вони тоді всі монети розтягли, мені жодної не залишили.

— Хочеш, я тобі дам? — запитав Нільс. — Ту саму, що ти мені подарував.

— Дай, дай, дай! — закричав ворон і закружляв над Нільсом.

Нільс витяг із кишені свою срібну монетку.

Цю монетку він хотів віддати Дерев'яному, але Бронзовий йому перешкодив.

Ця монета могла б урятувати підводне місто, якби Нільс її не упустив.

То хай вона тепер порадує хоч Фумле-Друмле.

А Фумле-Друмле і справді зрадів.

Він вихопив монету з Нільсових рук і, шумно лопочучи крильми, зник у густому вітті дерев.

"Утік", — подумав Нільс.

Але Фумле-Друмле вже стояв перед ним. Монетки в дзьобі не було. Заховав, мабуть, у дуплі.

— У дор-р-рогу! У дор-р-рогу! — закаркав Фумле-Друмле. Нільс попрощався з ведмедями і підійшов до ворона.

— Тільки не надумай нести мене в дзьобі! Я звик верхи.

— Вер-р-рхи так вер-р-рхи, — каркнув ворон.

Нільс усівся на шию Фумле-Друмле, і вони полетіли.

З

Дикі гуси насправді кружляли весь вечір над лісом. Вони шукали і звали свого маленького друга, але Нільс не відгукувався. Тільки коли зовсім стемніло, Акка Кебнекайсе зі всією зграєю спустилася на землю.

Заночувати гуси вирішили на краю болота за лісом.

Скільки метушні завжди бувало, поки гуси уляжуться. І поїсти треба, і поговорити хочеться.

А сьогодні навіть найкращі водорості застрявали в горлі. І не до розмов було. В усіх одне на умі — де ж наш Нільс? Що за лихо з ним скоїлося?

Акка Кебнекайсе і Мартін заснули пізніше за всіх. Стара гуска підсіла до Мартіна і, легенько поплескавши його крилом по крилу, сказала:

— Він багато чого навчився за цей час. Нічого лихого з ним не повинно статися. Спи, завтра знову полетимо на пошуки.

Але шукати Нільса не довелося.

Щойно сонце розбудило гусей і вони розплющили очі, піднялося таке радісне ґелґотіння, що всі жаби в болоті переполохалися.

Та й як було гусям не радіти! Нільс — живий і здоровий — лежав на своєму місці, поряд із Мартіном, і спав собі сумирно.

Розділ дванадцятий. У полоні

1

Політ наближався до кінця. Востаннє гуси ночували як бездомні бродяги. Завтра вони вже не спатимуть де випаде, вони побудують собі міцні теплі гнізда і заживуть по-родинному.

Першою в зграї завжди прокидалася Акка Кебнекайсе. Але цього дня першим прокинувся Мартін.

Він постукав дзьобом по крилу під яким, згорнувшись калачиком, спав Нільс, і вигукнув:

— Ну ж бо, лежню! Вставай!

Нільс випірнув з-під Мартінового крила і разом із ним обійшов усіх гусей.

Мартін легесенько підштовхував по черзі усіх гусей, а Нільс кричав:

— Прокидайся! Прокидайся! Пора летіти. У Лапландії виспишся.

Дуже вже і Мартіну і Нільсу кортіло скоріше побачити цю саму Лапландію.

За півгодини вся зграя вирушила в путь.

Гусей раз у раз наздоганяли інші пташині зграї. Всі окликали гусаків, вітали, запрошували до себе на новосілля.

— Як здоров'я поважної Акки Кебнекайсе? — запитували качки.

— Де ви зупинитеся? Ми зупинимося біля Зеленого мису! — вигукували кулики.

— Покажіть нам хлопчика, який урятував ведмежу родину! — щебетали чижі.

— Він летить на білому гусаку! — відповіла Акка Кебнекайсе.

І Мартін на льоту гордо вигинав шию, адже зараз усі дивилися на нього і на Нільса.

— Маленький Нільсе? Де ти? Де ти? — не вгамовувалися ластівки. — Білка Сірле просила передати тобі привіт!

— Я тут! Ось я! — кричав у відповідь Нільс і помахав рукою ластівкам.

Йому було дуже приємно, що всі про нього запитують. Він розвеселився і навіть заспівав пісню:

— У гусячу країну

Ми летимо, гей-гей!

Лапландіє прекрасна,

Вітай своїх гостей!

Мій друг мене негайно

Доправить на крилі

До любої Лапландії,

Прекрасної землі.

Лаплан-Лаплан-Лапландію

Вже бачу я, гей-гей!

Нехай живе Лапландія —

Роздолля для гусей!

Він співав на все горло, розгойдуючись з боку на бік, і гойдав ногами. І раптом один черевичок зісковзнув у нього з ноги.

— Мартіне, Мартіне, стій! — закричав Нільс. — З мене черевичок злетів!

— Це вже зовсім не годиться! — забурчав Мартін. — Тепер, поки спустимося, поки розшукаємо твій черевичок, скільки часу згаємо! Та що з тобою вдієш… Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! — вигукнув він.

— Що скоїлося? — запитала гуска.

— Ми загубили черевичок, — сказав Мартін.

— Черевичок потрібно знайти, — сказала Акка Кебнекайсе. — Тільки ми полетимо вперед, а вже ви нас наздоганяйте. Запам'ятайте добре: летіти треба прямо на північ, нікуди не звертаючи. Ми завжди зупиняємося біля підніжжя Сірих скель, біля Круглого озера.

— То ми вас швидко наздоженемо! Але все-таки ви не дуже поспішайте, — сказав Мартін.

Потім він обернувся до Нільса і скомандував:

— Ну, тепер держися міцніше!

І вони полетіли вниз.

2

Черевичок вони знайшли відразу. Він лежав на лісовій стежинці, в п'яти кроках від того місця, де Мартін спустився, і неначе чекав свого господаря. Та щойно Нільс зістрибнув із Мартіна, як у лісі почулися людські голоси і на стежину вибігли хлопчик і дівчинка.

— Дивися, Матсе! Що це таке? — закричала дівчинка. Вона нагнулася і підняла черевичок Нільса.

— От так штука! Справжнісінький черевичок, як у нас із тобою. Тільки нам він навіть на ніс не налізе.

Матс повертів черевичок у руках і раптом голосно розсміявся.

— Послухай, Оосо! А що, коли цей черевичок нашому кошеняткові приміряти? Може, йому підійде?

Ооса заплескала в долоні.

— Звичайно ж, підійде! А потім ми ще три таких зробимо. І буде у нас кіт у чоботях.

Ооса побігла по стежині. За Оосою побіг Матс, а за Матсом Мартін із Нільсом.

Стежина привела прямо до будиночка лісника. На ґанку, згорнувшись клубочком, дрімало кошеня.

Ооса присіла і посадовила кошеня на коліна, а хлопчик узявся засовувати його лапу в черевичок. Але кошеня не бажало взуватися: воно дряпалося, пищало і так відчайдушно відмахувалося всіма чотирма лапами і навіть хвостом, що врешті-решт вибило черевичок із рук Матса.

Тут саме наспів Мартін. Він підчепив черевичок дзьобом і пустився навтьоки.

Але було вже пізно.

За два стрибки Матс підскочив до Мартіна і схопив його за крило.

— Мамо, мамо, — закричав він, — наша Марта повернулася!

— Та я не Марта! Пустіть мене, я Мартін! — кричав нещасний полонений, відбиваючись і крильми і дзьобом.

Усе намарне — ніхто його не розумів.

— Дарма опираєшся, тепер тобі не втекти, — примовляв Матс і, наче кліщами, стискав його крило. — Досить, нагулялася. Мамо! Мамо, поквапся ж! — знову закричав він.

На його крик із будинку вийшла червонощока жінка.

Побачивши Мартіна, вона дуже зраділа.

— Я так і знала, що Марта повернеться, — говорила вона, підбігаючи до гусака. — Що їй одній у лісі робити?. Ой, та це ж не Марта — це чужий гусак! — скрикнула жінка. — Звідки він узявся? Тут і села поблизу немає. Та все одно, якщо Марта втекла, хай хоч цей гусак у нас залишиться.

Вона хотіла було взяти Мартіна і віднести до пташника, та де там! Мартін виривався у неї з рук, бив її крильми, клював і щипав до крові.

— От дикун! — обурилася господиня. — Ні, такого у пташник пускати не слід. Він мені всіх курей покалічить. Що ж з ним робити? Зарізати, чи що?

Вона швидко скинула фартух і накинула на Мартіна. І хоч як бився Мартін та виривався, нічого не допомагало — він іще більше заплутувався у фартусі. Так його й понесла господиня в дім.

3

Нільс у цей час причаївся за деревом. Він усе бачив, усе чув і від горя та досади ледь стримував плач.

Ніколи ще він не шкодував так гірко за тим, що гном зачаклував його. Якби він був справжньою людиною, то хай би хтось лише спробував його зачепити!

А зараз, прямо в нього на очах, Мартіна, його найкращого друга, потягли на кухню, щоб зарізати і засмажити на обід. Невже Нільс так і стоятиме склавши руки і дивитиметься?

Ні, він урятує Мартіна! Врятує, хоч би там що!

Нільс рішуче вирушив до будинку.

По дорозі він усе-таки підняв і надів свій черевичок, що валявся у траві.

Найважче було потрапити до будинку. Ґанок був високим, аж сім сходинок!

Наче акробат, Нільс підтягався на руках, долаючи сходинку за сходинкою, поки дістався останньої.

Двері, на його щастя, були відчинені, тож Нільс непомітно прослизнув аж на кухню.

Біля вікна на великому столі лежав Мартін. Лапи і крила в нього були зв'язані так міцно, що він не міг поворухнутися.

Біля вогнища клопоталася жінка. Засукавши рукави, вона терла ганчіркою великий чавунець. Такий самий чавунець був і в матері Нільса — вона завжди смажила в ньому курей і гусей.

Вимивши чавунця, жінка поставила його сушити, а сама взялася розводити вогонь у вогнищі.

— Знову хворосту не вистачить! — пробурчала вона і, підійшовши до віконця, голосно позвала: — Матсе! Оосо!

Ніхто не озивався.

— От ледарі! Цілий день пустують, а хворосту не назбирали! — І, ляснувши дверима, вона вийшла в двір.

А Нільсові тільки того й треба було.

— Мартіне, ти живий? — запитав він, підбігши до столу.

— Поки що живий, — сумовито відповів Мартін.

— Ну потерпи ще хвилиночку, зараз я тебе звільню.

Нільс обхопив руками і ногами ніжку столу і швидко поліз угору.

— Швидше, Нільсе, а то вона зараз повернеться, — квапив його Мартін.

Але Нільса не треба було квапити. Забравшись на стіл, він вихопив із кишені ножика і, наче пилкою, взявся перепилювати вірьовки.

Ножик аж мигтів у нього в руці. Назад-вперед! Назад-впе-ред! Назад-вперед!

Ось уже крила вільні. Мартін обережно поворушив ними.

— Здається, цілі, не поламані, — сказав він.

А Нільс уже пиляв вірьовки на лапах. Вони були нові, жорсткі, а ножик геть притупився.

— Швидше, швидше, вона йде! — крикнув раптом Мартін.

— Ой, не встигну! — прошепотів Нільс.

Ножик його став гарячим, пальці затерпли і розпухли, але він усе пиляв і пиляв. Ось вірьовка вже розповзається під ножем… Ще мить — і Мартін урятований.

Але тут скрипнули двері, й до кімнати увійшла господиня з величезним оберемком хворосту.

— Натягуй вірьовку! — встиг крикнути Нільс.

Мартін щосили смикнув лапами, і вірьовка розірвалася.

— От розбишака! Як же це він ухитрився? — вигукнула господиня.

Вона пошпурила хворост на підлогу і підбігла до столу. Але Мартін вислизнув прямо у неї з рук.

І почалася гонитва.

Мартін — до дверей, а господиня його рогачем від дверей. Мартін — на шафу, а господиня його з шафи мітлою. Мартін — на мисник, а господиня його решетом накрила — лише лапи

на волі залишилися.

— Пхе, геть заганяв! — сказала господиня й обтерла рукавом піт з лоба.

Потім вона схопила Мартіна за лапи і, перекинувши вниз головою, знову потягла до столу.

Однією рукою вона міцно притисла гусака, а другою скручувала йому лапи вірьовкою.

І раптом щось гостре встромилося їй у палець. Господиня зойкнула і відсмикнула руку.

— Ой, що це? — прошепотіла вона.

З-поза великої дерев'яної сільниці на столі визирав крихітний чоловічок і погрожував їй ножиком.

— Ой, що це? — знову прошепотіла вона.

Поки господиня зойкала й ойкала, Мартін не гаяв часу. Він схопився, обтрусився й, узявши Нільса за комір, вилетів у вікно.

— Ну і діла! — обурилася господиня, коли вони зникли за верхівками дерев.

Вона важко зітхнула і заповзялася підбирати хворост, розкиданий по підлозі.

Розділ тринадцятий. Гусяча країна

1

Мартін із Нільсом летіли прямо на північ, як веліла їм Акка Кебнекайсе. Хоча вони й здобули перемогу в битві з господинею, але перемога ця дісталася їм нелегко. Все-таки господиня добряче пошарпала Мартіна. Крила в нього були пом'яті, на одну лапу він шкутильгав, бік, по якому проїхалася мітла, дуже болів.

Мартін летів повільно, нерівно, як першого дня їхньої подорожі — то наче упірне, то зметнеться вгору, то завалиться на правий бік, то на лівий. Нільс ледь тримався в нього на спині. Його кидало з боку на бік, ніби вони знову потрапили в бурю.

— Чуєш, Мартіне, — сказав Нільс, — тобі слід перепочити. Спускайся вниз! Ось, до речі, й галявина хороша. Поскубеш свіжої травички, наберешся сил, а там і знову в путь.

Довго умовляти Мартіна не довелося. Йому й самому приглянулася ця галява. Та й поспішати тепер було зайве — зграю їм все одно не наздогнати, а добратися до Лапландії на годину раніше чи на годину пізніше — це вже не важливо.

І вони спустилися на галявину.

Кожен зайнявся своїм ділом: Мартін поскубував молоду травичку, а Нільс розшукував старі горіхи.

Він поволі брів по узліссю — від дерева до дерева, обнишпорив кожен клаптик землі, аж несподівано почув якийсь шерех і потріскування.

Поряд у чагарнику хтось ховався.

Нільс зупинився.

Шерех стихнув.

Нільс закляк нерухомо.

Й от нарешті один кущ заворушився. Серед гілок промайнуло біле пір'я. Хтось голосно заґелґотав.

— Мартіне! Що ти тут робиш? Чого ти сюди забрався? — здивувався Нільс.

Але у відповідь йому пролунало тільки шипіння, і з куща ледь вистромилася якась чужа гусяча голова.

— Та це ж не Мартін! — вигукнув Нільс. — Хто це може бути? Чи не та гуска, через яку могли зарізати Мартіна?

— То он воно що, вони хотіли мене зарізати?.. Добре, що я втекла, — промовив гусячий голос, і біла голова знову вистромилася з куща.

— Отже, ви Марта? — запитав Нільс. — Дуже радий познайомитися. — Нільс поклонився гусці. — Ми щойно від ваших господарів. Ледь утекли.

— А ти хто такий? — недовірливо запитала гуска. — І на людину не схожий, і на гуску не схожий. Постривай, постривай! А чи ти не той Нільс, про якого тут у лісі такі чудеса розказують!

— То й ви чули про мене? — зрадів Нільс. — Виходить, ми з вами знайомі. А Мартіна ви ще не бачили? Він тут, на галяві. Підемо до нього. Він, напевно, вам дуже зрадіє. Знаєте, він теж домашній гусак і теж утік із дому. Тільки моя мама анізащо б його не зарізала…

Мартін і справді дуже зрадів. Він навіть забув про свої рани і, побачивши гуску, відразу став чепуритися: пригладив дзьобом пір'їнки, випростав крила, випнув груди.

— Дуже, дуже радий вас бачити, — сказав Мартін, кланяючись. — Ви добре зробили, що втекли від ваших господарів. Це дуже грубі люди. Але все-таки вам, напевно, страшно жити в лісі самій? У лісі так багато ворогів, вас усяк може образити.

— Ох, я й сама не знаю, що мені робити, — бідкалася гуска. — Я не маю ні хвилини спокою. Цієї ночі куниця ледь не обірвала мені крило. Але все одно я анізащо не повернуся додому! Анізащо! Хазяйський син тільки те й робить, що дратує мене. А хазяйська дочка ніколи вчасно не нагодує і не напоїть. — І гуска гірко заплакала.

Нільс зніяковів: він пригадав, що й Мартіну колись перепадало від нього.

Може, і Мартін згадав про це, але з делікатності не подав виду. А Марті він сказав:

— Годі плакати! Ми з Нільсом зараз щось придумаємо.

— Я вже придумав! — крикнув Нільс. — Вона полетить з нами.

— Атож, звичайно, вона полетить з нами, — зрадів Мартін. Йому дуже сподобалася пропозиція Нільса. — Правда, Марто, ви полетите з нами?

— Ох, це було б славно, — сказала Марта, — але я майже не вмію літати. Нас, домашніх гусей, ніхто цього не навчає.

— Нічого, ви самі навчитеся, — сказав Мартін. — Повірте мені, це не так уже й важко. Треба тільки твердо пам'ятати, що літати високо легше, ніж літати низько, а літати швидко легше, ніж літати поволі. От і вся наука. Я тепер це добре знаю! Ну, а якщо за правилами не вийде, можна і без правил — потихеньку, полегеньку, над самим ліском. Тільки що, відразу спустимося на землю і відпочинемо.

— Що ж, коли ви такі люб'язні, я із задоволенням пристану до вашої компанії, — сказала гуска. — Повинна вам зізнатися, що, поки я жила тут сама, вчилася літати. Ось побачите.

І Марта побігла по лужку, змахуючи на ходу крильми. Потім раптом підстрибнула і полетіла.

— Чудово! Чудово! Ви відмінно літаєте! — вигукнув Мартін. — Нільсе, сідай швидше!

Нільс застрибнув йому на спину, і вони вирушили в путь.

Марта виявилася дуже здібною ученицею. Вона весь час летіла нарівні з Мартіном, не відстаючи від нього.

Зате Мартін ніколи ще не літав так повільно. Він ледь ворушив крильми і раз у раз улаштовував привал.

Нільс навіть злякався. Він нахилився до самого вуха гусака і зашепотів:

— Що з тобою, Мартіне? Невже ти захворів?

— Тихіше, тихіше, — теж пошепки відповів Нільсу Мартін і покосився на Марту. — Як ти не розумієш! Адже вона летить уперше. Забув, як мені доводилося спочатку!

Так вони і летіли упівсили. Добре, що ніхто їх не бачив. Усі пташині зграї давно пролетіли мимо.

2

Щоразу, коли Нільс дивився вниз, йому здавалося, що вся земля подорожує разом із ним.

Поволі тяглися поля і луги.

Бігли річки — то спокійно розливаючись по долинах, то шумно перестрибуючи через кам'янисті пороги.

Дерева, упираючись корінням у землю, піднімалися по горах до самих вершин, а потім збігали по схилах — то поодинці, то густим лісом.

А сонце озирало всю землю й усіх підбадьорювало:

— Вперед! Вперед! Веселіше!

Але що далі Нільс летів на північ, то менше ставало у нього супутників. Першими попрощалися з Нільсом вишневі та яблуневі дерева. Вони кивали йому услід, нахиляючи голови в пишних білосніжних шапках, неначе хотіли сказати: "Далі нам не можна! Ти гадаєш, що це сніг на наших гілках? Ні, це цвіт. Ми хвилюємося, що його прихопить уранішнім морозом і він облетить завчасу. Тоді не буде врожаю ні вишень, ані яблук. Ні, ні, далі нам не можна!"

Потім залишилася позаду рілля, а з нею і села. Адже в селах живуть селяни. Як же їм бути без полів, на яких вони вирощують хліб!

Зелені луки, де паслися корови та коні, знехотя звернули убік, поступаючись дорогою грузьким мочарам.

А куди поділися ліси? Ще недавно Нільс летів над такими хащами, що за верхівками дерев і землі не було видно.

Але зараз дерева наче посварилися. Ростуть урозбрід, кожне само по собі. Буків давно уже й слід простиг.

Ось і дуб зупинився, наче задумався, — чи йти далі?

— Крокуй, крокуй! — крикнув йому згори Нільс. — Чого ти боїшся?

Дуб гойднувся вперед, знову задумався, та так і застиг на місці.

— Ну й стій собі, якщо ти такий упертий! — розсердився Нільс. — Он берізки і сосни хоробріші за тебе!

Але берези і сосни теж злякалися півночі. Вони скорчилися і пригнулися до самісінької землі, наче хотіли сховатися від холоду.

А сонце котилося по небу і невтомно світило.

— Не розумію, — сказав Мартін, — летимо, летимо, а вечір все ніяк не наступить. Так спати хочеться!

— І мені дуже хочеться! — сказала Марта. — Очі злипаються.

— І я б залюбки подрімав, — сказав Нільс. — Бачиш, Мартіне, он лелеки на болоті сплять. Тут, у Лапландії, все по-іншому. Може, тут замість місяця цілу ніч сонце світить? Давай і ми привал влаштуємо.

Так вони і порішили.

З

Наступного дня Нільс, Мартін і Марта побачили громаддя Сірих скель над Круглим озером.

— Ура! — закричав Нільс. — Прилетіли! Кидай якір, Мартіне! Вони опустилися на берег, поросли густим комишем.

— Ну що, Мартіне? Радий? — говорив Нільс. — Подобається тобі? Диви, тут і трава не проста, а лапландська, і комиш, напевне, лапландський, і вода в озері лапландська!

— Так, так, все просто чудово, — ґелґотав Мартін, а сам навіть не глянув ні на що.

Щиро кажучи, його зараз не цікавило, лапландська тут трава чи якась інша.

Мартін був чимось стурбований.

— Послухай, Нільсе, — тихенько сказав він, — як же нам бути з Мартою? Акка Кебнекайсе, звичайно, хороша птиця, але надто вже строга. Адже вона може Марту і не прийняти у зграю.

— Прийняти прийме... — сказав Нільс. — Тільки знаєш що, давай учинимо так: Марту поки що тут залишимо і з'явимося самі. Улучимо слушну мить і в усьому зізнаємося Аццi. А вже потім за Мартою злітаємо.

Вони заховали Марту в комишах, назбирали їй про запас водоростей, а самі пішли шукати свою зграю.

Вони поволі пробиралися по берегу, зазираючи за кожен кущик молодого верболозу, за кожну купину.

Скрізь кипіла робота — переселенці облаштовували нові помешкання. Хто тягнув у дзьобі гілочку, хто жмут трави, хто клаптик моху. У декого гнізда були вже готові, й сусіди із заздрістю поглядали на щасливих господарів, які відпочивали в нових домівках.

Але все це були чужі гуси. Нікого зі своїх Нільс і Мартін не знаходили.

— Може, ви знаєте, де зупинилася Акка Кебнекайсе? — питали вони кожного стрічного.

— Як не знати! Вона аж до скель полетіла. Облаштувалася під старим орлиним гніздом, — відповідали їм.

Нарешті вони побачили високу скелю і на ній гніздо — наче величезна корзина, вона приліпилася до кам'яної кручі.

— Ну, здається, прийшли, — сказав Нільс.

І справді, назустріч їм уже бігли і летіли друзі. Гуси обступили Мартіна та Нільса щільним гуртом і радісно ґелґотали:

— Нарешті! Прилетіли!

— Де це ви пропадали?

— Ви що, літати розучилися? — кричали їм зусібіч.

— Акко! Акко Кебнекайсе! Зустрічай гостей! Акка неквапом підійшла до них.

— Знайшли черевичок? — запитала вона.

— Атож знайшли, — весело відповів Нільс і притупнув каблучком. — Поки шукали, ледь голів не втратили. Зате разом із черевичком ми знайшли Мартінові наречену.

— Оце добре, — кивнула Акка. — Я й сама вже думала, що треба його одружити, а то йому самому нудно буде. Адже він молодий гусак. Ну, де ж ваша наречена?

— А вона тут, неподалік. Я миттю злітаю за нею, — зрадів Мартін і полетів за Мартою.

4

За кілька днів біля підніжжя Сірих скель виросло ціле гусяче місто.

Мартін із Мартою теж обзавелися власним житлом. Уперше в житті довелося їм жити своїм господарством. Спершу це було не дуже легко. Адже що там не кажи, а домашні гуси зманіжений народ. Звикли жити, нічим не переймаючись, — будинок для них завжди готовий, обід щодня в кориті подають. Тільки й діла — їж та гуляй! А тут і житло треба самим будувати, і про прожиток самим піклуватися.

Але все-таки домашні гуси — це гуси, і Мартін із Мартою чудово зажили в новому домі.

Нільсу теж спочатку доводилося важко. Гуси, звичайно, клопоталися про нього — всією зграєю змайстрували для нього тепле, красиве гніздо. Але Нільс не захотів у ньому жити — як-не-як він людина, а не птиця, і йому потрібен дах над головою.

Нільс вирішив побудувати собі справжній будинок.

Передусім на рівному місці він накреслив чотирикутник, — ось початок будови і закладено. Після цього Нільс забив по кутках довгі кілочки. Він сідав Мартінові на дзьоба, і Мартін, витягнувши шию, піднімав його якомога вище. Нільс установлював кілочок в самісінький кут і каменем вбивав у землю.

Тепер залишалося звести стіни. Мартіну і тут знайшлася робота. Він підносив у дзьобі палички-колоди, укладав їх одна на одну, а Нільс зв'язував їх травою. Потім ножиком вирізав у стіні двері та віконце й узявся за найголовніше — за дах.

Дах він сплів з тонесеньких гнучких гілочок, як у селі плетуть кошики. Він і вийшов, як кошик: увесь просвічував.

— Нічого, світліше буде, — утішав себе Нільс.

Коли будиночок був готовий, Нільс запросив до себе в гості Акку Кебнекайсе. До середини вона, звичайно, зайти не могла — через двері пролізала тільки її голова. Зате вона прискіпливо оглянула все зовні.

— Будиночок хороший, — сказала Акка, — а от дах ненадійний: ні від сонця під таким дахом не сховаєшся, ні від дощу. Але цьому лихові можна зарадити. Зараз майстрів тобі пришлю.

І вона кудись полетіла.

Повернулася вона з цілою зграєю ластівок. Ластівки закружляли, заметушилися над будовою: вони відлітали, прилітали і невтомно стукали дзьобами по даху і стінах. Не минуло й години, як будиночок був зусібіч обліплений товстим шаром глини.

— Краще за всяких штукатурів працюють! — весело закричав Нільс. — Молодці, ластівки!

Так потроху все й налагодилося.

А невдовзі з'явилися нові турботи: у кожному будинку запищали пташенята.

Тільки в гнізді Акки Кебнекайсе було як і раніше тихо. Хоча сама вона і не вивела жодного пташеняти, клопотів у неї було хоч відбавляй. Від ранку до вечора вона літала від гнізда до гнізда і показувала недосвідченим батькам, як слід годувати пташенят, як учити їх ходити, плавати й пірнати.

У Мартіна і Марти вивелося п'ятірко довгоногих гусенят. Батьки довго думали, як би назвати своїх первістків, та все не могли вибрати відповідних імен. Усі імена були негідні їхніх красенів.

То ім'я було дуже коротким, то вельми довгим, то надто простим, то геть мудрагельським, то подобалося Мартіну, але не подобалося Марті, то подобалося Марті, але не подобалося Мартіну.

Так, напевно, вони і сперечалися б ціле літо, якщо б у суперечку не втрутився Нільс. Він одразу придумав імена всім п'ятьом гусеняткам.

Імена були не довгі, не короткі й дуже красиві. Ось які: Юксі, Каксі, Кольме, Нельє, Війсі. Українською це означає: Перший, Другий, Третій, Четвертий, П'ятий. І хоча всі гусенятка побачили світ одночасно, Юксі раз у раз нагадував своїм братам, що він перший вилупився з яйця, і вимагав, щоб усі його слухалися.

Але брати і сестри не бажали його слухатися, й у гнізді Мартіна не припинялися суперечки і чвари.

"Весь у батька, — думав Нільс, спостерігаючи з Юксі. — Той теж завжди скандалив на пташиному дворі, нікому проходу не давав. Зате тепер який хороший гусак..."

Разів із десять на день Мартін і Марта запрошували Нільса на сімейний суд, і він залагоджував усі суперечки, карав винних, утішав скривджених.

Нільс був строгим суддею, й усе-таки гусенятка дуже його любили. Це й зрозуміло: він гуляв із ними, учив їх стрибати через паличку, водив з ними хороводи. Як же було його не любити!

Розділ чотирнадцятий. Приймак

1

Був теплий ясний день. До полудня сонце припекло, а в Лапландії навіть улітку це буває нечасто.

Того дня Мартін і Марта вирішили дати своїм гусеняткам перший урок плавання.

На озері вони побоювалися учити їх — як би не скоїлося якої біди! Та й самі гусенятка, навіть хоробрий Юксі, нізащо не хотіли лізти в холодну озерну воду.

На щастя, напередодні пройшов сильний дощ, і калюжі ще не висохли. А в калюжах вода і тепла і неглибока. Й ось на сімейній раді було вирішено навчати гусенят плавати спочатку в калюжі. Їх вишикували парами, а Юксі, як найстарший, ішов попереду.

Біля великої калюжі всі зупинилися. Марта зайшла у воду, а Мартін із берега підштовхував до неї гусенят.

— Сміливіше! Сміливіше! — покрикував він на пташенят. — Дивіться на свою матір і наслідуйте її у всьому.

Але гусенятка тупцяли на краю калюжі, а далі не йшли.

— Ви зганьбите всю нашу родину! — насварила їх Марта. — Негайно йдіть у воду!

І вона спересердя вдарила крильми по калюжі.

Гусенятка як і раніше тупцювали на місці.

Тоді Мартін підхопив Юксі дзьобом і поставив його прямо посеред калюжі. Юксі відразу по саму потилицю пішов під воду. Він запищав, заборсався, відчайдушно забив крильцями, запрацював лапками і… поплив.

За хвилину він уже чудово тримався на воді й із гордим виглядом позиркував на своїх нерішучих братів і сестер.

Це було так образливо, що брати і сестри тут же полізли у воду і запрацювали лапками анітрохи не гірше за Юксі. Спочатку вони намагалися триматися ближче до берега, а потім осміліли і теж попливли на саму середину калюжі.

Услід за гусенятками і Нільс вирішив було скупатися.

Але цієї миті якась широка тінь накрила калюжу.

Нільс підняв голову. Прямо над ними, розпластавши величезні крила, ширяв орел.

— Швидше на берег! Рятуйте пташенят! — закричав Нільс Мартіну і Марті, а сам помчав шукати Акку…

— Ховайтеся! — кричав він по дорозі. — Рятуйтеся! Стережіться!

Стривожені гуси визирали з гнізд, але, побачивши в небі орла, тільки відмахувалися від Нільса.

— Та що ви, осліпли всі, чи що? — надривався Нільс. — Де Акка Кебнекайсе?

— Я тут. Чого ти кричиш, Нільсе? — почув він спокійний голос Акки, і голова її висунулася з комишів. — Чому ти лякаєш гусей.

— Та хіба ви не бачите? Орел!

— Ну, звичайно ж, бачу. Ось він уже спускається.

Нільс, вирячивши очі, дивився на Акку. Він анічогісінько не розумів.

Орел наближається до зграї, й усі спокійнісінько сидять, ніби це не орел, а звичайнісінька ластівка.

Ледь не збивши Нільса з ніг широкими сильними крильми, орел сів біля самісінького гнізда Акки Кебнекайсе.

— Привіт друзям! — весело сказав він, клацнувши своїм страшним дзьобом.

Гуси повилазили з гнізд і привітно закивали орлу.

А стара Акка Кебнекайсе вийшла йому назустріч і сказала:

— Вітаю, вітаю, Горго. Ну, як живеш? Розповідай про свої подвиги!

— Та вже краще мені про свої подвиги не розповідати, — відповів Горго. — Ти мене не вельми за них похвалиш!

Нільс стояв осторонь, дивився, слухав і не йняв віри своїм очам, ні своїм вухам.

"Що за дива! — думав він. — Здається, цей Горго навіть побоюється Акки. Ніби Акка — орел, а він — звичайнісінький гусак".

І Нільс підійшов ближче, щоб трохи краще роздивитися цього дивовижного орла.

Горго теж втупився в Нільса.

— А це що за звір? — запитав він Акку. — Чи не людської він породи?

— Це Нільс, — сказала Акка. — Він справді людської породи, та понад те наш найкращий друг.

— Друзі Акки — мої друзі! — урочисто сказав орел Горго і злегка нахилив голову.

Потім він знову обернувся до старої гуски.

— Сподіваюся, вас тут без мене ніхто не кривдить? — запитав Горго. — Ви тільки подайте знак, і я з будь-ким поквитаюся!

— Ну, ну, не зазнавайся, — сказала Акка і злегенька стукнула орла дзьобом по голові.

— А що, хіба не так? Хіба сміє хто-небудь із пташиного народу суперечити мені? Щось я таких не знаю. Мабуть, тільки ти! — І орел ласкаво поплескав своїм величезним крилом по крилу гуски. — А зараз мені пора, — сказав він, зупинивши орлиний погляд на сонці. — Мої пташенята захрипнуть од крику, якщо я запізнюся з обідом. Адже вони всі — в мене!

— Ну, спасибі, що відвідав, — сказала Акка. — Я тобі завжди рада.

— До скорого побачення! — вигукнув орел.

Він змахнув крильми, і вітер зашумів над гуртом гусей.

Нільс довго стояв, задерши голову, і дивився на зникаючого в небі орла. Раптом із густих комишів пролунав боязкий голос Мартіна.

— Що, полетів? — пошепки запитав він, вилазячи на берег.

— Полетів, полетів, не хвилюйся, його й не видно вже! — сказав Нільс.

Мартін повернувся назад і закричав:

— Марто, діти, вилазьте! Він полетів! Із хащі визирнула стривожена Марта.

Марта огляділася довкола, потім подивилася на небо і лише тоді вийшла з комишів. Крила її були широко розправлені, а під ними тислися перелякані гусенята.

— Невже це був справжній орел? — запитала Марта.

— Справжнісінький, — сказав Нільс. — І страшний такий. Кінчиком дзьоба зачепить — до смерті приб'є. А поспілкуєшся з ним трохи — навіть і не скажеш, що це орел. З нашою Аккою, як із рідною матір'ю, розмовляє.

— А як іще йому зі мною розмовляти? — сказала Акка. — Я йому трохи не матір'ю й доводжуся.

Тут уже Нільс зовсім розкрив рота від здивування.

— Атож, Горго — мій прийомний син, — сказала Акка. — Нумо до гурту, я вам зараз усе розповім.

І Акка розповіла їм дивовижну історію.

2

Кілька років тому старе порожнє гніздо на Сірій скелі не було порожнім. У ньому жили орел із орлицею.

Усі гуси і качки, що прилітали на літо до Лапландії, облаштовувалися подалі від цієї страшної скелі. Тільки Акка Кебнекайсе щороку приводила сюди свою зграю.

Акка не випадково вибрала це місце. Орли були небезпечні сусіди, але й надійні стражі. Жоден хижак не насмілювався наблизитися до Сірих скель відтоді, як там оселились орли. Зграя Акки Кебнекайсе могла не боятися ні яструбів, ні шулік, ані кречетів, зате їй доводилося остерігатися самих стражів.

Щойно орли прокидались, як вилітали на полювання. Але ще раніше, ніж прокидалися орли, прокидалась Акка. Сховавшись у чагарях, вона стежила, куди вони полетять.

Якщо орли зникали за вершинами скель, зграя могла спокійно хлюпатися в озері і ловити водяних павуків. Якщо ж орли кружляли над долиною, усі відсиджувались у своїх гніздах.

Опівдні Акка знову виходила на розвідку — цієї пори орли поверталися з полювання. Навіть здалеку, за їх польотом, Акка вгадувала, вдалий чи невдалий був у них день.

— Стережіться! — кричала вона своїй зграї, коли орли поверталися з порожніми кігтями.

— Небезпека минула! — кричала вона, бачачи, що орли тягнуть у кігтях крупну здобич.

Але одного разу орли, вилетівши рано-вранці, звичної пори не повернулись у гніздо.

Акка довго сиділа в своєму прихистку, виглядаючи в небі орлів, але так і не дочекалася їх повернення.

Наступного ранку Акка вийшла на розвідку ще раніше, ніж завжди. Вже сонце було ген-ген де, а орли не показувалися.

"Мабуть, учора вони так і не повернулися до гнізда", — подумала Акка.

Вона не бачила їх і опівдні на скелястому майданчику, де орли завжди ділили принесену здобич.

Третього дня все було як і раніше. Орли не вилітали з гнізда і не поверталися в нього.

Тоді Акка зрозуміла, що з ними скоїлося якесь лихо, і сама полетіла до скелі. Ще здалеку вона почула злий і жалібний крик, що долинав із орлиного гнізда. У гнізді, серед обгризених кісток, стара Акка побачила незграбне, потворне пташеня. Воно було покрите рідким пухом, на маленьких безпорадних крилах стирчали прямі жорсткі пір'їнки, а гострий загнутий донизу дзьоб був зовсім як у дорослого орла.

— Я їсти хочу, їсти! — кричало воно і широко роззявляло дзьоба.

Озирнувшись довкола, чи не підстерігають її де-небудь поблизу орли, Акка сіла на край гнізда.

— Нарешті! Хоч хтось з'явився! — закричало пташеня, побачивши Акку. — Що ти принесла? Давай швидше, я їсти хочу!

Акка вкрай розгнівалася.

— Я ще до тебе в няньки не наймалася! — нагримала вона на пташеня. — Де твої батько з матір'ю?

— Не знаю! — запищало пташеня. — Вони вже два дні не повертаються. Ну, чого ти сидиш отут? Ти що, не чуєш? Я їсти хочу! Їсти! Їсти! Дай мені швидше їсти!

Акка пожаліла пташеня. Все-таки сирота — ні батька, ні матері. І вона вирушила йому за кормом.

Акка виловила в озері велику форель і принесла пташеняті. Побачивши, що гуска щось тягне, орля витягло шию, й Акка кинула йому свою здобич прямо в розкритого дзьоба.

Але орля відразу виплюнуло рибу.

— Ти вважаєш, що я їстиму таку гидоту? Зараз же принеси мені куріпку або зайця, чуєш? — зашипіло воно і заклацало дзьобом, наче вирішило розтерзати Акку.

Акка строго глянула на нього, клюнула його раз, другий і, коли орля принишкло, сказала:

— Запам'ятай добре, панькатися з тобою ніхто не буде. Твої батько і мати, напевно, загинули, і якщо ти не хочеш померти з голоду, ти повинен їсти те, що тобі дають.

Потім вона розшукала на дні гнізда форель, яку виплюнуло орля, і знову поклала її перед ним.

— Їж! — наказала вона.

Орля злісно глянуло на Акку, але рибу з'їло.

Відтоді щодня уранці, опівдні й увечері Акка літала до орлиного гнізда і годувала свого вихованця. Вона носила йому рибу, жаб, черв'яків, і орля покірно все їло.

Так тривало доти, аж поки Акка почала линяти.

Востаннє вона ледь дісталася до орлиного гнізда, гублячи по дорозі пір'я.

— Слухай, — сказала вона орляткові, — я до тебе більше не зможу прилітати. Перенести тебе вниз на своїй спині я теж не можу. Або ти самостійно спустишся в долину, або ти помреш з голоду. Не приховую — цей перший політ може коштувати тобі життя. До землі далеко, а ти ще не вмієш літати.

Але орля було не з боязких. Воно видерлося на край гнізда, подивилося вниз — чи й справді так далеко до тієї самої землі — і сміливо стрибнуло.

Акка з тривогою стежила за ним. Своїх дітей у неї давно вже не було, і це чуже пташеня стало їй дорогим, наче рідний син.

На щастя, все обійшлося благополучно. Спочатку орля кілька разів перекинулося в повітрі, але вітер допоміг йому — випростав його крила, і воно, ціле й неушкоджене, сіло на землю.

Ціле літо орлятко прожило в долині разом із гусенятами і дуже з ними подружилося. І воно вважало себе теж гусеням, і ні в чому не хотіло відставати від своїх товаришів. Гусенята йшли на озеро — і орля з ними. Гусенята у воду — і воно у воду. Але гусенята, жваво працюючи лапками, легко і швидко допливали до середини озера. А орля, хоч як старалося, хоч як било кігтями по воді, відразу ж захлиналося і тут же, біля самісінького берега, йшло на дно.

Не раз Акка витягала свого вихованця з озера ледь притомного і довго трясла його, поки він знову починав дихати.

— Чому я не можу плавати, як інші? — питало в неї орля.

— Поки ти лежав у своєму гнізді, в тебе виросли дуже довгі кігті, — відповідала йому Акка. — Але не горюй, з тебе все-таки вийде хороший птах.

Зате коли настала пора гусенятам учитися літати, ніхто з них не міг наздогнати Горго. Горго літав вище за всіх, швидше за всіх, далі за всіх.

Невдовзі навіть широка долина стала для нього занадто тісною, і він пропадав цілими днями десь за озером і за горами. Щоразу він повертався злий і стурбований.

— Чому куріпки і козенята тікають і ховаються, коли моя тінь падає на землю? — питав він Акку.

— Поки ти лежав у своєму гнізді, в тебе виросли занадто великі крила, — відповідала Акка. — Але не горюй, з тебе все-таки вийде хороший птах.

— А чому я їм рибу і жаб, а інші гусенятка скубуть травицю і клюють жуків? — питав він Акку.

— Тому що я не могла приносити тобі іншого корму, поки ти жив на своїй скелі, — відповідала йому Акка. — Але не горюй, з тебе все-таки вийде хороший птах.

Восени, коли гуси вирушили в далеку путь на південь, Горго полетів із ними. Але він ніяк не міг навчитися тримати стрій під час польоту. Раз у раз він відлітав далеко уперед, потім знову повертався і кружляв над зграєю.

Інші птахи, побачивши орла серед диких гусей, здіймали тривожний крик і круто звертали убік.

— Чому вони бояться мене? — питав Горго. — Хіба я не такий самий гусак, як ви?

Якось вони пролітали над селянським обійстям, на якому кури та півні мирно порпалися в смітнику.

— Орел! Орел! — закукурікав півень. І всі кури миттю кинулися навтьоки. Цього разу Горго не стримався.

"Телепні! — подумав він. — Вони незугарні навіть відрізнити дику гуску від орла. Ну гаразд, я провчу їх!"

І, склавши крила, він каменем упав на землю.

— Я покажу тобі, який я орел! — кричав він, розкидаючи сіно, під яким сховався півень. — Ти запам'ятаєш, який я орел! — кричав він і бив півня дзьобом.

Увечері на привалі, коли всі гуси вже заснули, Акка довго сиділа в роздумах.

Вона розуміла, що настав час розлучатися з орлом. Вона сама вигодувала його, виховала, і їй було шкода відпускати його. Але нічого не вдієш, він повинен знати, що він орел, і повинен жити, як годиться орлам.

Акка встала і пішла шукати свого вихованця, що мирно спав серед гусей...

Тієї ночі удосвіта Горго покинув зграю.

Але щороку, коли гуси поверталися до Лапландії, Горго прилітав у долину біля Сірих скель.

Це був могутній і сміливий орел. Навіть родичі побоювалися його і ніколи не вступали з ним у суперечку. Лісові птахи лякали його ім'ям неслухняних пташенят. Гірські козли тремтіли, як боязкі зайчата, угледівши його тінь. Він нікого не щадив, він бив свою здобич без промаху. Але за все своє життя він жодного разу не полював біля Сірих скель і не займав навіть кінчиком кігтя жодну дику гуску.

Розділ п'ятнадцятий. Совина таємниця

1

День за днем ішов мирно і тихо. Кожен день був схожий на попередній як дві краплі води.

На озері біля Сірих скель виросло справжнє пташине місто. Зусібіч його захищали від чужих очей гори. Жоден звір туди не заглядав, а про людей і говорити годі. Та й звідки там узятися людям? Що їм робити серед боліт і каміння?

— Невже в усій Лапландії немає жодної людини? — говорив Нільс Мартіну.

— Немає, і добре, що немає, — відповідав Мартін. — Ти вже мені пробач, але нам, гусям, непогано відпочити від людей.

Та Нільс був із ним не згоден. Щиро кажучи, йому іноді хотілося відпочити від гусей, хоч він їх і любив.

— А онде, за горами, — не вгамовувався Нільс, — невже теж тільки птахи живуть?

Стара Акка почула цю розмову і підійшла до Нільса.

— Хочеш сам побачити, що там, за горами? — сказала Акка. — Я вже теж думала — ну що ти, наче нянька, сидиш цілими днями з гусенятами? Хочеш, полетимо завтра? Треба тобі побачити нашу Лапландію.

Наступного дня Нільс прокинувся швидше за всіх. Навіть Акка ще спала. А вона ж прокидалася першою в усій зграї. Нільс не зважився розбудити гуску. Він закрокував туди-сюди біля сплячої Акки. Ходить неначе тихо, а таки й наступить, немов ненавмисно, на сучок. Ну, гуска й прокинулася.

— Що, не терпиться тобі? — сказала вона. — Я й сама залюбки розімну крила.

І все-таки Акка спочатку обійшла, як і годиться, всі гнізда, пересвідчилася, що нічого лихого ні з ким за ніч не скоїлося, і лише тоді зважилася покинути свою зграю.

Пасмо за пасмом перед Нільсом відкривалися гори. Вони неначе виштовхували одна одну, кожна хотіла піднятися вище, ближче до сонця і зір.

На найвищих вершинах лежав сніг. Сніг був білий-білий, він виблискував і іскрився на сонці, а в ущелинах, куди сонячне проміння не могло зазирнути, сніг здавався блакитним, як небо.

Дивлячись на ці вершини, Нільс пригадав казку про одноокого троля. Ось яка була ця казка.

Жив колись в лісі одноокий троль.

Задумав він побудувати собі будинок — такий, як у людей.

І побудував. Будинок вийшов чудовий. Від стіни до стіни — верста, від підлоги до стелі — три версти. Одне тільки зле — печі в будинку немає. Мабуть, троль не помітив своїм одним оком, що люди у своїх будинках складають печі.

Зима по лісу гуляє. А троль сидить у своєму будинку і тремтить від холоду.

— Нікуди цей будинок не годиться! — розсердився троль. — Треба новий будувати. Тільки тепер я буду розумнішим. Побудую будинок ближче до сонця — хай воно мене гріє.

І троль узявся до роботи. Він скрізь збирав каміння і нагромаджував його дедалі вище.

Скоро гора з каміння піднялася ледь не до самих хмар.

— Ось тепер, мабуть, досить! — сказав троль. — Тепер я побудую собі будинок на вершині цієї гори. Житиму під боком у самого сонця. Вже поряд із сонцем не замерзну!

І троль поліз на гору.

Та що це?! Що вище він лізе, то холодніше стає.

Дістався до вершини.

"Ну, — гадає, — звідси до сонця рукою подати"

А в самого від холоду зуб на зуб не попадає.

Троль цей був упертий: якщо вже йому в голову що западе, нічим не виб'єш. Вирішив на горі побудувати будинок — і побудував.

Сонце неначе близько, а холод все одно до кісток пробирає.

Так цей дурний троль і замерз.

"І чому воно так? — гадав Нільс, щулячись від холодного повітря. — Адже вгорі справді ближче до сонця, а чому ж холодніше?"

Цієї миті Акка, наче підслухавши його думки, рушила вниз.

Гори під ними розступилися, і тепер вони летіли над долиною. Долину перетинала вузесенька стрічка річки.

А що це за дивні горбики на березі? Круглі, загострені… І дим із них снується!

Дим! Отже, там живуть люди! Ну звичайно ж, у Лапландії живуть лопарі. І горби — це не горби, а житла. Їх роблять так: забивають у землю кілька жердин, а потім обтягують оленячими шкурами. І називаються такі будинки чумами.

Нільс знав про це з розповідей шкільного вчителя. А зараз він усе бачив на власні очі!

Ось між чумами бродять якісь тварини. На головах у них стирчать роги. Так це ж олені! Ціле стадо лапландських домашніх оленів! У крайньому чумі палало багаття. Дівчинка-лопарка щось пекла на розпеченому камінні.

На дівчинці були хутряні штани і довга сорочка, теж хутряна. Нільс здогадався, що це не хлопчик, а дівчинка, тільки по тому, що дві довгі чорні кіски весь час спадали вперед, коли вона нахилялася. А дівчинка їх знай лише відкидала на спину, щоб вони не потрапили у вогонь.

Раптом Акка Кебнекайсе повела головою направо, наліво і, коли переконалася, що поряд із дівчинкою нікого немає, спустилася зовсім низько. Нільс навіть відчув жар від багаття і запах гарячого тіста. Акка пролетіла над дівчинкою одне коло, друге...

Дівчинка підняла голову і з подивом оглянула гуску. Мабуть, вона подумала: "Що за дивна птиця! Здається, їй щось від мене треба..." А гуска злетіла вище і знову закружляла над маленькою лопаркою.

Тоді дівчинка засміялася, схопила з каменя гарячого коржика і простягла його птиці. Акка підчепила коржик дзьобом і швидко відлетіла геть.

Нільс ледве встиг крикнути дівчинці: "Спасибі!" Адже він відразу здогадався, для кого це Акка Кебнекайсе випросила частування.

У невеликій улоговині стара гуска із Нільсом чудово поснідали. Акка скубла рідку траву, що пробивалася з-під каміння, а Нільс їв коржик. Справжній коржик зі справжнього борошна, білого, ще гарячий! Йому здавалося, що нічого смачнішого на світі не має. І він намагався на довше розтягти це задоволення.

На Кругле озеро біля Сірих скель вони повернулися тільки надвечір.

2

Літо добігало кінця. Гусенятка підростали і радували батьківські серця. Якщо й спалахували коли-небудь сварки у зграї Акки Кебнекайсе, то, мабуть, тільки через суперечку, чиї діти кращі.

Особливо пишалися своїм потомством Мартін і Марта.

Нільс теж вважав, що їхні діти найкрасивіші. Білі, наче сніг у горах, без єдиної цяточки, і лише дзьоби і лапи червоні, як брусниця.

Крила у гусенят уже трохи зміцніли, і Мартін кожного ранку навчав гусенят літати. Спочатку вони ледь піднімалися над землею — змахнуть кілька раз крильцями і знову опустяться на траву. Потім вони злітали дедалі вище і держалися в повітрі дедалі довше.

Марта теж училася літати. Вона бралася до уроків увечері, коли гусенятка вже спали, — не можна ж ганьбитися перед дітьми, що вона, мати великої родини, теж ледь літає.

Мартін змушував Марту круто повертати на льоту, змахувати крильми врівні з його крильми, здійматися в повітря не з розгону, а прямо з місця. Тобто, навчав її всього того, чого сам навчився у диких гусей за довгу путь від Вестменхега до Лапландії. І Марта старалася щосили. Адже наближався час, коли зграя Акки Кебнекайсе покине Лапландію і пуститься в зворотну путь.

А цей час був не за горами.

Одного разу Мартін підійшов до Нільса. Він устромив голову в двері його будиночка і заговорив.

— Не розумію, — сказав він, — доки це Акка Кебнекайсе триматиме нас у Лапландії? Зима от-от нагряне, а вона і гадки про повернення не має. Швидше б додому! Гусеняток би всім показати — і родичам, і курям, і коровам. Марту б зі всіма познайомити! Вже вона, безперечно, всьому пташнику сподобається! Ще б пак, адже така красуня!

Нільс теж думав: "Правду каже Мартін. Пора вже нам додому! Ох і зрадіють батько з матір'ю, коли я замість одного гусака цілий виводок приведу. Вони, звичайно, думають, що ми давно загинули — і я, і Мартін. І раптом — на маєш! — відчиняються двері, і входять одне за одним: спершу Юксі, за Юксі — Каксі, за Каксі — Кольме, за Кольме — Нельє, за Нельє — Війсі, за Війсі — Мартін із Мартою, а за ними я... "Здрастуйте, любі батьки! Приймайте гостей!.." Що тут зчиниться! Батько з матір'ю

навіть заплачуть від радості. Всі сусіди збіжаться, всі хлоп'ята! "Де ж ти пропадав ціле літо?" — запитають. А я скажу: "На гусакові до Лапландії літав..."

Але тут Нільс пригадав, що він тепер зовсім не схожий на колишнього Нільса. Мати і батько, може, й не впізнають його...

Сусідські хлопці насміхатимуться, дражнитимуть, з сачком за ним ганятимуться, як він колись сам ганявся за гномом.

"Ні, краще вже не повертатися, поки не стану справжньою людиною, — подумав Нільс. — Та коли це ще буде! І що це за таємниця, про яку казали сови?"

Але Мартіну він сказав:

— А чи не буде нам удома нудно? Щодня одне й те саме. Дім та двір, двір та дім! Знаєш що, рушаймо краще з дикими гусьми за море.

— Ти що! Ти що! — злякався Мартін.

Адже він усе-таки був домашнім гусаком. Тепер, коли Мартін довів зграї Акки Кебнекайсе, що він анітрохи незгірш за диких гусей, йому хотілося тільки одного — спокійного життя в рідному пташнику. Вистачить з нього всіляких пригод! Він ситий ними по горло!

— Ти що! Ти що! — повторив Мартін. — А я гадав, що тобі теж хочеться додому.

Нільс не вдержався.

— Звичайно, хочеться! — вигукнув він. — Та годі про це базікати! Тобі добре. Он ти який великий став, мені на тебе за-раз навіть вилазити

важко. А я анітрохи не виріс. Ну поміркуй сам: як я такий батькові та матері на очі покажуся? Повертайся сам додому, а я залишуся з гусьми. Акка мене тепер не прожене.

— Та ні, я без тебе додому не повернуся, — сказав Мартін. — Так не годиться — кидати друга в біді. — Мартін задумався на мить. — Чуєш, Нільсе, ти б поговорив з Аккою. Напевно, вона допоможе тобі, щось-таки придумає. Адже вона все на світі вміє. Орла і то приручила.

— Атож! — зрадів Нільс. — Піду-но я пораджуся з Аккою.

Наступного дня Нільс пішов до гнізда старої гуски.

— Здрастуй, Акко, — сказав він. — Мені треба поговорити з тобою.

— Говори, — сказала вона. — Я тебе слухаю.

Нільс помовчав.

— Розумієш, Акко, — сказав він нарешті, — я не завжди був таким. Я був справжнім хлопчиком, а гном узяв і зачаклував мене...

Акка Кебнекайсе зовсім не здивувалася.

— Та я про це здогадувалася, — сказала вона. — Що ж тепер робити?

— Ось я і хотів запитати тебе — що ж тепер мені робити? Ти найрозумніша серед усіх птахів, ти, мабуть, знаєш, як мені знову стати людиною. А якщо не знаєш, запитай, будь ласка, у сов, тобі вони не відмовлять.

— А чому ти так вважаєш, що сови знають? — запитала Акка.

— Я чув, як вони шепотілися і казали, що це страшна таємниця. Ще коли ми були в Гліммінгенському замку, підслухав. Тільки потім вони заговорили так тихо, що я ані слова не розібрав. Може, ти теж знаєш цю таємницю?

— Ні, я не знаю цієї таємниці, — сказала Акка. — Запитати у сов? Але ж вони мені не розкажуть. Я з ними не вельми дружна, з цими кумами… Але постривай! Дай мені три дні, можливо, я тобі допоможу.

З

Три дні Нільс не спав, не їв, не пив і лише чекав, коли нарешті Акка позве його і він дізнається, як звільнитися від чарів.

"Якщо Акка сама взялася за це, то це має вийти на гаразд, — думав Нільс. — Вона дарма обіцяти не буде!"

Він бачив, як наступного дня після їх розмови Акка полетіла кудись і повернулася тільки пізно ввечері.

Ніхто зі зграї не знав, куди і навіщо вона літала, — вона нікому не сказала про це, і ніхто не смів її запитати.

І Нільс не питав її ні про що. Правда, він намагався частіше попадатися їй на очі і придумував усяке, щоб узайве пройти мимо її гнізда, але Акка наче й не помічала його. А якщо і заводила мову з ним, то все про якісь дурниці.

"Може, не вийшло в неї нічого, — думав Нільс, — тому вона й мовчить? Краще б уже відразу сказала, відверто".

Наступного дня все було як і досі. Акка наче забула про Нільса.

Ніколи ще дні не тяглися для Нільса так поволі. Щоб якось згаяти час, Нільс вирішив полагодити дах на своєму будиночку, але, щойно узявся стругати прутики, відразу порізав собі пальця. Спробував міцніше прив'язати ґудзика, що висів на ниточці, та натомість відірвав його зовсім. Пішов збирати свіжу травичку для підстилки, та повертаючись назад, стільки разів падав, що всю траву розгубив.

Хоч за яку б справу він брався, нічого в нього не виходило, все валилося з рук. А тут іще гусенятка пристають, бігають за ним слідом.

Нільс намагався сховатися від них у своєму будиночку, але гусенятка і тут знайшли його. Вони щомиті прибігали до нього і, просунувши голови в двері, звали то на озеро, то на болото за ягодами.

— Не хочу, йдіть самі, — казав Нільс.

Так він і сидів сам у своєму будиночку. Минув день, минула ніч, і ще день минув. Акка його не звала.

Третього дня під вечір Нільс геть засмутився. Ось уже й усі жданики поїв, а стара Акка навіть не згадувала про нього. Й, уткнувшись обличчям у трав'яну підстилку, Нільс гірко заплакав. Він голосно схлипував, важко зітхав, і так жалів себе, що сльози трьома потоками лилися з його очей. Подушка давно промокла, обличчя розпухло, очі боліли, а він плакав і плакав, аж поки заснув.

І раптом хтось заґелґотав над самим його вухом, смикав його, тормосив, тряс. Нільс схопився на ноги.

Мартін, устромивши голову в Нільсову хатинку, голосно кричав:

— Швидше! Йди швидше! Тебе Акка кличе…

Акка сиділа в своєму гнізді, а поряд з нею на купині сидів орел.

"А він тут навіщо?" — здивувався Нільс і розгублено глянув на Акку.

— Ходи, ходи, — сказала Акка. — Ми саме тебе чекаємо. Потім вона повернулася до орла і трохи нахилила голову.

— Тепер розказуй, Горго.

— Усе гаразд. Був я в Гліммінгенському замку, познайомився з вашими совами, — весело заговорив орел.

"Ага! Отже, Акка посилала його до сов!" — подумав Нільс і насторожився.

— Ох і далеко живуть ваші приятельки! Я вже гадав, що не встигну вчасно повернутися. Навіть додому не залетів — просто сюди зі свіжими новинами. Та й із совами цими було чимало клопоту. Прилетів, а вони, бачте, сплять... Усе в них навпаки, все не як у птахів. Інші вночі мирно сплять, а ці за день виспляться добре, а вночі по лісу нишпорять. Одразу видно — злодійська порода...

— Але ти їх таки розбудив? — боязко запитав Нільс.

— Атож. Стану я з ними церемонитися! Я так погладив дзьобом одну, що й друга сова прокинулася. Лупають обидві очищами, охають, ахають, ухають. Зосліпу та спросоння нічого збагнути не можуть. Вони і так не вельми тямущі, а тут, видно, останній розум їм одібрало. "Неподобство! — кричать. — Хто посмів турбувати наш сон?" Ну, я їм показав, хто сміє. Вони тепер надовго запам'ятають.

— Навіщо ж ти з ними так! — з докором сказав Нільс. — Вони, напевно, розсердилися, тепер у них нічого не вивідати.

— Як це не вивідати? — обурився Горго. — Та я вже все вивідав.

— І що? Що вони сказали? — ледь вимовив Нільс.

— Ти мене не перебивай, — сказав Горго, — а слухай. Я їх питаю: "Ви чого між собою розпускаєте плітки, про чужі таємниці базікаєте?" Вони туди, сюди... "Що ти! — бурмочуть. — Ми не знаємо нічого і не розуміємо, які такі таємниці". Я знову потрусив їх трішки. "А, кажуть, знаємо, пригадали. Нахилися, будь ласка, ближче. Ми цю таємницю можемо повідомити тільки пошепки і лише на вухо". І зашипіли мені в обидва вуха, як змії. Ну, я не сова, я шептати не буду. Я тобі прямо скажу...

— Кажи ж бо, кажи! — придушеним голосом прошепотів Нільс.

— Важко тобі стати людиною, — сказав Горго. — Цей гном таке вигадав, що й не присниться.

— Та не муч його, — втрутилася Акка. — Кажи швидше.

— Так от: не бути тобі, Нільсе, людиною, поки хто-небудь з доброї волі не захоче стати таким самим маленьким, як ти.

— Та хто ж захоче стати таким, як я! — у відчаї вигукнув Нільс.

— Постривай, це ще не все. Якщо знайдеться такий, ти повинен одразу ж вимовити заклинання. І ні слова не переплутати. Я це заклинання сто разів повторив, поки запам'ятав. А зараз ти запам'ятовуй.

І Горго заговорив повільно й урочисто:

— Стань переді мною,

Як миша перед горою,

Як сніжинка перед тучею,

Як сходинка перед кручею,

Як перед місяцем зоря.

Бурум-шурум,

Крути-верти.

Хто ти? Хто я?

Був — я, став — ти

— Як, як ти сказав? — перепитав Нільс. — Шурум-крути? Бу-рум-верти? Я — був, став — ти?

— Ну от усе й переплутав! Це ж заклинання! Тут кожне слово має бути на місці. Поміркуй лише: чи хтось захоче стати таким, як ти, а ти своїм "бурум-крути" все зіпсуєш. Слухай спочатку.

І Горго промовив спочатку. А Нільс дивився йому прямо в дзьоба і повторював слово за словом:

Бурум-шурум,

Крути-верти.

Хто ти? Хто я?

Був — я, став — ти.

Розділ шістнадцятий. Удачник і невдаха

1

Після перших же нічних заморозків Акка Кебнекайсе звеліла всім готуватися до відльоту.

Тепер зграя була майже втричі більшою, ніж навесні.

Двадцять два гусенятка мали здійснити свій перший переліт.

Напередодні відльоту Акка влаштувала гусеняткам іспит. Спершу кожне окремо показувало своє мистецтво, потім усі разом. Це було дуже важко: треба було разом злетіти і в строгому порядку вишикуватися клином. Десять разів Акка змушувала гусенят піднятися і спуститися, аж поки вони навчилися тримати відстань, не налітати одне на одного і не відставати.

Наступного дня удосвіта зграя покинула Сірі скелі. Попереду летіла Акка Кебнекайсе, а за нею двома рівними вервечками тяглася ціла зграя — вісімнадцять гусей справа і вісімнадцять гусей зліва розмірено змахували крильми.

Нільс, як завжди, сидів верхи на Мартінові. Час від часу він обертався назад, щоб перелічити гусенят, — чи не відстав хто? Чи всі на місці?

Гусенятка старалися як слід.

Вони відчайдушно били крильми об повітря і покрикували одне на одного:

— Тримайся правіше!

— Куди ти виліз?

— Ти мого хвоста зачіпаєш!

Лише Юксі був усім невдоволений. Не минуло й години, як він жалібно запищав:

— Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! У мене крила втомилися!

— Пусте, відпочинеш уночі! — крикнула Акка.

Але Юксі не вгамовувався.

— Не хочу вночі, хочу зараз! — пищав він.

— Помовч, помовч! — зашипів на нього Мартін. — Ти ж найстарший! Як тобі не соромно!

Юксі стало соромно, і він замовк. Але за годину він знову забув, що він старший, і здійняв писк:

— Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! Я хочу їсти!

— Зачекай! — вигукнула Акка. — Прийде час, усі їстимуть і ти поїси.

— Не хочу чекати, хочу негайно! — пищав Юксі.

— Не ганьби батьків, — зашипіли Мартін і Марта. — Ось доведеш, що Акка вижене тебе зі зграї. Що тоді робитимеш? Адже пропадеш сам.

Юксі і сам знав, що пропаде, і замовк.

Одна за одною залишалися позаду засніжені гори.

— Дивіться і запам'ятовуйте! — казала Акка гусенятам. — Ця гора називається Сар'єчокко, а поряд — Порсочокко. Ось цей водоспад називається Зьофаль, а цей Ристо. А гірське озеро під нами...

Але тут гусенятка захвилювалися.

— Акко! Акко! — закричали вони. — У нас в голові не поміщається стільки назв. Вони такі складні...

— Нічого, — відповіла Акка. — Чим більше вкладати у ваші голови, тим більше в них залишиться місця!

— А як називається он та гора, найвища? — запитав Нільс.

— Вона називається: Ке-бне-кайсе! — урочисто проказала стара гуска.

"То он воно що! — подумав Нільс. — Справді, Акка народилася тут. Тому її й називають Аккою Кебнекайсе. Ну звісно ж, така знаменита гуска, як наша Акка, мала народитися не де-небудь, а біля найвищої гори!"

І Нільс з іще глибшою пошаною поглянув через голови гусей на вожака зграї.

Лопарі теж ішли на зиму подалі від суворих гір. Нільс бачив, як вони сходять униз цілими стійбищами, з оленячими стадами, з домашніми пожитками. Навіть житла з собою забирають.

Нільс дивився уважно — може, десь із гуртом кочівників іде дівчинка, що пригостила його коржиком? Невже він так і не попрощається з нею?

Але зграя летіла надто високо і швидко. Де вже тут побачиш маленьку лопарку!

"Що ж, якщо вже з нею не можна попрощатися, то попрощаюся зі всією Лапландією", — подумав Нільс. І він голосно заспівав:

— Лаплан-Лаплан-Лапландіе,

Тебе здаля ще видно!

Прощай, прощай, Лапландіє,

Країно дивовижна!

З небес привіт останній

Тобі шлють дикі гуси,

Можливо, до Лапландії

Я знову повернуся.

Ось і гір уже не видно.

Знов, як навесні, кланяються гусям берізки — кивають головами, махають гілками, щось шепочуть. Вони далі за інших проводжали зграю на північ і тепер перші зустрічають її.

2

Зграя летіла на південь тим самим шляхом, яким весною летіла на північ.

"Тут я згубив черевичок, — згадував Нільс. — Як на мене Мартін сердився! Але якби я не згубив черевичка, Мартін не знайшов би Марту!.."

"А десь тут мої ведмеді живуть. От би побачити Мурре і Брумме, які вони тепер стали. Їх мурлика, мабуть, і впоратися не може зі своїми синочками..."

"А тут Бронзовий має стояти. Та он він і стоїть! Геть позеленів зі злості... Шкода, що Дерев'яного більше немає. Бідолашний добрий Розенбум!"

Нільс навіть зітхнув, пригадавши свого дерев'яного друга.

"А де ж ми тепер летимо?"

Цього місця Нільса ніяк не міг пригадати.

Тут було все, що тільки можна побажати, неначе тут зосередилася краса всієї країни. Ліси принесли сюди свій зелений наряд, річки простягли свої притоки, долини нагородили зеленими луками, низовини розстелили килими з моху і папороті, море прикрасило шхерами і фіордами, гірські схили поділилися скелями і плоскогір'ями, а поля обдарували родючою ріллею.

Тут, у цьому дивовижному краю, де зійшлися північ і південь, захід і схід, зграя Акки Кебнекайсе влаштувала привал.

Хто хотів — чалапав по болоту; хто хотів — плескався поряд у річці; кому подобалося — гуляв по лісу. Усе тут було під боком.

Нільс сидів на узліссі під корінням сосни і маленькою паличкою розгрібав опалу хвою.

Над головою у нього з гілки на гілку перестрибнула білка і кинула йому горішок.

Зайченя проскочило мимо і поклало йому до ніг морквинку.

З кущів вибіг їжак і зупинився перед Нільсом. Він настовбурчив усі свої голки, і на кінчику кожної були настромлені стиглі брусниці.

"Ось скільки у мене друзів!" — подумав Нільс.

А зарадити його лихові ніхто не міг…

Раптом Нільс почув знайомий каркаючий голос:

— Здр-р-растуй! Здр-р-растуй! Здр-р-растуй!

Нільс підняв голову. Та це Фумле-Друмле! Отаман воронячої зграї!

— Р-р-розшукав-таки ж тебе! — викрикнув Фумле-Друмле, лопочучи крильми. — Кр-р-ружляв по небу, кр-р-ружляв і р-р-роз-шукав.

Нарешті Фумле-Друмле сів біля Нільса.

— Ми з тобою стар-р-рі др-р-рузі, — сказав Фумле-Друмле, — а др-р-руг др-р-руга завжди вир-р-ручить. Я вже по-стар-р-рався, р-р-розвідав, як тобі на людину пер-р-ретвор-р-ритися!..

Нільс нічого не відповів.

— Чому ж ти не р-р-радієш? — крикнув ворон.

Нільс знову нічого не відповів. Потім зітхнув і тихенько забурмотів:

— Стань переді мною,

Як миша перед горою,

Як сніжинка перед тучею,

Як сходинка перед кручею,

Як перед місяцем зоря.

Бурум-шурум,

Крути-верти.

Хто ти? Хто я?

Був — я, став — ти.

— А ти звідки це знаєш? — запитав Фумле-Друмле, й очі у нього заблищали від образи, що не він перший відкрив цю таємницю Нільсові.

— Мені орел Горго сказав, — відповів Нільс. — Та що з того що знаю? Все одно мені нікому заспівати цю чаклунську пісеньку.

— Твій Гор-р-го дур-рень, — каркнув Фумле-Друмле. — А ось я тобі по-справжньому допоможу. Я вже р-р-розшукав того, хто р-р-радий із тобою помінятися.

— Правда, Фумле-Друмле? Невже правда? — вигукнув Нільс. — Хто ж це? Хто?

— Не тр-р-реба поспішати. Дізнаєшся, але не до пор-р-ри, — сказав Фумле-Друмле. — Забир-р-райся на мене.

І Фумле-Друмле підставив Нільсові своє крило. Нільс, як по містках, вибіг на спину Фумле-Друмле, і вони полетіли.

— Мартіне! Мартіне! Акко! Почекайте мене! Я повернуся! — встиг попередити Нільс.

Усі гуси здивовано дивилися йому услід, але Нільс уже був далеко.

Скоро він побачив гостроверхі криті дахи старовинного міста Упсала.

Фумле-Друмле покружляв над будинками і нарешті сів на дах, який його чимсь привабив. Вітер перекочував по черепиці аркуш паперу Через віконце маленької мансарди було видно кімнату.

Біля столу сидів хлопець і пильно стежив за тим, як вітер шарпає папір.

— Знову цей ворон, — сказав хлопець, коли Фумле-Друмле опустився на дах. — Ну що йому від мене треба? Яку ще біду мені накаркає?

"Справді, одна біда з ним вже трапилася", — подумав Нільс.

І Нільс вгадав.

3

Біда почалася ось із чого.

Жили в місті Упсала два студенти.

Одному в усьому таланило. Так міцно поріднилася з ним удача, що ніколи його не полишала, — хоч що би він задумав, хоч би за яку справу взявся. Ось і був він завжди веселий, завжди задоволений, зі всіма привітний. І його всі любили. Екзаменатори не скупилися для нього на п'ятірки, товариші душі в ньому не чули, і жилося йому на світі дуже легко.

Його так і називали — Удачником. Та йому жодне інше ім'я й не підходило! Він навіть сам забув, як його звали батько з матір'ю.

А другий студент був відлюдько, непримітний, біда за ним так і ходила слідом, ані на крок його не відпускала. Від людей він ховався, та й з ним ніхто не дружив. Товариші навіть імені його не знали, а просто називали його Невдахою. Та й іншого імені йому годі було наректи!

Й от одного разу, коли Удачник, весело наспівуючи, ішов складати останній іспит, двері відчинилися, й увійшов Невдаха. У руках у нього був якийсь великий згорток.

— Я прийшов до тебе з проханням, — боязко сказав він Удачникові. — Цілі п'ять років я трудився над одним твором і ось тепер закінчив його. Я й сам не знаю, що в мене вийшло. Але твоєму слову повірю.

Удачник сказав:

— Давай, я прочитаю.

І подумав про себе: "От як усі мене люблять. Навіть цей відлюдько прийшов до мене".

А Невдаха простягнув йому згорток і сказав:

— Мені дуже соромно давати тобі таку мазанину, але в мене немає грошей, щоб найняти переписувача. Та, щиро кажучи, я боюся будь-

кому віддавати мій твір. Адже якщо його загублять — уся моя робота пропала.

— Ти можеш не турбуватися, — сказав Удачник, — у мене не пропаде жоден аркуш.

Невдаха пішов. А Удачник визирнув у вікно, щоб глянути на баштовий годинник. До іспитів часу залишалося ще багато, знав він усе напам'ять, робити поки нічого, і він вирішив подивитися, що за твір приніс йому Невдаха.

Він розв'язав згорток. Перед ним лежав стосик аркушів, списаних уздовж і впоперек.

На першій сторінці великими літерами було виведено: "Історія міста Упсала".

"І про що це він міг стільки написати?" — подумав Удачник.

Він прочитав одну сторінку, другу, третю і забув про все на світі, сидячи над цими пошарпаними аркушами.

Щодня проходив він мимо міського собору і нічого не знав про нього.

А зараз цей собор немов ожив. Ожили королі, поховані під його кам'яними плитами. Ожили люди, які його побудували, хоч і минули відтоді століття.

Без собору не можна було навіть уявити собі міста. Та хіба могло що-небудь статися з цим кам'яним громаддям? Адже колись собор був зруйнований пожежею. Удачникові видалося, що зі сторінки рукопису, над якою він схилився, лине тривожний набат і здіймається вогняна заграва.

І бібліотеку, до якої Удачник ходив чи не щодня, він побачив неначе уперше в житті. З яких лише країн потрапляли сюди книги, в палітурках зі шкіри і з різьбленого дерева, із застібками і без застібок!

Щороку, в лютому, він блукав по ярмарку і купував у ятках усякі дрібниці. Адже ярмарок цей міг би вже втрьохсоте відсвяткувати свій день народження. Й Удачникові, поки він гортав сторінки, здавалося, що він сам співає і танцює разом із веселою юрбою в старовинному одязі на першому ярмарку, який вирував тут рівно триста років тому.

Тільки бій баштового годинника змусив його пригадати, що йому пора збиратися на іспит. Удачник схопився, кинувся до комірки, де висів його найкращий костюм, потім у передпокій — там стояли його нові черевики, знову забіг до кімнати за своєю студентською шапкою… і раптом зупинився на порозі як укопаний.

Поки він метушився і бігав туди-сюди, вітер відчинив вікно, переплутав, перемішав усі аркуші рукопису і поніс їх над дахом.

Забувши про свій парадний костюм, Удачник кинувся наздоганяти вітер. Добре ще, що його кімната була на самому горищі! Він гайнув через підвіконня і був уже на даху.

А вітер наче потішався над бідним Удачником: то підкине аркуші, то закрутить, то раптом подме, та так, що біла паперова зграя розлетиться в усі сторони.

Удачник аж із сил вибився, а зловив тільки два або три сторінки.

Він повернувся у свою кімнату, ледь не плачучи.

І раптом прямо проти його вікна на дах усівся ворон — величезний, чорний, очиці злі, лукаві. Сів і закаркав.

У невдачливого Удачника защеміло серце.

Адже ворон каркає не до добра. Одне лихо вже звалилося на нього. А за першим і друге не забариться.

Так і сталося.

Він ледь не спізнився на іспит. На всі питання відповідав невлад, і закінчилося все тим, що він одержав двійку.

Поволі чвалав нещасний Удачник додому. А Невдаха вже чекав його біля воріт.

— Ти ще не прочитав? — запитав він з тривогою.

— Мені не до тебе було, я готувався до іспиту. Адже не всі такі нероби, як ти, — сказав Удачник.

Він навмисне сказав так грубо, щоб швидше позбутися товариша. Як він зізнається йому, що скоїлося таке лихо, якого навіть цей Невдаха ніколи не зазнав? А Невдаха подумав: Напевне, мій твір ані на що годиться, ось він зі мною і не хоче розмовляти. Ні, ні в чому, видно, немає в мене удачі!"

Наступного дня, щойно злощасний Удачник вийшов із дому, його зустрів Невдаха.

— Ти що, підстерігаєш мене? — сердито запитав Удачник. — Коли прочитаю, сам до тебе прийду, а ходити за мною слідом — зась.

— Ні, ні, я не кваплю тебе. Я тільки ось що хотів сказати, — боязко промовив Невдаха, — якщо ти побачиш, що мій твір нікудишній, ти можеш викинути його або спалити.

Удачник нічого не відповів і пройшов мимо. А Невдаха тепер не сумнівався, що вся його робота була пустим гайнуванням часу.

"І говорити про неї — тільки час гаяти!" — скрушно подумав Невдаха.

Третього дня Удачник зовсім не виходив з дому.

Слова, сказані Невдахою, звучали в його вухах: "Якщо ти побачиш, що мій твір нікуди не годиться, ти можеш викинути його або спалити". А якщо сказати, що я так і вчинив?.. Ніхто нічого не взнає... І сам Невдаха не дізнається...

Він цілий день ходив з кутка в куток по своїй кімнаті, і щоразу, коли він піднімав голову, бачив ворона, який нерухомо сидів навпроти його вікна.

— Ох, який я нещасний, який нещасний! — вигукнув Удачник. — Мусі і тій живеться краще, ніж мені! От якби стати мухою! Або коником... Ким завгодно, тільки б позбутися лиха.

— Кар-р-р! Кар-р-р! — закричав раптом ворон і, важко змахуючи крильми, полетів геть.

Минув іще один день, а нещасний Удачник не міг ні на що зважитися.

"Ні, найкраще сказати правду, — думав він. — Але ж цей Невдаха не повірить мені. Він неодмінно вирішить, що я тільки з жалості хвалю його твір, а що насправді — він нікуди не годиться, і я спалив його. І що історію про вітер я просто вигадав... А якщо він навіть повірить — так буде ще гірше. Адже його праця, яка могла б прославити його, загинула назавжди. Тож, можливо, краще йому думати, що його твір тільки того й

вартував, щоб його спалили? Але як же я скажу це?.. Ох, що ж мені робити? Що робити?" — думав у відчаї Удачник.

І думки його бігли по тому самому колу. Обдурити — не можна. Сказати правду — неможливо. Не повірить йому товариш — зле. Повірить — іще гірше.

Він метався по кімнаті, як звір у клітці, то сідав, то спохоплювався, то знову сідав і невидящими очима дивився у вікно.

Надвечір він почув скрипуче каркання.

— Знову цей ворон! — печально мовив Удачник. — Ну що йому від мене треба? Яку ще біду він мені накаркає!

А ворон злетів на підвіконня, і зі спини його — прямо на стіл — зіскочив маленький, наче іграшковий, чоловічок.

Удачник так здивувався, що на мить забув про всі свої невдачі.

— Агов! Хто ти такий? Може, ти гном? Але ж гноми бувають тільки в казках!

— Якби лише в казках! — тихо сказав Нільс, зітхаючи. — Адже я був звичайною людиною, ось таким, як ти, просто хлопчиком. А справжній гном зачаклував мене. Відтоді я так і живу — і не людина, і незрозуміло хто...

— Де ж ти живеш? — запитав Удачник.

— А я з птахами живу. Мене гусяча зграя до себе взяла.

— Який ти щасливий! — вигукнув Удачник. — Ех, якби я міг стати таким, як ти! Якби і мене понесли звідси перелітні птахи!

Тут ворон, який досі мовчав, підштовхнув Нільса крилом і радісно каркнув:

— Говор-р-ри! Говор-р-ри! Скор-р-ріше говор-р-ри!

"Он воно що! Ось навіщо Фумле-Друмле приніс мене сюди! — подумав Нільс. — Невже я зараз знову стану людиною!.." Він відкрив рота і, завмираючи від хвилювання, почав:

— Стань переді мною,

Як миша перед горою...

І раптом замовк. Неначе забув усі чаклунські слова.

— Говор-р-ри! Говор-р-ри далі! — закаркав Фумле-Друмле.

Але Нільс тільки відмахнувся від нього.

А Удачник, який ні про що і не здогадувався, нахилився над Нільсом і сказав:

— Ну говори ж, говори далі! Я ніколи не чув таких віршів!

— І добре, що не чув, — сказав Нільс.

— Дур-р-рень! Дур-р-рень! — закаркав Фумле-Друмле.

— Помовч! — знову нагримав на ворона Нільс. Потім знову повернувся до Удачника і запитав:

— А ти чому хочеш стати таким, як я?

— Тому що я найнещасніша людина на світі! — вигукнув Удачник. — Ти тільки послухай, що зі мною трапилося.

І він розповів Нільсу, нічого не втаюючи, про свою біду.

— Так, тут будеш радий на край світу відлетіти, — погодився Нільс. — Але ж Невдасі від цього не стане легше!.. Послухай, я, здається, зможу зарадити твоєму горю.

Він підбіг до ворона і щось зашепотів йому на вухо.

— Дур-р-рень! Дур-р-рень! — закаркав у відповідь йому Фумле-Друмле.

А Нільс усе умовляв і умовляв ворона. Потім забрався до нього на спину, і вони полетіли — ворон і маленький чоловічок.

— Що це? — пробурмотів Удачник, стенувши плечима. — Напевно, я спав і мені наснився сон?

Поки він розмірковував над цим, хтось кинув у його вікно кілька аркушів зниклого рукопису.

І перед Удачником промайнули чорні воронячі крила.

Цілий вечір, до пізньої ночі, збирали Нільс і Фумле-Друмле розвіяні вітром аркуші й по одному приносили Удачникові. Вони підбирали їх на дахах і горищах, на гілках дерев і на садових доріжках, серед сміттєзвалища і на дзвіниці собору. Куди лише не зазирнули ворон і хлопчик!

Одного аркуша Нільс витягнув із собачої будки. Фумле-Друмле вирвав якийсь списаний аркуш прямо із рук торговця, коли той згортав з нього кульок для горіхів.

А щасливий Удачник розпрямляв, розгладжував кожну сторінку і складав їх за порядком.

— Ось усе на місці! — сказав він нарешті. — Спасибі тобі, маленький чоловічку! І тобі спасибі, вороне! Я гадав, ти мені біду накаркаєш, а ти мені ось яке щастя приніс!

Він схопив рукопис і, не зважаючи на пізню годину, побіг до Невдахи. Хай і щасливий Невдаха порадіє своєму успіху!

Фумле-Друмле і Нільс залишилися самі на даху.

— Ну що ж, треба повертатися назад, — сказав ворон Нільсу — Проґавив своє щастя, на себе й нарікай.

— Та ти не сердься, Фумле-Друмле, — сказав Нільс. — Надто вже мені жалко і Удачника і Невдаху.

Розділ сімнадцятий. Удома

1

Й ось нарешті Нільс побачив рідне село.

— Дивися, дивися, — вигукнув він Мартіну, — он вулиця наша! Ген наш дім! Попросимо Акку спуститися.

Але Акку не треба було просити. Адже вона була розумною гускою і сама розуміла, як хочеться Нільсові побачити рідний дім.

Вона запримітила за селом занедбаний ставок і наказала зграї спускатися.

Нільсу кортіло негайно побігти додому. Але він боявся зустрітися з кимось на вулиці й вирішив почекати до вечора.

Коли вже зовсім стемніло, він вирушив у село.

Мартін зі своїм сімейством теж пішов з ним. Він хотів показати дружині і дітям пташник, у якому провів свою молодість.

— Ми тільки глянемо разок і повернемося, — сказав Нільс старій гусці.

На щастя, вони нікого не зустріли, поки йшли селом.

Ось і знайомий двір. Вони обережно прошмигнули через хвіртку.

У дворі було тихо. Всі кури і гуси давно вже спали. Тільки з будинку долинали неясні голоси. Двері були прочинені, і звідти вузькою смужкою пробивалося світло.

Нільс зазирнув у щілину.

У кімнаті все було як і раніше: біля вікна — стіл, біля печі — скриня, і навіть сачок на старому місці, між вікном і шафою.

Мати з батьком сиділи за столом біля лампи. Мати щось плела, а батько штопав рибальську сітку. Під столом, згорнувшись калачиком, лежав кіт і тихенько муркотав.

— Де ж зараз наш синочок? — важко зітхала мати. — Мабуть, голодує та мерзне, поневіряючись по дорогах... А може, хворий лежить. Чи довго дитині захворіти!..

Батько нічого не сказав. Він тільки спохмурнів і ще нижче схилився над сіткою.

— А може, його і на світі вже немає, — знову забідкалася мати і крадькома витерла очі кінцем свого плетива.

"Та я живий! Я тут!" — ледь не вигукнув Нільс і сам витер рукавом сльози.

— Ти вже таке вигадаєш! — сердито одказав батько. — Почекай, повернеться наш синочок! Ми ще з ним порибалимо.

Але мати тільки схлипнула у відповідь.

— Де там повернеться! Якщо і живий, все одно додому не прийде... — говорила вона крізь сльози. — Скільки разів тебе просила: не карай ти його. Адже малий він та упертий — що з нього візьмеш? А ти, ледь що, відразу за ременя. От він і втік.

— Отакої, а сама ти його хіба мало лаяла?

— Та я легесенько, з любові...

— А я що, не з любові? Тільки ось одне невтямки — невже він Мартіна із собою узяв? Коли б собаку — це ще зрозуміло. Собака — друг людини. А тут гусак якийсь! Гусак людині не товариш.

— Як це не товариш? Ще й який товариш! — вигукнув Нільс і швидко затулив долонею рота.

— Хто це там пищить? — сказала мати, озираючись. — Миші, чи що? Прямо біда з ними, все зерно в підвалі перепсують. Ну ж бо, котище! Годі тобі маніжитися, рушай на лови!

Кіт позіхнув, потягнувся і ліниво почеберяв до дверей. Він повів носом управо, потім уліво. Ні! Мишачим духом не пахне.

А Нільс тим часом ні живий ні мертвий стояв за цебром з водою. Він боявся поворухнутися, боявся дихнути.

А що, коли кіт і справді сприйме його за мишу? І Нільс відразу уявив собі, як кіт кидається на нього, хапає і тягне в зубах до матері.

У нього аж піт на лобі виступив від страху та сорому.

Але кіт, не виявивши нічого підозрілого, загрозливо нявкнув у темряву і повернувся на місце.

Нільс переждав якусь мить, потім тихесенько вибрався зі свого сховку і поволі побрів по двору.

Біля пташника стояло старе корито, з якого мати завжди годувала курей і гусей. Гусенятка обступили корито з усіх боків і жадібно підбирали залишені на дні зернятка.

— Це зерно ячмінне, — пояснював Мартін своїм дітям. — Таке зерно домашні гуси клюють щодня.

— Дуже смачне зерно, — сказав Юксі. — Може, залишимося і будемо домашніми гусьми!

Тут до них підійшов Нільс.

— Що ж, Мартіне, мені пора йти, — сумно сказав він. — А ти, якщо хочеш, залишайся.

— Ні, — сказав Мартін, — я тебе не покину. З тобою я б залишився, а так — це не діло... Ну, полетіли! — скомандував він гусеняткам.

— Не хочу нікуди летіти, — запищав Юксі. — Хочу тут жити! Набридло мені все літати та літати.

— Якщо батько велить тобі летіти, то треба летіти, — строго сказав Нільс.

— Атож, легко тобі базікати, — знову запищав Юксі. — Сидиш собі на батьковій шиї і пальцем не поведеш. Спробував би сам політати! Ех, якби я став таким же маленьким, як ти! Мене б тоді теж усі на спині носили. От було б добре!

— Дурненький! — сказав Нільс. — Невже ти, Юксі, й справді хочеш бути маленьким?

— А що ж тут такого? — відповів Юксі. — Про маленьких усі піклуються, маленьких нічого не змушують робити... — Гусеня уперто тупнуло лапкою і запищало щосили: — Хочу бути маленьким! Хочу бути маленьким! Хочу бути таким, як Нільс!

— От клопіт із цим Юксі! — сказав Мартін. — Недаремно кажуть — нема роду без вироду. Провчити б його, залишити б назавжди маленьким!..

— То й що, я б не заплакав, — пиндючився Юксі.

"То ось ти який! — подумав Нільс. — Тоді й жаліти тебе нічого!"

І Нільс повільно проказав уголос:

— Стань переді мною,

Як миша перед горою,

Як сніжинка перед тучею,

Як сходинка перед кручею,

Як перед місяцем зоря.

Бурум-шурум,

Крути-верти.

Хто ти? Хто я?

Був — я, став — ти.

І що ж! Щойно Нільс промовив останнє слово, Юксі ніби стиснувся в грудочку. Він став не більшим за горобця! Таким він був, коли лише вилупився з яйця!

Юксі здивовано озирався довкола. Він не розумів, що це з ним скоїлося.

А Мартін із Мартою заґелґотали, залопотіли крильми, забігали по двору.

"Напевно, вони злякалися за Юксі, — подумав Нільс. — А чому вони самі теж стали неначе меншими?"

— Мартіне! Чуєш, Мартіне! — позвав Нільс свого друга. Але Мартін шарахнувся в сторону, а за ним — Марта і всі гусенята.

Цієї миті хлопнули двері, і з дому з ліхтарем у руках вибігла мати.

— Хто це там гусей випустив? Агов, хлопчику, що ти тут робиш? — запитала вона і підбігла до Нільса.

Раптом ліхтар випав у неї з рук.

— Нільс, синочок мій! — вигукнула мати. — Батьку, батьку, йди швидше! Наш Нільс повернувся.

2

Наступного дня Нільс прокинувся ще удосвіта. Він сів на ліжку й озирнувся. Де він? Замість високого неба — над ним низька стеля. Замість кущів — гладесенькі стіни. Так він удома! У себе вдома!

Нільс ледь не закричав від радості.

І раптом він пригадав: "А як же Акка Кебнекайсе! Невже вона відлетить зі своєю зграєю, і я ніколи її вже не побачу?"

Нільс спохопився і вибіг в двір.

"Мабуть, і Мартін хоче попрощатися зі зграєю Акки Кебнекайсе", — подумав він і прочинив двері пташника. Мартін спав поряд із Мартою, оточений гусенятами.

— Мартіне! Мартіне! — покликав Нільс. — Прокинься! Мартін розплющив очі, витягнув шию і зашипів.

— Мартіне! Що з тобою? Адже це я, Нільс!

Мартін недовірливо глянув на нього, але шипіти перестав.

— Мартіне! Підемо попрощаємося з Аккою! — сказав Нільс.

— Ґе-ґе-ґе! — відповів Мартін.

Але що він хотів цим сказати, Нільс не зрозумів.

— Ну, не хочеш — не треба!

Нільс махнув рукою і сам пішов до ставка.

Він іще не звик до того, що в нього такі великі руки і ноги. Тому він старанно обійшов перший же камінь, що трапився йому на шляху.

— Та що це я! — спохопився Нільс і навіть розсміявся.

Він зумисне повернувся назад, переступив через камінь, та ще й підважив його носком черевика.

На краю села Нільс побачив, як з дому з відрами в руках вийшла якась жінка. Нільс притиснувся до тину. І знову розсміявся. Навіщо йому ховатися? Адже він тепер хлопчик як хлопчик.

І він сміливо рушив далі.

Ранок видався тихий, ясний. Раз у раз у небі лунали веселі пташині голоси. І щоразу Нільс задирав голову — а чи не його це зграя летить?

Нарешті він підійшов до ставка.

У кущах перелякано заворушилися дикі гуси.

— Не лякайтеся, це я, Нільс! — вигукнув хлопчик.

Почувши чужий голос, гуси геть сполошилися і з шумом знялися в повітря.

— Акко! Акко! Почекай! Не відлітай! — кричав Нільс.

Гуси зметнулися ще вище, а потім вишикувалися рівним клином і закружляли над головою Нільса.

"Отже, впізнали мене! — зрадів Нільс і помахав їм рукою. — Прощаються зі мною!"

А одна гуска відділилася від зграї і полетіла прямо до Нільса. Це була Акка Кебнекайсе. Вона сіла на землю біля самісіньких його ніг і стала щось ласкаво говорити:

— Ґа-ґа-ґа! Ґа-ґа-ґа! Ґа-ґа-ґа!

Нільс нахилився до неї і ніжно погладив її по жорстких крилах. Ось яка вона тепер маленька поряд із ним!

— Прощай, Акко! Спасибі тобі! — сказав Нільс.

Й у відповідь йому стара Акка розпростерла крила, неначе хотіла на прощання обійняти Нільса.

Дикі гуси закричали над ними, і Нільсові видалося, що вони звуть Акку, кваплять її в путь.

Акка ще раз ласкаво поплескала Нільса крилом по плечу…

Й ось вона знову в небі, знову попереду зграї.

— На південь! На південь! — дзвенять у повітрі пташині голоси. Нільс довго дивився услід своїм недавнім друзям. Потім зітхнув і поволі побрів додому.

Так закінчилися дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми.

Нільс знову пішов до школи.

Тепер у його щоденнику поселилися лише п'ятірки, а двійкам туди було годі пробратися.

Гусенята теж вчилися чого слід: як клювати зерно з дерев'яного корита, як чистити пір'я, як вітатися з господинею. Скоро вони переросли Мартіна з Мартою. Тільки Юксі залишився на все життя маленьким, наче щойно вилупився з яйця.